

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 2410-4094

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1(23)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2410-4094

SHEVCHENKO STUDIES

The collection of research papers

The issue 1(23)

Збірник присвячено актуальним проблемам шевченкознавства, зокрема стилю, поетики, рецепції творчості, мови і перекладу.
Для науковців і шанувальників творчості Тараса Шевченка.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	В. Чернецький, д-р філософії, доц., віцепрезидент та науковий секретар Наукового товариства імені Шевченка (США, Канзаський університет)
НАУКОВИЙ РЕДАКТОР	Я. Вільна, д-р філол. наук, проф.
ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	О. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР	Б. Сахно, канд. філол. наук
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	О. Бігун, д-р філол. наук, доц.; О. Боронь, д-р філол. наук, старш. наук. співроб.; Л. Грицик, д-р філол. наук, проф.; Л. Голетіані, д-р філософії, доц. (Італія, Міланський університет); С. Дель Гаудіо, д-р філософії габ., проф.; С. Задорожна, канд. філол. наук, доц.; Л. Задорожна, д-р філол. наук, проф.; В. Миронова, канд. філол. наук, доц.; М. Назаренко, канд. філол. наук, доц.; М. Павлишин, д-р філософії, проф.-емерит (Австралія, Університет Монаша); Р. Пассія, д-р філософії, провід. наук. співроб. (Словаччина, Інститут словацької літератури Словацької академії наук); О. Романенко, д-р філол. наук, доц.; С. Росовецький, д-р філол. наук, проф.; Г. Семенюк, д-р філол. наук, проф.; М. Шкандрій, д-р філософії, проф.-емерит (Канада, Манітобський університет)
Адреса редколегії	Інститут філології, 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 34 71
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології 26.11.19 (протокол № 4)
Зареєстровано	Міністерство юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію серія KB №16157-4629P від 11.12.09. Включено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти та науки України № 1328 від 21.12.15)
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавництва	6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи не повертаються.

The collection of scientific papers is devoted to the issues of Shevchenko studies, adoption of creativity, language and translation.

For scientists and admirers of Taras Shevchenko's works.

EDITOR-IN-CHIEF	V. Chernetsky, PhD, Associate Prof., Vice President and Scholarly Secretary of the Shevchenko Scientific Society (USA, The University of Kansas)
SCIENTIFIC EDITOR	Ya. Vilna, Dr Hab., Prof.
DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF	O. Slipushko, Dr Hab., Prof.
EXECUTIVE SECRETARY	B. Sakhno, PhD
EDITORIAL BOARD MEMBERS	O. Bihun, Dr Hab., Associate Prof.; O. Boron, Dr Hab., Senior Researcher; L. Hrytsyk, Dr Hab., Prof.; L. Goletiani, PhD, Associate Prof. (Italy, The University of Milan); S. Del Gaudio, Dr Hab., Prof.; S. Zadorozhna, PhD, Associate Prof.; L. Zadorozhna, Dr Hab., Prof.; V. Myronova, PhD, Associate Prof.; M. Nazarenko, PhD, Associate Prof.; M. Pavlyshyn, PhD, Prof. Emeritus (Australia, Monash University); R. Passia, PhD, Leading Researcher (Slovakia, Institute of Slovak Literature of the SAS); O. Romanenko, Dr Hab., Associate Prof.; S. Rosovetskyi, Dr Hab., Prof.; H. Semeniuk, Dr Hab., Prof.; M. Shkandrii, PhD, Prof. Emeritus (Canada, The University of Manitoba).
Address of the editorial board	Institute of Philology, Taras Shevchenko blvd., 14, Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 34 71
Recommended	By The Institute of Philology Academic Council 26.11.19 (Protocol № 4)
Registered	By the Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of State Registration, series KV №16157-4629P from 11.12.09. Included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine (Ministry of Education and Science of Ukraine order № 1328 from 21.12.15)
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register ДК № 1103 від 31.10.02
Address of the publishing house	14, Taras Shevchenka blv., Kiev, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

The authors of the published proceedings assume responsibility for the selection and accuracy of the given facts, citation, economics and statistics data, proper names and other information. The editorial board reserves the right to shorten and edit given materials. Manuscripts are not sent back.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2020

Г. О. Бандура, канд. філол. наук, доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
yurii0901@i.ua

ШЕВЧЕНКІАНА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ "СУЧАСНІСТЬ"

У статті зроблено огляд публікацій журналу "Сучасність", присвячених життю і творчості Т. Шевченка й виразно опозиційних щодо заідеологізованого радянського шевченкознавства.

Літературознавчий аспект досліджень художньої спадщини Т. Шевченка представлений статтями О. Ільницького, Б. Кравціва та ін., мистецтвознавчий – В. Ревуцького, І. Фізера та ін., перекладознавчий – О. Кравченюка, Б. Кравціва та ін., контактено-генетичний і типологічний – П. Одарченка, Ю. Луцького.

Журнал охоче публікував статті зарубіжних шевченкознавців, зокрема 3. Маркєвіча, Є. Єнджєєвіча.

У рубриках "Критика і бібліографія", "Рецензії, критика", "Рецензії, анотації" редакція систематично аналізувала нові шевченкознавчі видання (відгуки Т. Каришової, Д. Чуба та ін.).

Ключові слова: шевченкознавство, еміграція, літературний процес, журнал, стаття.

Вагомий внесок у розвиток шевченкознавства зробили еміграційні дослідники творчості поета, зокрема Л. Білецький, М. Глобенко, Г. Грабович, П. Зайцев, В. Петров, О. Пріцак, С. Смаль-Стоцький, І. Фізер, Д. Чижевський, Ю. Шевельов (Шерех), В. Янів та багато інших. Їхні праці друкували знані наукові центри еміграції – Український Науковий Інститут у Варшаві, XXV том "Праць" якого містив монографію С. Смаль-Стоцького "Шевченко. Інтерпретації" (1934), Українська вільна академія наук (ВУАН), що опублікувала дослідження Л. Білецького "Віруючий Шевченко" (Вінніпег, 1949), Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), у "Записках" якого побачила світ розвідка М. Глобенка "1845 рік у творчості Шевченка" (Праці філологічної секції, 1958, т. 167), Канадський інститут українських студій, що випустив монографію Л. Плюща "Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці...»" (Едмонтон, 1986).

Шевченкознавчі праці охоче друкували еміграційні видавництва та часописи, як от нью-йоркське видавництво "Пролог" ("есей" В. Барки "Правда Кобзаря", 1961) чи варшавський часопис "Ми" (стаття П. Зайцева "Як творив Шевченко", 1939, № 3–4, 5–6). Однак їхня діяльність у цій сфері ще не набула належного висвітлення. Мета цієї статті – проаналізувати шевченкознавчі праці, опубліковані в журналі "Сучасність".

Виникнення еміграції, поразка національно-визвольних змагань 1917–1921 років актуалізували необхідність розбудови за межами втраченої батьківщини духовної України. І зброєю у змаганні за неї мала стати національне мистецтво, центральне місце в якому посідала постать Т. Шевченка – не лише поета й художника, а й за усталеною сьогодні думкою – пророка, мислителя, борця за духовно-національне, державно-політичне відродження України. Недаремно Є. Маланюк нагадував своїм співвітчизникам-вигнанцям, що "сливе єдиною "військовою силою", єдиною справді "атомовою бомбою" їхньої "фізично беззбройної і безборонної" Батьківщини є "Кобзар" [Маланюк, 1997, с. 166].

Тож закономірно, що до постаті Т. Шевченка, його творів постійно зверталася еміграційна періодика, зокрема один з найавторитетніших журналів післявоєнних десятиліть "Сучасність". Найбільш широко Т. Шевченко представлений у його п'ятому номері за 1989 р., повністю присвяченому 175-річчю з дня народження поета. Він відкривається чи не єдиним уміщеним тут за 1961–1991 рр. твором самого поета – "подражанієм" "Ісаїя. Глава 35" і містить низку поезій українських авторів XIX–XX ст. Серед них – його сучасники (П. Куліш) та наступники, що представляють обидва крила літератури – як еміграційне: Б. Лепкий, Є. Маланюк, О. Стефанович, так і "материкове": І. Драч, І. Калинець, Л. Костенко, І Римарук.

Наявність авторів з радянської України вочевидь свідчила про обнадійливі зміни, пов'язані з новою кремлівською політикою "гласності", бо в попередні роки з ідеологічно ворожої батьківщини редколегія друкувала матеріали вкрай обмежено: можна згадати лише дві публікації І. Дзюби – "Шевченко і Петєфі", де з'ясовується, що спільне у творчості

цих двох видатних представників "не єдинокровних і не «єдиновірних»" [Дзюба, 1967, с. 53] народів зумовлене єдиним джерелом – "любов'ю до Вітчизни" [Дзюба, 1967, с. 73], та "Шевченко і Хомяков", в якій протиставно розкривалися світоглядні позиції "слов'янофіла" і "панрусиста" О. Хомякова, "предтечі пізнішого російського неонаціоналізму і імперіалізму" [Дзюба, 1970, с. 77], і Т. Шевченка, "всі помисли" якого "були – про загибель, про смерть російського царизму та його імперії" [Дзюба, 1970, с. 78], а також, очевидно, самвидавну статтю В. Чорновола (друк її редакція завершує попередженням: "Кінець статті В. Чорновола так пошкоджений, що відчитати його не було можливості" [Чорновіл, 1972, с. 41]) "Слово про Кобзаря", що висвітлювала погляди на творчість Т. Шевченка напівреабілітованого радянським літературознавством Б. Грінченка, ще донедавна трактованого ним, нагадує автор читачам, як "буржуазного ліберала", "зоологічного націоналіста", "обмеженого просвітянина", "ідеолога куркульства" тощо.

Основну площу номера займали біля двох десятків статей на шевченківську тематику, що знову ж таки демонстрували нерозчленованість українського літературознавства на протиставні табори: праці Г. Грабовича, О. Ільницького, М. Павлишина, О. Прищака, Б. Рубчака, Л. Рудницького, І. Фізера, Ю. Шевельова та ін. сусідять із працями М. Брайчевського, І. Дзири, І. Дзюби, М. Жулинського, Р. Іванченко, Л. Новиченка, І. Чиркова.

Матеріали про Т. Шевченка друкувалися у багатьох рубриках журналу. Найчастіше – у рубриці "Історія літератури, критика, мистецтво, культура" (1961–1972), що в різні роки мала також назву "Література і мистецтво" (1973–1984), "Література" (1985–1991). Різноманітні за своєю тематикою, вони, як і інші публікації, були єдині в несприйнятті тлумачення художньої спадщини поета заідеологізованим офіційним радянським шевченкознавством, яке, у свою чергу, праці еміграційних дослідників узагальнююче поцінювало як "буржуазно-націоналістичні фальсифікації творчості Т. Г. Шевченка", розуміючи під цим визначенням "зловмисне перекручення й спотворювання представниками бурж.-націоналістичних угруповань творчої

спадщини й світогляду письменника" [Буржуазно-націоналістичні фальсифікації..., 1978, с. 91].

Одним з таких "фальсифікаторів" у статті названо Б. Кравціва, який на сторінках журналу видрукував низку праць з аналізом стану "материкового" шевченкознавства: "Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності" (1961, № 3), "О. Білецький про радянське шевченкознавство" (1962, № 1), "Остракізм у шевченкознавчій бібліографії" (1964, № 3), "Доля українського шевченкознавця в УРСР" (1964, № 6). У першій із них, опублікованій редакцією "До 100-ліття смерті Т. Шевченка", автор робить огляд розвитку шевченкознавства в Україні 20–50-х рр., у своїх спостереженнях і висновках активно посиляючись на "оцінки самих же таки підсовєтських дослідників і критиків", передусім О. Білецького. Він згадує доробок шевченкознавців 20-х років, підданий розгромній критиці в наступне десятиріччя (цей період, коли, на думку автора, був започаткований "всебічний розвиток наукового вивчення творчості і біографії Шевченка в усіх їхніх ділянках і аспектах", із чим солідаризуються сучасні дослідники, зокрема С. Павличко та М. Ільницький, а О. Білецький називає "періодом жорстокої внутрішньої боротьби" з його "збоченнями, ухилами, явним і прихованим шкідництвом" [Кравців, 1961, с. 3]; у "ділянці Шевченкової текстології" фіксує "повний розгاردіяш" у застосовуваних Інститутом літератури принципів; у царині "дослідів життя та творчості поета" [Кравців, 1961, с. 8] згадує, зокрема, критико-біографічний нарис Є. Кирилюка "Тарас Григорович Шевченко" (1951), де автор представив українського поета "як російського націоналіста і загальноросійського письменника, який усім зобов'язаний єдино тільки "благодіючому впливу найпередовішої російської культури і літератури" [Кравців, 1961, с. 9], навчальний посібник І. Пільгука "Тарас Шевченко – основоположник нової української літератури" (1954), високо оцінений О. Білецьким і розкритикований репресованим у 30-ті рр., але звільненим 1946 р. "видатним шевченкознавцем" М. Новицьким, який "на трьох сторінках друку навів цілий реєстр зроблених Пільгуком прикрих фактичних помилок, неправильних дат і інформацій, які

свідчать "про не зовсім сумлінне ставлення автора до фактичних даних" [Кравців, 1961, с. 10] (саме М. Новицькому присвячена стаття Б. Кравціва "Доля українського шевченкознавця в УРСР"); зупиняючись на проблемах видання документів та матеріалів про життєвий і творчий шлях поета й бібліографування шевченкіани, констатує факти "грубих фальшувань документів" ("Т. Г. Шевченко в документах та матеріалах. К., 1950) [Кравців, 1961, с. 12], неповноту й довільність представлених джерел у бібліографічному покажчику "Т. Г. Шевченко – 1814–1961" (1955), називаючи ці "бібліографічні матеріали" "глухом з бібліографії та науки взагалі" [Кравців, 1961, с. 13] тощо.

У статті "Остракізм у шевченкознавчій бібліографії" Б. Кравців пише про повну наукову неспроможність радянської бібліографії, поцінованої в постанові ЦК ВКП(б) "Про літературну критику і бібліографію" (1940) як "серйозне знаряддя пропаганди і комуністичного виховання" [Кравців, 1964, с. 62], що призвело, наприклад, до ігнорування у двотомному виданні "Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839–1959" (1963) тридцяти "українських шевченкознавців і їхніх важливіших шевченкознавчих праць" [Кравців, 1964, с. 67], зокрема Л. Білецького, М. Грушевського, В. Державина, Д. Дорошенка, С. Єфремова, П. Зайцева, Б. Лепкого, Є. Маланюка, В. Міяковського, А. Ніковського, С. Смаль-Стоцького, причому із цих тридцяти, за підрахунками автора, "вісім були знищені в 1920–30 рр., деякі були репресовані, а решта, рятуючись перед знищенням, мусіли емігрувати" [Кравців, 1964, с. 75].

Інші статті цієї рубрики засвідчують широту дослідницьких зацікавлень постаттю Т. Шевченка. Так, протягом трьох років поспіль березневі ("шевченківські") номери часопису містили публікації "Шевченківська людина" (1974), "Шевченківське життєствердження" (1976), "Ідея "праведного закону" у Шевченка" (1976) Дмитра Козія, літературознавця, редактора, педагога, із життям і працею якого "материкову" наукову спільноту познайомив М. Ільницький. Він же визначив і своєрідність його філософсько-етичного підходу "до творчості

класиків української літератури під кутом зору етосів – принципів ціннісної орієнтації, які впливають із філософської традиції та основ народного світогляду" [Гльницький М., 2008, с. 38], а сам автор категорію етосу розумів як "сукупність аксіологічних настанов, які кореняться в глибоких емоціональних шарах психіки. Етос втілюється в окреслених формах світосприймання й підходу до життєвих цінностей, зокрема до людської особи" [Козій, 1984, с. 67].

У першій із зазначених статей Д. Козій виводить поняття "шевченківська людина", для якої характерна "глибинна емоційність" [Козій, 1974, с. 3], "тривало висока наснага почуттів", що "становить ключ до розуміння" [Козій, 1974, с. 4] її, і яка "відзначається здатністю до подвигу й вольовою спрямованістю на здійснювання етичних цінностей. Цю здатність зберігає вона, не зважаючи на трагічні колізії, які випадають на її долю" [Козій, 1974, с. 4]. Ця "шевченківська людина", за автором, "втілюється в різних характерах, які, не зважаючи на всю відмінність, виявляють єдність духової структури", але найпоказовіше – у трьох жіночих постатях: наймичка Ганна (поема та повість "Наймичка"), Алкідова мати (поема "Неофіти"), Відьма (поема "Відьма") і трьох чоловічих: Варнак (поема та повість "Варнак"), батько-хуторянин та його приймак Степан, об'єднані в одній особі лицаря-хлібороба (поема "Невольник"), Прометей (не лише образ із поеми "Кавказ", а й персонажі тих творів, в яких "прометеївською мовою промовляє сам поет" – це "українське перевтілення античного Прометея") [Козій, 1974, с. 3].

До питання філософії Т. Шевченка звернувся Л. Плющ, автор знаної психолого-семіотичної монографії "Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці»" (1986), методологічно певною мірою пов'язаної, зауважував Ю. Шевельов, з тартуською структуралістською школою, працями М. Бахтіна й так званою "московською групою" В. Іванова, В. Топорова, Б. Успенського та їхніх однодумців [Шевельов, 1986, с. 13–15]. У статті «"Причинна" і деякі проблеми філософії Шевченка» він не задовольняється поглядом "офіційного радянського шевченкознавства" на "ідеологію Шевченка", згідно з яким поет "змальовується «просто» – атеїстом, революціонером-демокра-

том, інтернаціоналістом-русофілом" [Плющ, 1979, с. 8], твердить про "суттєву «непростоту» проблеми Шевченкового світогляду, його релігійних, національних, соціальних, політичних переконань", що "не зводиться до ідеології", а "складає якусь особливу, неевклідову, динамічну, несталу гармонію" [Плющ, 1979, с. 9–10], і зрештою приходить до висновку, що від початку своєї творчості поет поставив перед собою "головну проблему філософсько-поетичних пошуків": "проблему страждань людини, проблему теодицеї і діалогу з Богом", і визначив "особливості Шевченкового пошуку" – діалогізм, специфічна релігійність, відсутність мономоделі, принципова суперечливість [Плющ, 1979, с. 28].

Інші статті рубрики стосуються більш часткових питань. Скажімо, Я. Розумний, констатує в статті "Естетичні погляди Т. Шевченка на візантинізм і німецький ідеалізм", що "Естетика Тараса Шевченка – це, донині, найслабше досліджена галузь шевченкознавства", і віднаходячи причину цього "в народницькому, опісля проти народницькому, а сьогодні марксистському напрямках українського літературознавства" [Розумний, 1973, с. 52], доводив, що "Шевченко у своїх естетичних шуканнях знаходив божеське в людині й людське в Бозі", бачив красу "В Бозі, в людині, в природі", а відтак не сприймав "засади візантинізму" [Розумний, 1973, с. 69] з його "містицизмом, абстракціонізмом, схематизмом, сухістю й неприродністю" [Розумний, 1973, с. 57] і "крайнього німецького ідеалізму" [Розумний, 1973, с. 69], зокрема ідеалізму представників Мюнхенської малярської школи, т. зв. "Назореїв", які виступали проти "академічності в малярстві, не визнавали малювання з "натури", бо малярство, згідно з їхньою естетикою, має бути тільки формою для метафізичних ідей" [Розумний, 1973, с. 64–65].

У статті "Шевченко і футуристи" О. Ільницький переглядає усталений в українському літературознавстві – і дорадянському (М. Сріблянський, М. Євшан), і радянському (Я. Савченко, С. Єфремов, Л. Новиченко та ін.), та еміграційному (В. Радзівечич та ін.) – погляд на відомий літературний скандал, спровокований епатажною заявою, зробленою М. Семенком у короткій передмові до збірки своїх "поез" "Дерзання" (1914): Т. Шевченко

"під моїми ногами", "Я палю свій Кобзар", що визначило на десятиліття вперед ставлення критиків не тільки до її автора, а й до всього футуристичного руху. Знову читаючи передмову М. Семенка, він твердить, що поет-футурист "спрямовує своє вістря не проти Шевченка, а проти "примітивного" чоловіка, якому навіть і "не снилося", що таке мистецтво", тобто проти "культу пошани" Т. Шевченка і "т. зв. "щирого" українського мистецтва" [Ільницький О., 1989, с. 86]. А залучаючи до аналізу інші твори футуристів, зокрема памфлети "Реабілітація Т. Г. Шевченка" ("Нова генерація", 1928–1929) і "Повість про гірке кохання Тараса Шевченка" (1930) Гео Шкурупія, доходить висновку: "В уяві футуристів Шевченко – художник, революціонер, бунтар, рушій свого суспільства – одним словом, все, чим вони себе вважали, і ким їх ніхто не хотів визнати... І якщо вони не збиралися вчитися у нього "рими", футуристи все таки визнавали, що Шевченко – і поет, і предтеча" [Ільницький О., 1989, с. 92].

У полі зору низки дописувачів журналу – конкретні твори Т. Шевченка. Так, М. Павлишин пропонує подивитися на дві версії вірша "Лічу в неволі дні і ночі": першу – довшу, писану на засланні в Оренбурзі (1850), і другу – скорочену, створену в Петербурзі (у автора помилково вказано Нижній Новгород), крізь призму "реторики", що "може стати основою глибшого історичного розуміння літературного твору в його цілості" [Павлишин, 1984, с. 62]. Оренбурзька версія стала "відтворенням свідомості поета, якому загрожує заніміння, і під зовнішнім тиском, і під власним психічним тягарем. Це вірш болісної інтимності; написаний у відсутності реальної публіки, він дозволяє пізнішому, не очікуваному Шевченком читачеві побачити страх поета перед поетичною смертю" [Павлишин, 1984, с. 64–65]; петербурзька версія з'явилася в умовах волі, що кардинально змінило ідею твору: завершальне слово "Рушаю" умістило в "собі все, чим різниться ця версія від попередньої: мета, напрям, власне рішення йти певною дорогою – це все сконденсовано в останнім "рушаю". Ним Шевченко ставить себе перед читачами як приклад для наслідування. Поет рушає – а читачі мають йти слідом за ним" [Павлишин, 1984, с. 65]. Звідси

загальний висновок: Т. Шевченко – "в першу чергу – великий ретор, людина, спроможна, як небагато поетів, будь-де і будь-коли, міняти свідомість широкої публіки, яку ще до того він у великій мірі власним зусиллям створив" [Павлишин, 1984, с. 65–66].

Лише на основі слів Т. Шевченка із "Заповіту" "... а до того / я не знаю Бога" Л. Рудницький шукає "ключ до духового світу поета" (підзаголовок статті). Не вдовольняючись відомими коментарями їх дорадянських (о. Гавриїл Костельник, В. Щурат та ін.), еміграційних (В. Сімович, Л. Білецький, Б. Романенчук, Г. Лужницький та ін.), а тим більше радянських критиків, для яких вони є "виявом антиклерикалізму або й воюючого атеїзму поета" [Рудницький, 1989, с. 41], він висловлював переконання, що ці слова "є виявом глибокої релігійності автора. На підставі поданої інтерпретації цих слів можна сміло говорити про Шевченка як про християнського поета-містика у найкращому традиційному значенні цього слова" [Рудницький, 1989, с. 48].

Я. Розумний зупиняє свій погляд на поемі "Москалева криниця", навколо якої, твердить автор, "ведеться жива дискусія дослідників, які доходять до різноманітних висновків та тверджень, уважаючи цей твір свідомством Шевченкової релігійності, непослідовності й протиріччя його світогляду в етичному й психологічному сенсі", тож він, розглядаючи думки полемістів, пропонує свій "кут бачення цього твору, а саме, його іронічний підтекст" [Розумний, 1991, с. 25–26].

Б. Рубчак, даючи своє прочитання "Журналу" Т. Шевченка, убачає в ньому складну жанрово-стильову єдність (це і щоденник, і "експериментальна, "постмодерністична" повість", і "членування героя на "маски", "персони", «ролі» тощо) і "змушений визнати, що цей текст – високовартісний літературний твір, який творить своєрідну пару з domeжно звільненою структурою Кобзаря" [Рубчак, 1989, с. 79–80].

Місток між Т. Шевченком-поетом і Т. Шевченком-художником прокладає І. Фізер, розглядаючи на матеріалі поеми "Катерина" та однойменної картини, поем "Слепая", "Сова", "Мар'яна-черниця", "Відьма", балад "Тополя" та "Утоплена", до яких Шевченко зробив ескізи та рисунки, "проблему взаємовідношення поезії та мистецтва у його творчості". Спираючись на

психологічне поняття "ейдетичний образ" ("суб'єктивний, переважно зоровий образ, який виникає при наявності, а часто і відсутності, сенсорного збудника, як аналог до вербального зображення, під час читання, думання, уяви, слухання, мріяння, творчого, себто мистецького, та наукового процесів" [Фізер, 1989, с. 95]), він прийшов до переконання, що у свідомості митця поезія і живопис "існували комплементарно як два рівномірні і рівнозначні пошуки за однією мистецькою правдою" [Фізер, 1989, с. 101], що в Т. Шевченка "мистецький геній дорівнює його поетичному генієві, його мистецька спадщина не уступає місце його поетичній спадщині" [Фізер, 1989, с. 102].

Мистецтвознавчий аспект досліджень творчості Т. Шевченка далі розвиває Д. Даревич уже на матеріалі його графіки. Аналізуючи три офорти із серії "Живописна Україна" (1844) ("Старости", "Судна рада", "Дари в Чигирині року 1649") і три малюнки із серії "Блудний син" (1856–1857) ("У в'язниці", "Кара колодкою", "Кара шпіцрутенами"), в яких "Шевченко найсильніше висловлює критику суспільного і політичного устрою царської Росії" [Даревич, 1989, с. 188], вона висновує, що "Зображення суспільно-політичних обставин тогочасного життя, особливо у згаданих офортах і рисунках, свідчить про спільність поетичних і образотворчих задумів Шевченка – поета і мистця", що вони "ясно і сильно висвітлювали порушення особистих, громадських і національних прав українського народу" [Даревич, 1989, с. 198].

"Есей" художника Л. Гуцалюка – це враження одного митця від портрета Т. Шевченка іншого митця – Ю. Соловія. Він доволі скептично відгукується про більшість бачених ним портретів (і малярських, і скульптурних) поета, називаючи їх "літературщиною", адже "їхнє завдання – неначе бути черговою декорацією ще одного з незліченних і не надто глибоких шевченківських святкувань" [Гуцалюк, 1970, с. 55]. На цьому тлі витвір Ю. Соловія для автора є "епохальним відходом у сучасну духовність. Тут суто малярськими засобами показаний Шевченко, сприйнятний і переконливий для нинішньої людини, яка не втікає від сучасних проблем". Причому Л. Гуцалюк не

прагне коментувати "технічні засоби малювання" свого колеги, хоч і відзначає "оригінальну мистецьку концепцію" портрета, "водночас і ліричного, і бурхливо-експресивного" [Гуцалюк, 1970, с. 56], його "малярську недомовленість, відсутність зайвих деталей", дивовижний сірий, червоний та темnobрунотно-чорний "кольорит", який творить "таку могутню гармонію", бо "мистецькі твори – всупереч твердженням більшості критиків – не піддаються логічній аналізі". Тож "Соловійв Шевченко" для нього – "виключно мистецька подія", "прекрасний одуховлений портрет, сповнений великою гуманністю" [Гуцалюк, 1970, с. 57].

В. Ревуцький не претендує на першість у розробці теми "Шевченко – театральний критик" (назва статті), адже "До неї уже зверталися чільні діячі української культури від того часу, коли вперше було опубліковано "Щоденник" Тараса Шевченка", прагне лише в час, коли відзначається 175-річчя від дня його народження, нагадати читачеві про те, що "дійсно є цінним в його творчості" [Ревуцький, 1970, с. 59]. Перечитуючи єдину театральну рецензію письменника під назвою "Бенефис г-жи Пиуновой января 21 1858 г.", надруковану в газ. "Нижегородские губернские ведомости" (01.02.1858) і передруковану в газ. "Московские ведомости" (11.02.1858), театральні враження з "Щоденника" та повістей, він констатує фаховість і виваженість його спостережень над грою акторів (Т. Піунова, Є. Трусова, Є. Климовський, К. Васильєва та ін.), серед яких віддавав перевагу акторам "безпосереднього чуття, гри з майже повною відсутністю артистизму" [Ревуцький, 1970, с. 62], критичність оцінок низки п'єс драматургів ("Суд людський – суд Божий" О. Потехіна, "Мати-іспанка" М. Полевого, "Тридцять років, або Життя картяра" мелодрама В. Дюканжа) і, навпаки, позитивне ставлення до опер "Дон Жуан" В. А. Моцарта, "Вільгельм Телль" Дж. Россіні, "Роберт-диявол" Дж. Меєрбера, "Чарівний стрілець" К. М. Вебера, на підставі чого театральнокритичні погляди Т. Шевченка називає "цікавим додатком до його надхненного слова та мистецько-малярської діяльності", "виявом справжнього знавця сценічного мистецтва" [Ревуцький, 1970, с. 63].

Осібну нішу посідає С. Максим'юк, досліджуючи "дуже важливу ділянку Шевченкіани – її дискографію" як потужний засіб популяризації творчості письменника, адже "платівки в культурно-виховному і пропагандивному аспекті легко можна дорівнювати друкованому слову, а в деяких випадках навіть його перевищувати, бо до слуху не потрібно освіти, слухати може навіть неграмотний" [Максим'юк, 1990, с. 60]. Спираючись на зібрання приватного американського колекціонера платівок д-ра Дж. Бергера, каталоги платівок фірм з Австро-Угорщини, Німеччини, Польщі, Сполучених Штатів Америки, Канади, власні архів і колекцію тощо, він наводить чимало цікавих фактів (скажімо, твердить, що перша платівка з піснею "Нащо мені чорні брови" у виконанні П. Гаврильцевої-Хмари була записана в 1900 році в Петербурзі, а в 1903–1904 роках М. Кропивницький записав ряд віршів поета) і пропонує для ознайомлення список з двохсот назв "різних записів пісень на слова Шевченка від 1900 до приблизно 1965 року платівок швидкістю від 74 до 82 о/хв., зроблених акустичним і електричним методом" [Максим'юк, 1990, с. 62].

Чимало уваги журнал приділяв взаємозв'язкам/контактам – опосередкованим і безпосереднім, особистим і творчим – Т. Шевченка з його попередниками, сучасниками та наступниками: Г. Сковородою, І. Котляревським, П. Кулішем, П. Грабовським, М. Драгомановим, Лесею Українкою та ін. Так, нагадує П. Одарченко, поезією Г. Сковороди Т. Шевченко захоплювався ще з дитинства, філософсько-етична система середньовічного мислителя, "його народолобство, гуманізм, волелюбність і незалежність" [Одарченко, 1975, с. 26] позначилися на багатьох творах (сатирична поема "Сон", повість "Близнецы" та ін.) письменника, який водночас критично оцінював мову творів свого попередника, котрий, як і шотландець Р. Бернс, міг би стати "поетом народним і великим", "якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина" [Одарченко, 1975, с. 28].

Так само "В холодному непривітному Петербурзі відірваний від рідних і близьких людей Тарас Шевченко, ще будучи кріпаком, читав і перечитував "Енеїду", вивчав напам'ять окремі уривки, сміявся і плакав і думкою линував на рідну поневолену

Україну" [Одарченко, 1975, с. 31]; на смерть зачинателя нової української літератури написав елегію "На вічну пам'ять Котляревському", "висловлюючи в ній свої почуття й глибоку пошану до автора "Енеїди" [Одарченко, 1975, с. 31]; переймав від нього і "героїчні мотиви, оспівування «слави козацької»" [Одарченко, 1975, с. 32] (поема "Гайдамаки" та ін.), і бурлескний стиль, підпорядкований уже "завданням політичної сатири" [Одарченко, 1975, с. 32] (поема "Сон"). Однак у передмові до нездійсненого видання Кобзаря 1847 р. уже "критично оцінює творчість свого попередника" [Одарченко, 1975, с. 32], виступаючи не так проти нього, як проти "творів численних епігонів Котляревського з їх карикатурним зображенням народного побуту, з їх принизливою для національної гідності «малоросійщиною»" [Одарченко, 1975, с. 34]. Адже, слушно зауважує дослідник, "Котляревський і Шевченко – це два етапи в історії української літератури і в історії українського народу. Котляревський проклав шлях для Шевченка. Шевченко проклав шлях для Івана Франка, для Лесі України, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського та інших письменників XIX і XX століть" [Одарченко, 1975, с. 36].

Темою своєї розвідки Ю. Луцький обирає "Шевченко та Куліш", у "спокійніші 1920 роки" [Луцький, 1985, с. 15], розглядувану в Україні "безпристрасно", "методами строгої наукової аналізи" [Луцький, 1985, с. 16] (М. Могилянський, В. Петров), а в наступні десятиліття – украї заідеологізовано, оскільки на П. Куліша покладалася провина за "початок створення буржуазно-національного культу" про Шевченка та відрив його творчості від класової боротьби [Луцький, 1985, с. 15]. Автор акцентує на складності стосунків двох видатних особистостей: якщо Т. Шевченко "з великою терпеливістю та пошаною ставився до Куліша. Він відчував, що могла бути інша перспектива на майбутнє України, відмінна від його власної візії, і він, як визнання "братолюбія", був готов вислухати свого опонента, працю якого для народу він цінив дуже високо" [Луцький, 1985, с. 22], то П. Куліш, з одного боку, "знав і правильно оцінював геній Шевченка, як поета стихійного, поета народного, поета-пророка" [Луцький, 1985, с. 20], а з іншого

боку – "не захоплюється революційністю Шевченка" [Луцький, 1985, с. 18], виступає проти його "стихійності", яка "веде до анархії" [Луцький, 1985, с. 22], "боронить царицю Катерину II, яка, за його твердженням, зображена в українських піснях як "наша мати", зовсім не так, як «нам представила її полуп'яна муза Шевченка»", що викликала "обурення українського читача" [Луцький, 1985, с. 21], а "Амбіція Куліша продовжувати те, що зробив Шевченко, залишилася й мусіла залишитися нездійсненою" [Луцький, 1985, с. 23].

І все ж, на переконання автора, стосунки між Т. Шевченком і П. Кулішем треба зрозуміти "по-новому, як щось, чим багата історія нашої літератури, не як ворожнечу, яка залишила за собою негативні наслідки" [Луцький, 1985, с. 23], "В антитезі Шевченко – Куліш треба шукати того плідотворного контрасту в нашому культурному розвитку, без якого модерна плюралістична нація не може довго існувати. Як протизвагу українській стихійності треба відшукати українську раціональність і погамованість" [Луцький, 1985, с. 24].

П. Одарченко відзначає величезний вплив Т. Шевченка на світогляд і творчість П. Грабовського та Лесі Українки, які в нових історичних умовах розвивали ідеї, мотиви, образи його поезії, що він і показує на основі типологічних зіставлень. І якщо "Грабовський з повним правом міг повторити слова Шевченка: «Караюсь, мучусь, але не каюсь!»" [Одарченко, 1978, с. 25], то і Леся Українка, "Закликаючи молодь брати приклад з нього,... всім своїм життям і всіма своїми творами показала, як саме треба брати приклад з Шевченка. Леся Українка сама йшла тернистим шляхом Шевченка і закликала інших йти цим шляхом" [Одарченко, 1962, с. 30].

Журнал охоче публікував статті зарубіжних дослідників творчості Т. Шевченка. В одному з перших номерів його з'явилася стаття "Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення" професора Ліонського університету Зигмунта Маркевіча. Нагадуючи читачеві, що "Історія обох наших братніх народів рясніє епізодами дружньої співпраці, що скріплює серце, але вона також повна – як це звичайно між сусідами буває – Каїнових поракунків включно з кровопролиттям" [Маркевіч,

1961, с. 19], він хоче в "належному світі представити заслуги тих поляків, які, відмовившись від загальних поглядів про свою культурну вищість, не тільки простягли руку до братів-українців, але старалися передусім правильно інформувати про них своїх земляків" [Маркевіч, 1961, с. 20]. Серед багатьох них автор називає Леонарда Совінського (1831–1887), письменника, перекладача творів Т. Шевченка, засланого до Курської губернії за участь у польському повстанні 1863–1864 рр., а перед тим студента Київського університету, під час навчання в якому зблизився з українськими колами, особливо з майбутнім професором цього навчального закладу В. Антоновичем. На смерть поета Л. Совінський відгукнувся працею "Тарас Шевченко", що містила також його переклад поеми "Гайдамаки" (1861). У ній автор називає Т. Шевченка "справжнім українським кобзарем", заявляючи: "Душа Тараса – це душа селянської громади, перейнята переконанням у правді та насиллі, роз'ятрена пристрастним жалем..." [Маркевіч, 1961, с. 29].

Інша стаття належить перу Є. Єнджеєвіча, автору відомого роману-есею про життя і творчість Т. Шевченка "Українські ночі, або Родовід генія" (1966), де велику увагу приділено контактам письменника з діячами польського національно-визвольного руху. Цього разу польський дослідник, сам добре знаний також як майстерний перекладач багатьох творів Т. Шевченка (повісті "Художник", "Музыкант", "Капитанша", "Близнецы", поеми "Княжна", "Барнак" та ін.), піддав гострій критиці варшавське видання "Вибрані поезії Тараса Шевченка", яке підготував і упорядкував М. Якубец. Він твердить: у підготовці видання упорядник "Пішов по лінії найменшого опору. За вихідний пункт узяв готові і вже публіковані польські переклади. А Шевченко не мав у нас щастя до перекладачів, не натрапив на справжнього творця-філолога, що знав би добре обидві мови, пізнав глибинно його творчість, не таку просту, як то на перший погляд виглядає" [Єнджеєвіч, 1976, с. 9]. Крім того, й у "Вступі" до антології М. Якубец припустився багатьох "неточностей, зайвих спрощень, помилкових інформацій і звичайних помилок, у тому числі й мовних" [Єнджеєвіч, 1976, с. 11]. Тож свою статтю з характерною назвою "Погноблений

Шевченко" автор завершує констатацією: критикована антологія буде "мучити нас як докір сумління, доки не спроможемося на адекватний переклад і публікацію зібраних творів Тараса Шевченка" [Єнджеєвіч, 1976, с. 13]. Варто додати, що цього "докору" Є. Єнджеєвіч успішно позбувся, упорядкувавши і видавши книгу "Т. Шевченко. Вибрані поезії" (1972) з власними передмовою та перекладами низки творів поета ("Заповіт", "Розрита могила", "Холодний Яр" та ін.).

Про самого Є. Єнджеєвіча журнал опублікував дві статті. У першій з них – "Пам'яті Єжи Єнджеєвіча" – Д. Сіак підсумовує життєвий і творчий шлях багатолітнього дослідника художньої спадщини Т. Шевченка й перекладача його поезії та прози, завершуючи її сумним визнанням: "Не лише польська культура втратила свого визначного літературознавця і письменника, українська втратила великого приятеля і пропагатора. Відійшла людина, яка розуміла вагу приязні чи хоча б взаєморозуміння обох народів" [Сіак, 1976, с. 54].

У другій – "Єнджеєвіч і ми" – І. Манастирський не сприймає негативних оцінок діяльності Є. Єнджеєвіча, даних у статті Я. Гриневича "Боюся данайців навіть тоді, коли приносять дари", уміщеній у "Віснику" ООЧСУ за 1968 р. і передрукованій газетою "Народна воля" за 1976 р., вважаючи, що "Він належав до тих провідних людей обох народів, що зрозуміли вимогу доби і шукають взаємного зрозуміння й порозуміння. Він намагався з усіх сил засипати ту трагічну прірву, яку історія викопала між обома народами-сусідами, і, забуваючи взаємні кривди й болі, жалі й несправедливості, промощувати шлях до кращого майбутнього, у якому не було б можливе повторення давніх помилок і кривд" [Манастирський, 1976, с. 9].

Про переклади творів Т. Шевченка та праці дослідників в німецько- та англomовному світі писав О. Кравченко, добре знааний в еміграції бібліограф. У статті "Шевченкіяна німецькою мовою" він слабку поінформованість європейського читача щодо української літератури пов'язував як із внутрішніми чинниками ("нас не знають і не спішать пізнати, бо в більшості наших творів ми є або наслідувачами чужих, або набагато спізнюємося у формі й техніці мистецтва. Наші ж першорядні

твори є найбільш відрубними й екзотичними серед усіх мистецьких об'явів цивілізованого світу" [Кравченко, 1976, с. 59]), так й із зовнішніми ("До того ще наша бездержавність, як також постійні переслідування української культури мали безсумнівний вплив і на якість нашої літературної продукції, не говорячи вже про можливості поширення поза межами України всього, що в нашій літературі на це заслуговує" [Кравченко, 1976, с. 59]).

З огляду на історичні обставини (належність Буковини до Австро-Угорської імперії) першим західноєвропейським народом, який познайомився з творчістю Т. Шевченка, були німці. Саме в Чернівцях, де з 1875 р. діяв німецький університет, "появилася перша німецька збірка перекладів творів Шевченка, виготовлена тірольським письменником, що учителював у Чернівцях, Георгом Обрістом і опублікована в 1870 році" [Кравченко, 1976, с. 60]. Видання супроводжувалося коментарем перекладача, у якому містилися деякі біографічні дані про поета й аналіз його творчості (зокрема, відзначалося, що подібно до Г. Лонгфелло та П-Ж. Беранже, "Шевченко як поет безперервно промощував шлях емансипації нижчих класів народу своєї батьківщини. І вже цього вистачало б, щоб запевнити цьому шляхетному співцеві тривалу славу" [Кравченко, 1976, с. 61]). Важливість перекладів Г. Обріста посилювалася тією обставиною, що вони "були в свій час єдиним джерелом інформацій про поезію нашого поета за кордоном, ними користувалися німецькі літературознавці, пишучи загальні історії європейських літератур або статті про літературу окремих народів Східної Європи" [Кравченко, 1976, с. 62].

Серед багатьох інших популяризаторів творчості поета у XIX–XX ст. він виділяє Карла Еміля Францоу, для якого Т. Шевченко "є не тільки співцем свого народу, але також поетом найвищої абсолютної вартості" [Кравченко, 1976, с. 63], Вальдемара Фішера, котрий називає його "безсмертним генієм, поетом з Божої ласки" [Кравченко, 1976, с. 65], Юлію Ленгсдорф Шоерман (псевд. – Юлія Віргінія), принца Макса фон Саксена, "професора теологічного факультету при Фрібурзькому університеті, брата короля Саксонії і свояка

австрійського цісарського дому" [Кравченко, 1976, с. 68], професора Бертольда Мерівіна ("Шевченко стає співцем біди й земної нужди взагалі, його співчуття належить цілому людству") [Кравченко, 1976, с. 69], Альфреда Єнсена з його монографією "Тарас Шевченко. Життя українського поета" (1916), Вільгельма Шреммера, Франца Обермаєра ("дев'ять років волі між кріпацтвом і засланням вистачають цьому велетенському генієві, щоб поставити міст понад століття – від часу козаччини до нового українського націоналізму" [Кравченко, 1976, с. 71]), Ганса Коха, статтю та переклади якого слід вважати "найціннішим здобутком п'ятидесятих років на полі поширення шевченкознавства німецькою мовою" [Кравченко, 1976, с. 72].

Згадуються у статті також й українці – передусім І. Франко (його переклади "є безперечно найкращими з-поміж тих, що їх ми під сучасну пору маємо" [Кравченко, 1976, с. 67]), В. Кушнір, О. Грицай, Д. Чижевський, М. Возняк та ін.

Насамкінець О. Кравченко, визнаючи недостатність зробленого в царині німецькомовної шевченкіани й сподіваючись, що громадські та наукові установи еміграції зроблять все можливе, аби "Шевченко і його творчість були представлені перед чужомовним світом на справді високому, науковому рівні" [Кравченко, 1976, с. 73], подає складену ним німецькомовну шевченкознавчу бібліографію, яка нараховує 115 позицій.

За таким самим принципом написана стаття О. Кравченюка про англomовну шевченкіану, хоч публікація її у журналі дещо незвична: у 8-му номері за 1964 р. надрукована вступна аналітична частина під назвою "Шевченкіана англійською мовою", а сама бібліографія подана в 3-му та 12-му номерах за той самий рік.

Кацуо Накаї в статті "Шевченко в Японії" зауважує, що Т. Шевченко, "мабуть, найбільш відома в Японії українська постать" [Накаї, 1989, с. 40], що шевченкознавство в Японії бере початок у 20-х роках минулого століття, знайомить з популяризаторами та перекладачами творів поета (Тейске Шібуя, Катсуске Коматсу, Гачіро Тазава, Такаші Джуге, Катсуске Коматсу, Такаюкі Мураї, Йошітаро Йокемури та ін.), а також подає бібліографію (переклади; наукові статті; критику; есеї;

подорожні нотатки; радянські видання про шевченкознавство в Японії), що має понад 70 позицій.

Узагальнюючу працю про стан ознайомлення світової спільноти з творчістю українського поета друкує Б. Кравців. Виявляючи зумовлені ідеологічним підходом вузькі місця у "багатій кількісно радянській шевченкознавчій літературі" [Кравців, 1989, с. 42], встановлюючи наявність лише трьох бібліографічних показників перекладів Шевченкових творів ("Тарас Шевченко в чеській культурі", "Тарас Григорьевич Шевченко. Библиография приведенный о нем, опубликованных в Грузии", "Т. Г. Шевченко мовами італійською, іспанською, португальською та есперанто") і відсутність окремої антології перекладів творів Т. Шевченка на інші мови, недостатність роботи в цій сфері "також на еміграції" [Кравців, 1989, с. 44], він хоче "підвести підсумки перекладної шевченкіани в усьому світі, встановити її сьгоднішній стан і досягнення" [Кравців, 1989, с. 46]. Для цього в алфавітному порядку подає огляд таких перекладів, починаючи з абхазької мови і закінчуючи якутською (всього 52 позиції), а з врахуванням перекладів на інші мови "Заповіту" кількість мов, на які вже перекладено твори Т. Шевченка, твердить автор, "можна збільшити до 70 чи 72" [Кравців, 1989, с. 52].

В інших рубриках журналу – "Критика і бібліографія", "Рецензії, критика", "Рецензії, анотації" – редакція систематично аналізувала все те нове, що з'являлося в галузі шевченкознавства: чи то відгуки Б. Кравціва на радянські видання (напр., "Кобзар" далі під цензурою (Нові радянські видання Шевченкових творів)), чи то рецензії Т. Каришової на збірник статей "Шевченко і музика" (К., 1966) або Д. Чуба на книгу В. Дорошенка "Горе і радість у Шевченковому житті" (Філадельфія, 1962).

Жваво реагувала редакція на пов'язані з ім'ям Т. Шевченка новини, що надходили як з поневоленої Батьківщини, так і з усього світу. Скажімо, Генеральний секретаріат закордонних справ Української Головної Визвольної Ради (УГВР) опублікував статтю-протест, у якій виносив "на суд української й світової громадської думки" антиукраїнські дії радянської влади. Йшлося про "варварське знищення вітражу на пошану

Т. Шевченка в Київському державному університеті" [Знищення вітражу..., 1965, с. 107], вітражу, замовленого адміністрацією навчального закладу Спільці художників УРСР до 150-літнього ювілею від дня народження поета і виконаного групою митців, зокрема П. Заливахою, А. Горською, Л. Семикіною, Г. Зубченко. У центральній частині триптиху була "виведена постать Тараса Шевченка, який пригортає до грудей жінку (правдоподібно – персоніфікація України). Угорі півколом виконано стилізованою кирилицею напис: "Возвеличу малих, отих рабів німих! Я насторожі коло їх поставлю слово". На припущення Генерального секретаріату закордонних справ УГВР, "ця цитата, як і персоніфікація України, не вкладалися в партійну лінію пропагандивного крику про "квітучу незалежну Радянську Україну" і нагадували про справжній стан гноблення її під сучасним російським шовіністичним режимом, що й спричинилося до геростратівського вчинку – знищення вітражу Т. Шевченка" за рішенням "і ректора КДУ І. Швеця, і керівників Спільки художників УРСР" [Знищення вітражу..., 1965, с. 104].

Не могла редакція журналу пройти повз і такої події, як відкриття пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні в червні 1964 р. в присутності 100 тисяч осіб – представників не лише численної української діаспори зі США, Канади, Аргентини, Бразилії, Великої Британії, Німеччини, Франції, Бельгії, Австралії та інших країн, а й американських політичних і мистецьких кіл на чолі з колишнім американським президентом Дуайтом Ейзенхауером. Так, С. Гординський наголошував на незвичності цього свята, "бо в столиці серед великого числа статуй майже немає поетів і мистців, – з американських тільки один Льонгфелло діждався скромної статуї у малому скверіку, а за статую Данте подбали вже численні його в Америці земляки. Зате столиця Америки рясніє пишними статуями і монументами великим полководцям і політикам...", і підкреслював, що вирішальним аргументом у справі встановлення пам'ятника "стали не так політичні вартості Шевченкової поезії, як його загальнолюдські ідеї боротьби проти всякого тиранства, що робили його живим і актуальним речником поневолених народів" [Гординський, 1964, с. 60].

Варто додати, що протягом наступних десятиліть зарубіжні українці жваво обговорювали питання, чому автором пам'ятника став молодий і маловідомий скульптор Л. Молодожанин, а не митець світової слави О. Архипенко. Тож і журнал долучився до полеміки, опублікувавши кілька статей під спільною назвою "Чому Архипенко не створив пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні?" авторства того ж С. Гординського (1988, № 3), А. Пашука (1988, № 9), А. Осадци (1988, № 10), Я. Адоха (1989, № 3) і підсумкового листа до редакції С. Гординського "Про Шевченка у Вашингтоні" (1990, № 5).

Як бачимо, журнал, що начебто програмово позиціонував себе як налаштованого на "сучасність", не відгороджувався від "історії". У певному розумінні можна говорити про шевченкознавство як окремий напрям діяльності журналу, адже він систематично і протягом десятиліть друкував літературознавчі, мистецтвознавчі, перекладознавчі статті про життя і творчість Т. Шевченка, відстежував стан бібліографії шевченкіани, інформував зарубіжне українство про різноманітні події, пов'язані з ім'ям письменника, тощо. В умовах тривалого ідеологічного протистояння між вільним світом і радянською тоталітарною системою ці журнальні публікації ставали невід'ємною частиною західного шевченкознавства, досвід якого активно використовується сучасними дослідниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Буржуазно-націоналістичні фальсифікації творчості Т. Г. Шевченка // Шевченківський словник. У 2 т. Т. 1 : А–Мол / редкол.: Є. П. Кирилюк (відп. ред.) та ін. – К., 1978. – 456 с.

Гординський С. Шевченків пам'ятник у Вашингтоні / С. Гординський // Сучасність. – 1964. – № 8. – С. 60–64.

Гуцалюк Л. Тарас Шевченко Юрія Соловія / Л. Гуцалюк // Сучасність. – 1970. – № 1. – С. 55–57.

Даревич Д. Зображення суспільного і політичного устрою у графіці Тараса Шевченка / Д. Даревич // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 187–198.

Дзюба І. Шевченко і Петефі / І. Дзюба // Сучасність. – 1967. – № 3. – С. 53–74.

Дзюба І. Шевченко і Хомяков / І. Дзюба // Сучасність. – 1970. – № 1. – С. 68–78.

Єнджеєвіч Є. Погноблений Шевченко / Є. Єнджеєвіч // Сучасність. – 1976. – № 10. – С. 9–13.

Знищення вітражу Т. Шевченка в Київському університеті // Сучасність. – 1965. – № 6. – С. 104–107.

Ільницький М. Етоси Дмитра Козія / М. Ільницький // Слово і Час. – 2008. – № 10. – С. 36–44.

Ільницький О. Шевченко і футуристи / О. Ільницький // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 83–93.

Козій Д. Глибинний етос : Нариси з літератури і філософії / Д. Козій. – Торонто ; Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, 1984. – 490 с.

Козій Д. Шевченківська людина / Д. Козій // Сучасність. – 1974. – № 3. – С. 3–15.

Кравців Б. Остракізм у шевченкознавчій бібліографії / Б. Кравців // Сучасність. – 1964. – № 3. – С. 62–75.

Кравців Б. Твори Тараса Шевченка в перекладах на інші мови / Б. Кравців // Сучасність. – 1989. – № 3. – С. 40–47.

Кравців Б. Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності / Б. Кравців // Сучасність. – 1961. – № 3. – С. 3–15.

Кравченко О. Шевченкіяна німецькою мовою / О. Кравченко // Сучасність. – 1976. – № 10. – С. 9–13.

Луцький Ю. Ще до теми "Шевченко і Куліш" / Ю. Луцький // Сучасність. – 1985. – № 11. – С. 15–24.

Максим'юк С. Дискографія Шевченкіяни / С. Максим'юк // Сучасність. – 1990. – № 3. – С. 60–73.

Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – К., 1997. – 430 с.

Манастирський І. Єнджеєвіч і ми // Сучасність. – 1976. – № 10. – С. 9–13.

Маркевіч З. Т. Шевченко на тлі польсько-українського зближення / З. Маркевіч // Сучасність. – 1961. – № 4. – С. 19–30.

Накаї К. Шевченко в Японії / К. Накаї // Сучасність. – 1989. – № 3. – С. 40–47.

Одарченко П. Т. Г. Шевченко і П. А. Грабовський / П. Одарченко // Сучасність. – 1978. – № 3. – С. 24–33.

Одарченко П. Тарас Шевченко і його попередники: Сковорода і Котляревський / П. Одарченко // Сучасність. – 1975. – № 3. – С. 25–36.

Одарченко П. Тарас Шевченко і Леся Українка / П. Одарченко // Сучасність. – 1962. – № 4. – С. 24–44.

Павлишин М. "Лічу в неволі дні і ночі" Тараса Шевченка. Реторичні аспекти літературного твору / М. Павлишин // Сучасність. – 1984. – № 3. – С. 55–66.

Плющ Л. "Причинна" і деякі проблеми філософії Шевченка / Л. Плющ // Сучасність. – 1979. – № 3. – С. 8–29.

Ревуцький В. Шевченко – театральний критик / В. Ревуцький // Сучасність. – 1970. – № 1. – С. 55–57.

Розумний Я. Естетичні погляди Т. Шевченка на візантинізм і німецький ідеалізм / Я. Розумний // Сучасність. – 1973. – № 7–8. – С. 52–69.

Розумний Я. "Москалева криниця" примруженим оком / Я. Розумний // Сучасність. – 1991. – № 3. – С. 25–41.

Рубчак Б. Живописаний Шевченко ("Журнал" як текст) / Б. Рубчак // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 58–82.

Рудницький Л. "А до того – я не знаю Бога". Ключ до духового світу поета / Л. Рудницький // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 41–50.

Сіяк Д. Пам'яті Єжи Єнджеєвіча / Д. Сіяк // Сучасність. – 1976. – № 4. – С. 52–54.

Фізер І. До генези однойменних поетичних і художніх творів Шевченка: від тексту до образу чи навпаки? / І. Фізер // Сучасність. – 1989. – № 5. – С. 94–102.

Чорновіл В. Слово про Кобзаря / В. Чорновіл // Сучасність. – 1972. – № 6. – С. 30–41.

Шевельов Ю. Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця / Ю. Шевельов // Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка. Навколо "Москалевої криниці...": Дванадцять статтів / Л. Плющ. – Едмонтон, 1986. – 384 с.

REFERENCES

Je. P. Kyryljuk (Ed.). Burzhuažno-nacionalistychni fal'syfikaciji tvorchosti T. Gh. Shevchenka [The bourgeois-nationalist falsifications of Taras Shevchenko's works]. In: *Shevchenkivskijj slovnyk*. Kyiv, 1978, vol. 2, pp. 91–95. (in Ukrainian).

Ghordynskijj S. Shevchenkiv pam'jatnyk u Vashingtoni [Shevchenko Monument in Washington]. *Suchasnistj*, 1964, no.8, pp.60–64 (in Ukrainian).

Ghucaljuk L. Taras Shevchenko Jurija Solovija [Taras Shevchenko by Jurij Solovij]. *Suchasnistj*, 1970, no. 1, pp. 55–57 (in Ukrainian).

Darevych D. Zobrazhennja suspilnogho i politychnogho ustroju u ghrافici Tarasa Shevchenka [Image of social and political order in Shevchenko's graphics]. *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 187–198 (in Ukrainian).

Dzjuba I. Shevchenko i Petefi [Shevchenko and Petofi]. *Suchasnistj*, 1967, no. 3, pp. 53–74 (in Ukrainian).

Dzjuba I. Shevchenko i Khomjakov [Shevchenko and Khomyakov]. *Suchasnistj*, 1970, no. 1, pp. 68–78 (in Ukrainian).

Jendzhejevich Je. Poghnoblenyj Shevchenko [Opressed Shevchenko]. *Suchasnistj*, 1976, no. 10, pp. 9–13 (in Ukrainian).

Znyshhennja vitrazhu T. Shevchenka v Kyjivskomu universyteti. [Destruction of T. Shevchenko stained glass window at the Kyiv University]. *Suchasnistj*, 1965, no. 6, pp. 104–107 (in Ukrainian).

Ilnycjkijj M. Etosy Dmytra Kozija [DmytroKozij'sepics]. *Slovo i Chas*, 2008, no. 10, pp. 36–44 (in Ukrainian).

Ilnycjkijj O. Shevchenko i futurysty [Shevchenko and the futurists]. (in Ukrainian). *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 83–93 (in Ukrainian).

Kozij D. *Ghlybnyj etos : Narysy z literatury i filosofiji* [Deep epics : Essays on Philosophy and Literature]. Toronto, Njju-Jork, Paryzh, Sidnej, 1984, 490 p. (in Ukrainian).

Kozij D. Shevchenkivska ljudyна [A Shevchenko person]. *Suchasnistj*, 1974, no. 3, pp. 3–15 (in Ukrainian).

Kraviciv B. Ostrakizm u shevchenkoznavchij biblioghrafiji [Ostracism in Shevchenko Studies Bibliography]. *Suchasnistj*, 1964, no. 3, pp. 62–75 (in Ukrainian).

Kraviciv B. Tvory Tarasa Shevchenka v perekladakh na inshi movy [Taras Shevchenko's works in translations to other languages]. *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 83–93 (in Ukrainian).

Kraviciv B. Shevchenkoznavstvo v socrealistychnij dijsnosti [Shevchenko Studies in SocialRealism]. *Suchasnistj*, 1961, no. 3, pp. 3–15 (in Ukrainian).

Kravchenjuk O. Shevchenkijana nimeckiju movoju [Shevchenkiana in German]. *Suchasnistj*, 1976, no. 10, pp. 9–13 (in Ukrainian).

Lucykj Ju. Shhe do temy "Shevchenko i Kulish" [To the topic of "Shevchenko and Kulish"]. *Suchasnistj*, 1985, no. 11, pp. 15–24 (in Ukrainian).

Maksym'juk S. Dyskoghrafija Shevchenkijany [Shevchenkiana discography]. *Suchasnistj*, 1990, no. 3, pp. 60–73 (in Ukrainian).

Malanjuk, Je. *Knygha sposterezhenj* [Observation book]. Kyiv, 1997, 430 p. (in Ukrainian).

Manastyrskij I. Jendzhejevich i my [Jedrzejewicz and we]. *Suchasnistj*, 1976, no. 10, pp. 9–13 (in Ukrainian).

Markjevich Z. T. Shevchenko na tli poljsjko-ukrajinskogho zblyzhennja [T. Shevchenko on the background of Polish-Ukrainian rapprochement]. *Suchasnistj*, 1961, no. 4, pp. 19–30 (in Ukrainian).

Nakai K. Shevchenko v Japoniji [Shevchenko in Japan]. *Suchasnistj*, 1989, no. 3, pp. 40–47 (in Ukrainian).

Odarchenko P. T. Gh. Shevchenko i P. A. Ghrabovskij [T. G. Shevchenko and P. A. Grabovsky]. *Suchasnistj*, 1978, no. 3, pp. 24–33 (in Ukrainian).

Odarchenko P. Taras Shevchenko i jogho poperednyky: Skovoroda i Kotljarevskij [Taras Shevchenko and his predecessors: Skovoroda and Kotlyarevsky]. *Suchasnistj*, 1975, no. 3, pp. 25–36 (in Ukrainian).

Odarchenko P. Taras Shevchenko i Lesja Ukrajinka [Taras Shevchenko and Lesja Ukrajinka]. *Suchasnistj*, 1962, no. 4, pp. 24–44 (in Ukrainian).

Pavlyshyn M. "Lichu v nevoli dni i nochi" Tarasa Shevchenka. Retorychni aspekty literaturnogho tvoriv ["Counting days and nights in imprisonment" by Taras Shevchenko. Rhetorical aspects of a literary work]. *Suchasnistj*, 1984, no. 3, pp. 55–66 (in Ukrainian).

Pljushh L. "Prychynna" i dejaki problemy filosofiji Shevchenka ["Prychynna" and some aspects of Shevchenko's Philosophy]. *Suchasnistj*, 1979, no. 3, pp. 8–29 (in Ukrainian).

Revucykj V. Shevchenko – teatralnjy krytyk [Shevchenko as a theater critic]. *Suchasnistj*, 1970, no. 1, pp. 55–57 (in Ukrainian).

Rozumnyj Ja. Estetychni pohljady T. Shevchenka na vizantynizm i nimeckij idealizm [T. Shevchenko's aesthetic views on Byzantineism and German idealism]. *Suchasnistj*, 1973, no. 7–8, pp. 52–69 (in Ukrainian).

Rozumnyj Ja. "Moskaleva kryncja" prymruzhenym okom" ["The Moskal'swell" watched with a squinted eye]. *Suchasnistj*, 1991, no. 3, pp. 25–41 (in Ukrainian).

Rubchak B. Zhyvopysanyj Shevchenko ("Zhurnal" jak tekst) [Painted Shevchenko ("Journal" as a text)]. *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 58–82 (in Ukrainian).

Rudnycykj L. "A do togho – ja ne znaju Bogha". Kljuch do dukhovogho svitu poeta ["And before that – I don't know God." The key to the poet's spiritual world]. *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 41–50 (in Ukrainian).

Sijak D. Pam'jati Jezhy Jendzhejevicha [In the memory of Jerzy Jedrzejewicz]. *Suchasnistj*, 1976, no. 4, pp. 52–54 (in Ukrainian).

Fizer I. Do ghenezy odnojmennykh poetychnykh i khudozhnykh tvoriv Shevchenka: vid tekstu do obrazu chy navpaky? [To the Genesis of Shevchenko's

Poetic and Artistic Works: From Text to Image or vice versa?]. *Suchasnistj*, 1989, no. 5, pp. 94–102 (in Ukrainian).

Chornovil V. Slovo pro Kobzarja [A word about Kobzar]. *Suchasnistj*, 1972, no. 6, pp. 30–41 (in Ukrainian).

Sheveljov, Ju. Slovo vprovodu do Leonida Pljushha jak shevchenkoznavecja [A word to Leonid Plyushch as Shevchenko's heritage researcher]. In: *Pljushh L. Ekzod Tarasa Shevchenka. Navkolo "Moskalevoji krynyci..."*. Edmonton, 1986, pp. 5–21. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.09.19

H. O. Bandura, PhD, Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
yuriy0901@i.ua

SHEVCHENKIANA ON THE PAGE OF SUCHASNIST JOURNAL

The article provides an overview of the Suchasnist Journal publications, dedicated to the life and work of T. Shevchenko.

It is stated that articles on T. Shevchenko and his heritage were published in many Journal sections. Various in their subject, they were united in their rejection of the official Soviet Shevchenko studies, which, in their turn, generally regarded the emigration researchers works as "bourgeois-nationalist falsifications".

The "History of Literature, Criticism, Art, Culture" section contained articles by B. Kravtsiv devoted to the "mainland" Shevchenko studies analysis, as well as articles by D. Koziv, L. Plyushch, O. Ilnytsky, M. Pavlyshyn, B. Rubchak, etc., devoted to the Shevchenko's poetry.

The art criticism aspect of T. Shevchenko's works is developed by I. Fizer, D. Darevych (painting and graphics), V. Revutsky (theater criticism), S. Maksymyuk (Shevchenkiana discography).

The problem of direct and indirect, personal and creative relations of T. Shevchenko with his predecessors, contemporaries and successors is considered in articles by P. Odarchenko (G. Skovoroda, I. Kotlyarevsky, P. Grabovsky, Lesya Ukrainka) and Yu. Lutsky (P. Kulish).

The Journal readily published articles by T. Shevchenko studies foreign researchers, including Z. Markevich (T. Shevchenko in the Polish-Ukrainian relations context), E. Yendzhevich (reviews of poet's works in Polish translation).

The problem of T. Shevchenko's works translations was raised in articles by O. Kravchenyuk, B. Kravtsiv, K. Nakai.

The editorial staff systematically analyzed new Shevchenko studies editions in such Journal sections as "Criticism and Bibliography", "Reviews, Criticism", "Reviews, Annotations" (reviews by B. Kravtsiv, T. Karyshova, D. Chuba, etc.).

Keywords: *Shevchenko studies, emigration, literary process, journal, article.*

І. П. Бондаренко, д-р філол. наук, проф.,
biwan2@gmail.com

Ю. С. Кузьменко, канд. філол. наук, асист.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
orcid.org/0000-0001-9057-6940
germanibus@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В ЯПОНСЬКІЙ СЛАВІСТИЦІ

Розглянуто ключові етапи розвитку японської шевченкіани, історія перекладу поетичних творів Т. Шевченка японською мовою та складнощі, що виникають у японських славістів під час перекладацької роботи над українськомовними художніми текстами. Проаналізовано перекладні збірки поезій Тараса Шевченка японською мовою. Перспективи вбачаються в подальшому дослідженні японськомовних перекладів українських художніх творів.

Ключові слова: японська шевченкіана, славістика в Японії, Шевченко японською мовою.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Знайомство японців із постаттю видатного українського поета Тараса Шевченка (1814–1861) відбулося трохи більше, ніж століття тому. Перші японські джерела, що містили доволі стислу й оглядову інформацію про життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря, були представлені перекладами праць данського літературознавця Г. Брандеса "Російські враження" (1888) і російського революціонера П. Кропоткіна "Ідеали та дійсність у російській літературі" (1905), а також розвідкою японського дослідника Ацуші Танаки "Ідейні напрямки в російській літературі" (1917) [Мовні та літературні зв'язки..., 2010, с. 376]. Відчути ж майстерність і глибину Шевченкового поетичного слова японський читач зміг після 40-х рр. XX ст. завдяки кропіткій праці та перекладацькому ентузіазмові низки японських славістів, серед яких Тейсуке Шібуя (1905–1988), Джюге Такаші (1911–1990), Шьосуке Комацу (1923–2000), Такаюкі Мураї (1937 р. н.), Ецуко Фуджії (1942 р. н.) та ін. Відтоді й починається відлік японської шевченкіани.

Шевченкознавчі студії сприяють поглибленню українсько-японського культурного діалогу та популяризації української культури і літератури в Японії. Окремим питанням залишається перекладацька майстерність поетичних творів Кобзаря в японській славістиці, яка залежить від рівня володіння перекладачами українською мовою, знання культурного та соціально-історичного контекстів, розуміння особливостей поезики Шевченка тощо.

Компаративний аналіз віршів Кобзаря, перекладених різними японськими славістами, дає можливість виділити характерні для того чи іншого перекладача прийоми та трансформації, принципи відбору та організації матеріалу. Наприклад, відома україністка Ецуко Фуджії нерідко звертається до двомовного принципу оформлення матеріалу – японський переклад у супроводі українського оригіналу та коментаря з поясненням конкретних реалій. Це дає змогу використовувати її переклади з навчальною метою як для українських студентів-японістів, так і студентів вищих навчальних закладів Японії, наприклад, на заняттях з художнього перекладу.

Отже, дослідження з обраної теми сприяє поповненню знань про сучасні шевченкознавчі студії в Японії, виявленню корисних перекладацьких прийомів, що можуть стати у пригоді при українсько-японському художньому перекладі, та навчальних матеріалів, які можна використовувати на практичних заняттях із японської мови та перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Історії розвитку японської шевченкіани присвячено низку розвідок сучасних українських дослідників, наприклад, статті І. Бондаренка "Творчість Тараса Шевченка в контексті японського українознавства" (2005), "Шевченко і японська література" (2006), "Японська шевченкіана" (2013) та інші, О. Хоменко "Японські переклади творів Тараса Шевченка" (1999), "Засновник шевченкознавства в Японії" (2000), "Дещо про історію шевченкознавства в Японії" (2001). Окремі перекладацькі аспекти, пов'язані з японськомовними перекладами поезії Шевченка, розглядаються в розвідках Н. Резнікової "Мовна специфіка українсько-японського

поетичного перекладу" (2007), "Відтворення асоціативної образності у аспекті прагматики (на матеріалі японських перекладів поезій Тараса Шевченка)" (2014), "Культурні розбіжності елементів лінгвопоетики як проблема перекладу (на матеріалі японських перекладів поезій Тараса Шевченка)" (2016), "Відтворення узуальних культурем у японських перекладах творів Т. Шевченка" (2016), О. Хоменко "Українські географічні реалії у перекладах Тараса Шевченка японською мовою: від інтерпретації до засвоєння" (2014) тощо. У цих працях аналізуються прийоми перекладачів, використані для адекватної та максимально вдалої передачі Тарасового слова японською мовою, складнощі, що виникають при перекладі настільки генеалогічно і типологічно неспоріднених мов та зумовлені відмінними культурними і художніми системами обох народів. Окрім того, побіжно зазначається про деякі проблеми перекладацької майстерності тих чи інших японських славістів. Зокрема, О. Хоменко у своїй розвідці аналізує, як перекладачі Джюге Такаші та Комацу Шьосукі вирішують проблему пошуку японського відповідника для реалії українського степу: перший із них обирає два приблизні варіанти 荒野 ("*арано*" – пустеля) і 野 ("*но*" – поле), а другий – 草原 ("*соген*" – пасовисько), яке також використовує для реалії поля [Хоменко, 2001, с. 359]. У зв'язку із цим існує необхідність узагальнити перекладацькі проблеми та складнощі, характерні для українсько-японського художнього перекладу, зокрема творів Т. Шевченка.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вищезазначене, у статті наводиться короткий огляд японських шевченкознавчих студій, розглядаються ключові постаті, що сприяли популяризації творчості Кобзаря в Японії, а також японськомовні збірки поезії Тараса Шевченка та їхні основні особливості. До того ж, аналізуються та узагальнюються основні проблеми перекладацької майстерності в японській славистиці на прикладі поезії Т. Шевченка.

Формулювання цілей статті. Мета розвідки полягає в окресленні та осмисленні головних перекладацьких викликів у випадку українсько-японського художнього перекладу, а саме

поезії Тараса Шевченка. Мета передбачає такі завдання: дослідити витoki та етапи розвитку японської шевченкіани, проаналізувати внесок японських славістів у популяризацію Тарасового слова в Японії, виявити та охарактеризувати перекладацькі складнощі, що виникають у перекладачів української поезії японською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Японська поезія в українськомовних перекладах, як і вірші українських класиків японською мовою почали з'являтися тільки на початку ХХ ст. Така затримка була зумовлена кількома факторами: тривалою відсутністю культурного діалогу між Японією та Україною, браком висококваліфікованих фахівців-перекладачів в обох країнах, дефіцитом підручників і двомовних словників. Так, перший "Українсько-ніппонський словник" був виданий лише 1944 р. у Харбіні, який на той час контролювався Японією. Його укладачами стали два українські емігранти Анатолій Діброва і Василь Одинець, які зазначали у передмові до словника: "складаючи оцей перший Українсько-Ніппонський Словник, автори мали за мету покласти перший внесок у справу полегшення культурного взаємопорозуміння між народами Ніппонським та Українським" [Діброва, 1944, с. 5]. У цьому словнику був представлений перший японський переклад віршів Кобзаря, а саме "Заповіту". Видання також містило об'єктивну довідку про життєвий і творчий шлях поета. Зокрема, у ньому зазначалось: "Шевченко Тарас – Великий український поет і маляр... Український народ глибоко шанує пам'ять Тараса Шевченка і вважає його своїм пророком-мучеником за всенародну українську ідею, а твори Шевченкові "Кобзар" є невід'ємною книжкою у кожній українській родині. Книжку "Кобзар" нерідко кладуть, як дорогоцінність, в домовину померлим своїм близьким" [Мовні та літературні зв'язки, 2010., с. 383–384].

Завдяки цьому словнику тогочасні японці дізналися про українську культуру, її неповторні соціально-історичні та культурні реалії, національного поета Тараса Шевченка. Однак під час захоплення Харбіна радянськими військами увесь наклад (1000 примірників) було спалено в друкарні, а укладачів

заарештовано. Із шести примірників, які залишились у світі, один потрапив з Америки до Японії на початку 90-х рр. XX ст. завдяки зусиллям японського історика-україніста Кадзуо Накая.

Вирішальну роль у популяризації Шевченкового слова в Японії відіграв громадський діяч і поет Тейсукє Шібуя (1905–1988), який 1926 р. видав збірку "Крик у полі" (野良に叫ぶ – "*Нора ні сакебу*") із присвятою Кобзареві. Присвята була сповнена слів пошани та преклоніння перед генієм українського народу. За словами професора Токійського державного університету та відомого україніста Кадзуо Накая: "Виходець із бідної селянської сім'ї, Тейсукє Шібуя був активним учасником селянського й соціалістичного руху в Японії і з великим співчуттям ставився до життя Шевченка та його боротьби проти російського царату. Шібуя ототожнював власне життя й боротьбу з Шевченковою долею" [Накай, 1989, с. 40]. Шібуя захоплювався мистецтвом Шевченка, яке було "пронизане революційним духом" [Сібуя, 1989, с. 122], тому і друге видання своєї збірки 1964 р. також присвятив Кобзареві: "Відзначаючи пам'ять Тараса Шевченка з нагоди 150-річчя його народження, йому і його братам у Японії я знову присвячую цю збірку скромних віршів" [Накай, 1989, с. 40].

Шібуя став ініціатором створення "Японського товариства вивчення Шевченка" (日本シェフチエンコ研究会 – "*Ніхон Шефученко кенкюкай*"), яке почало проводити повноцінні дослідження поетичної спадщини Кобзаря, сприяти перекладам його творів, організувало низку заходів із нагоди 150-річчя з дня народження поета (наукову конференцію, зустрічі з читачами тощо).

1964 р. Шібуя об'єднав зусилля з іншими славістами, які раніше вже перекладали поетичні твори Шевченка, і спільно з ними випустив першу в Японії ювілейну збірку поезії Кобзаря "Як помру..." (私が死んだら – "*Ватакуші та шіндара*"). Серед зазначених славістів був Гачіро Тадзава – один із перших перекладачів творів українського поета, який ще 1949 р. надрукував переклади 5 його віршів та ще 15 – 1951, 1955 та 1966 рр. Над цим проектом також працював досвідчений перекладач

російської літератури Джюге Такаші, який 1955 р. випустив переклад 27 віршів Шевченка, включно "Думи мої, думи мої...", "Чи не покинуть нам, небого...", які увійшли до "Збірки новітньої російської поезії" (*"Кіндай рошія шішю"*. – 1955, 239 с.), і ще 6 – 1961 р. (*"Кіндай рошія шішю"*. – 1961, 266 с.). На думку багатьох японських славістів (наприклад, Кадзуо Накая та Ёцуко Фуджії), переклади Такаші були одними із наймайстерніших завдяки чудовому володінню ним рідною мовою, розумінню художнього стилю та світогляду Шевченка. Ще одним учасником цієї команди став видатний вчений-літературознавець, професор Інституту іноземних мов м. Кобе Шьосукє Комацу, який займався не тільки перекладами таких поезій Шевченка, як "Наймичка", "Сон", "Кавказ", "Лілея", "Русалка", "Єретик", а й присвятив українському генію низку наукових статей у 1947–1978 рр. Вважається, що зі статті Комацу 1948 р. під назвою "Поет Шевченко" почалося академічне шевченкознавство в країні. Йому належить низка праць, присвячених походженню української мови, розвитку української літератури і, зокрема, художній майстерності Шевченка. У своїх розвідках Комацу порушує низку важливих питань – чи був Шевченко атеїстом, як було прийнято вважати в радянському літературознавстві, чому він писав вірші російською мовою, якщо так негативно ставився до російського імперіалізму та інші. Дослідник також активно аналізує поетичну мову Кобзаря, його улюблені художні засоби та словесні символи [Komatsu, 1949]. Ця збірка було удостоєна численних позитивних відгуків і рецензій як літературних критиків, так і пересічних читачів. Однак варто зазначити, що переклади японською мовою були здійснені за російсько- та англомовними підрядниками, оскільки перекладачі не володіли українською мовою.

Наступна "Збірка віршів Шевченка" (シエフチエンコ詩集 – *"Шефученко-шішю"*) 1988 р. також була виконана не безпосередньо з українського оригіналу, а з використанням російсько- та англомовних підрядників. Ініціаторами її укладання та перекладачами виступили Шібуя та Такаюкі Мураї, які вирішили підготувати чергову перекладну збірку поезії Шевченка

з нагоди святкування 175-річчя з дня його народження. Шібуя зазначав, що під час роботи над цим проєктом вони керувалися прагненням "...донести до японського читача полум'яний дух поезії Кобзаря. Працюючи над книгою, знову й знову відкривали для себе глибини думки та почуття, явлені в прекрасних віршах та поемах його великої книги" [Венок России Кобзарю, 2014, с. 14]. Окрім перших повних перекладів японською мовою поем "Гайдамаки", "Катерина", "Наймичка", віршів "Перебендя", "Тополя", "Заповіт", поетичного циклу "В казематі" ("Згадайте, братія моя..."), до складу видання увійшла докладна біографічна довідка і хронологічна таблиця головних подій із життя українського поета. У додатках до збірки також містилася стаття Шібуї "Моя зустріч з Шевченком" (с. 341–347), нарис Івана Драча "Син волі" (с. 348–364) і три статті Такаюкі Мураї: "Життя і мистецтво Шевченка" (с. 325–340), "Тейсукє Шібуя і Тарас Шевченко" (с. 365–406), "Початок японо-українських літературних зв'язків – Великий Кобзар і послідовник його вчення Тейсукє Шібуя" (с. I–XXVI), які знайомлять японського читача з культурним і соціально-історичним контекстами творчості Кобзаря.

Переклади поетичних творів Тараса Шевченка з української мови вперше виконала відома нині україністка, перекладачка української літератури, кандидат філологічних наук, доцент жіночого коледжу Аояма (преф. Чіба) Ецуко Фуджії (Ецуко Ніігата) – укладачка третьої збірки віршів Шевченка в Японії, що побачила світ 1993 р. Випадкове знайомство Фуджії з творчістю українського поета 1963 р., коли вона вчилася на філолога-русиста в Токійському університеті іноземних мов, спонукало її самотужки вивчити українську мову. Перекладачка так пригадує цей епізод зі свого життя: "Я була студенткою, що вивчала російську мову і про існування такого українського поета, як Тарас Шевченко я тоді нічого не знала. Я зацікавилась цією книгою, мабуть, через те, що вона містила чисельні переклади поезії Лермонтова. Натомість, Тарас Шевченко глибоко стривожив мою душу" [Фудзія, 2014, с. 407].

2009 р. україністка підготувала та видала окремою книгою переклад поеми "Марія" ("*Шефученко. Марія*". – Токіо:

Гундзоша, 2009, 80 с.), а 2018 р. – ще одну працю "Збірка поезії Шевченка. Кобзар" ("*Шефученко-шію. Кобузару*" – Токіо: Гундзоша, 2018, 360 с.). Видання 2018 р. містить не тільки переклади окремих віршів поета, а й докладну довідку про його життя і творчість, численні виноски із поясненням українських культурних і соціально-історичних реалій (наприклад, "гайдамаки", "бандура", "покритка"), що не мають своїх відповідників у японській мові та культурі. Прекрасне володіння Фуджі українською мовою допомагає їй майстерно передати зміст і мелодику Кобзаревих творів японською мовою, зберегти національний дух його поезії та розмаїття словесних образів. З іншого боку, оформлення збірок за двомовним принципом (японський переклад і український оригінал) із розлогим лінгвістичним, країнознавчим і історичним коментарем, а також українсько-японський словник приблизно на 1100 слів, включений до видання 1993 р., дають змогу застосовувати їх із навчальною метою, наприклад, на заняттях з українсько-японського художнього перекладу для українських студентів-японістів, а також для опанування української мови та знайомства з українською літературою в вищих навчальних закладах Японії.

2009 р. в інтерв'ю "Бі-Бі-Сі" Ецуко Фуджі озвучила основні проблеми, які у неї виникли під час перекладу поетичних творів Шевченка: "Українська та японська мови дуже далекі одна від одної. Особливо відрізняється стилістика вірша. Якщо спробувати донести український вірш з його мелодикою та римами традиційними японськими віршованими формами, то вийде вірш за формою, проте без змісту. Дуже важко зробити такий переклад, при якому вдасться зберегти глибинний зміст вірша, донести його традиційними мелодичними формами, причому дотриматися почуття ритму та сучасних тенденцій японської мови" [Шевченко японською – інтерв'ю..., 2009].

Перекладачка зазначає, що також їй потрібно було визначитись щодо двох суттєвих моментів: якою японською мовою, застарілою чи сучасною, перекладати, та які твори поета обрати. Фуджі вирішила перекладати сучасною японською мовою, щоб молодь також могла прочитати вірші Шевченка та досягнути силу його поетичного слова. Щодо вибору поезії, вона

керувалася прагнення познайомити японського читача з якомога різноманітнішими творами Кобзаря, які б представляли різні періоди його творчості. Таким чином, основні складнощі не обмежувалися підбором мовних засобів.

Окрім перекладацької діяльності, Ецуко Фуджії присвятила низку наукових статей Кобзареві та його поетичному слову. Наприклад, 1993 р. вона опублікувала працю "Кирило-Мефодіївське братство та заслання Шевченка", 1995 р. статтю "Поема "Марія" Шевченка і Євангеліє", 2014 р. – "Моя зустріч з творами Тараса Шевченка".

Серед інших сучасних японських славістів вагомий внесок у популяризацію Тарасового слова в Японії зробили К. Накай, Т. Хіно, Т. Мураї, Т. Окамото. Історик і соціолог за фахом, Кадзуо Накай стоїть у витоків японської україністики. Так, 1991 р. він випустив перший в Японії підручник із української мови "Українська мова" (Токіо, 1991), у якому із двадцяти уроків три присвячені життю і творчості Тараса Шевченка, а додаток містить авторський переклад вірша "Садок вишневий коло хати...". У додатку також подано фрагмент із університетського курсу лекцій М. Зерова "Лекції з історії української літератури" 1928–1929 рр. (Лекція № XXVII) під назвою "Хронологічна канва Шевченкової біографії". Серед інших заслуг Накая – самостійне опанування української мови, магістерська дисертація, присвячена селянському рухові в Україні 1917–1921 рр. та захищена 1974 р., стаття під назвою "Шевченко в Японії" з докладним бібліографічним списком японських шевченкознавців і їх робіт, яка була опублікована в нью-йоркській збірці наукових статей із нагоди 175-річчя з дня народження поета "Світи Тараса Шевченка", популяризація вивчення української мови, літератури, історії та культури у вищих учбових закладах Японії, монографія 1988 р. під назвою "Історія національної політики в Радянському Союзі – Україна, 1917–1945 рр.", створення 1994 р. Асоціації українців Японії, яка раз на рік випускає власний інформацій бюлетень "*Укураїна-цусін*" ("*Українські вісті*") і двічі на рік проводить наукові конференції; друк у 1998 р. двох наукових монографій "Український націоналізм – дилема незалежності" та "Загальна історія України"; керівництво магістерськими

дисертаціями з української проблематики молодих японських вчених-україністів Токійського державного університету Н. Хашімото, Р. Кавагучі, Н. Тавата тощо.

Інший японський україніст, перекладач, кандидат філологічних наук, доцент університету Тенрі (преф. Нара) Такао Хіно також цікавиться творчістю Тараса Шевченка. Працюючи над кандидатською дисертацією на тему "Ранній період творчості Миколи Гоголя" в аспірантурі університету Васеда (Токіо), Хіно зацікавився українською тематикою ранніх творів М. Гоголя, що і спонукало його опанувати українську мову. Перша наукова стаття дослідника, в якій аналізується збірка перекладів поезії Т. Шевченка у виконанні Ёцуко Фуджії, була опублікована 1994 р. у "Літературній Україні". У цій праці Хіно високо оцінив майстерність перекладачки.

У ХХІ ст. намітився новий етап у розвитку японського шевченкознавства. Зокрема, 2017 р. в Києві вийшло навчальне видання "Шевченко українською мовою", розроблене спільно українськими японістами (І. Бондаренком, А. Мазурок, Н. Хоменко) та японськими славістами (Х. Катакою, Т. Мураї, Т. Окамото). Розлога передмова до цього видання містить огляд історії знайомства японських читачів із творчістю Великого Кобзаря та аналіз сучасного стану шевченкознавчих студій в Японії. До посібника включено переклад 29 поетичних творів Шевченка, здійснений професорами Такаюкі Мураї та Такао Окамото. Додаток містить коротку біографію поета українською та японською мовами. Двомовний принцип організації матеріалу – японський переклад у супроводі українського оригіналу – дає змогу використовувати це видання не тільки у вищих навчальних закладах України, але й в Японії для студентів і аспірантів, що вивчають українську мову.

Японський літературознавець Такаюкі Мураї разом із Тейсукі Шібуя сприяв зародженню японської шевченкіани. Окрім перекладів вже зазначених ювілейних збірок "Як помру..." (私が死んだら – *"Ватакуші та шіндара"*) 1964 р. і "Збірки віршів Шевченка" (シエフチエンコ詩集 – *"Шефученко-шішо"*) 1988 р., а також посібника "Шевченко японською мовою", Мураї активно

займається дослідницькою діяльністю. Наприклад, він долучився до створення колективної монографії "Контрастивне дослідження сучасної української граматики" [Аннали зарубіжних досліджень, 1993], для якої підготував розділ "Шевченко і українська мова", стисло описавши історію розвитку української мови у період XVI–XVIII ст. та проаналізувавши процес становлення української літературної мови. У цьому розділі вчений аналізує поетичну мову та художній стиль Кобзаря, демонструє його улюблені художні та мовностилістичні засоби, поетичні жанри, строфічні форми та віршові розміри. Активна наукова та перекладацька діяльність японського професора сприяє поширенню Тарасового слова та посиленню інтересу до його унікальної постаті й художньої спадщини в Японії.

Літературознавець і фахівець у галузі російської лінгвістики Такао Окамото 1980 р. закінчив відділення іноземних мов Університету м. Кобе, де зараз працює на посаді професора, проводить заняття з граматики сучасної російської мови та веде активну наукову діяльність. Серед наукових інтересів Окамото – хроніки XIII–XVI ст., написані давньоруською, давньоукраїнською та старобілоруською мовами. Однак, попри зацікавленість давніми мовами, Окамото також долучився до японської шевченкіани.

Аналіз перекладів, здійснених Мураї та Окамото, чітко демонструє, з якими перекладацькими викликами довелося мати справу славістам. Наведемо один фрагмент із вірша "І виріс я на чужині" (1848):

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї:
То самотньому мені
Здається – кращого немає
Нічого в **Бого**, як Дніпро
Та наша славісна країна...
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема.

私は異国で育ち
異国でながらえている
孤独な私が思うに
ドニエプルよりも
私達の栄光ある国よりも、 . . .
すばらしいものは この世 には
私達がいなくていいところには
良きことばかりあるようだ

У японському тексті поняття "Бог" замінено словом "цей світ" (この世 – "коно-йо"), що є зрозумілим із врахуванням відмінностей між релігійними віруваннями українців і японців. В Японії представлені різні релігії, але переважна більшість населення сповідує буддизм або синтоїзм (якщо не обидва одразу), тому передача українського концепту "Бог" як символу віри, рідного батька, захисника, японським словом 神 ("камі" – божество, надприродні безсмертні сутності) була б недоречною. Переклади в цій збірці представлені сучасною, зрозумілою навіть для молоді, японською мовою.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Завдяки перекладацьким зусиллям плеяди видатних японських славістів, серед яких Тейсуке Шібуя, Такаюкі Мураї, Гачіро Тадзава, Джюге Такаші, Шьосуке Комацу, Кадзуо Накай, Такао Хіно, Такао Окамото, Ецуко Фуджії, поетичні твори Тараса Шевченка знайшли свого читача і в Японії. Серед проблем перекладацької майстерності в японській славістиці слід відзначити три основні моменти. По-перше, доцільність перекладу віршів Кобзаря не з оригіналу, а його російсько- та англломовних перекладів. Це питання у свій час порушив Кадзуо Накай, зазначивши що така практика з використанням російських чи англійських підрядників тривала до кінця 90-х років ХХ ст. По-друге, суттєві проблеми у випадку українсько-японського художнього перекладу пов'язані з передачею безеквівалентної лексики на позначення певних культурних, соціально-історичних та інших явищ. Перекладачі вдавались до різних практик: наприклад, Джюге Такаші та Комацу Шьосуке намагалися шукати японський відповідник для певної української реалії, кожного разу дотримуючись одного й того ж варіанту або змінюючи відповідники від одного вірша до іншого. По-третє, вибір сучасної або застарілої японської мови. Вже згадуваний Джюге Такаші використовував застарілі звороти, а Ецуко Фуджії, навпаки, обирає сучасну японську мову, щоб і молодь могла прочитати вірші Кобзаря. Таким чином, для японських славістів залишається низка викликів у сфері українсько-японського художнього перекладу, до подолання яких кожен із них підходить по-своєму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аннали зарубіжних досліджень. – Кобе, 1993. – Т. XXVIII. – 198 с.
- Венок России Кобзарю : стихи рос. поэтов о Т. Г. Шевченко / сост. В. Г. Крикуненко. – М., 2014.
- Діброва А. Українсько-ніппонський словник / А. Діброва, В. Одинець. – Харбін, 1944. – 267 с.
- Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу / за ред. І. П. Бондаренка. – К., 2010. – 472 с.
- Мурай Такаюкі. Початок японо-українських літературних зв'язків – Великий Кобзар і послідовник його вчення Тейсуке Сібуя / Такаюкі Мурай. // Збірка віршів Шевченка (Шефученко-сісю) / пер. з яп. : Тейсуке Сібуя, Такаюкі Мурай. – Токіо, 1988. – С. VIII–IX, XVIII.
- Мурай Такаюкі. Тейсуке Сібуя і Тарас Шевченко / Такаюкі Мурай // Japanese slavic and East European Studies. – Осака, 1985. – Vol. 6. – С. 117.
- Накай Кадзуо. Шевченко в Японії / Кадзуо Накай // Сучасність. – Мюнхен, 1989. – № 3(335). – С. 40–47.
- Сібуя Тейсуке. Моя зустріч з Шевченком / Тейсуке Сібуя // Всесвіт. – 1989. – № 3. С. 9.
- Т. Шевченко японською мовою : матеріали до курсу "Теорія та практика художнього перекладу" / упоряд. І. П. Бондаренко, Х. Катаока, А. В. Мазурок, Н. В. Хоменко ; пер. яп. Мурай Такаюкі, Окамото Такао. К., 2017. – 276 с.
- Фудзія Ецуко. Моя зустріч з творами Тараса Шевченка / Ецуко Фудзія // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 18. – С. 407–412.
- Хоменко О. Дещо про історію шевченкознавства в Японії / О. Хоменко // Східний світ. – 2001. – № 1. – С. 85–91.
- Хоменко О. Українські географічні реалії у перекладах Тараса Шевченка японською мовою: від інтерпретації до засвоєння / О. Хоменко // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 17. – С. 355–364.
- Шевченко японською – інтерв'ю з авторкою [Електронний ресурс] // Kobe gaidai kangaku kinenn ronbun shu. Kobe, Japan. 1949. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/03/090307_shevchenko_japan_is.shtml. Komatsu Shosuke. Ukuraina bungaku kenkyu nouto. – Назва з екрану. – Дата перегляду: 11.02.16.

REFERENCES

- Annaly zarubizhnykh doslidzhen'* [Annals of Foreign Research]. Series "Kontrastyvni doslidzhennia hramatyky skhidnoslovians'kykh mov" (Contrastive Research of Grammar in East Slavic languages). Kobe, 1993, vol. XXVIII (in Ukrainian).
- Bondarenko I. *Movni ta literaturni v'iazky Ukrainy z krainamy Skhodu* [Language and Literary Relations of Ukraine with the Oriental countries]. Kyiv, 2010, 472 p. (in Ukrainian).
- Bondarenko I.P., Kataoka H., Mazurok A.V., Khomenko N.V., Murai T., Okamoto T. *T. Shevchenko yaponskoïu movoiu : materialy do kursu "Teoriia ta praktyka khudozhn'oho perekladu"* [T. Shevchenko in Japanese : materials to course "Theory and practice of literary translation"]. Kyiv, 2017, 276 p. (in Ukrainian).
- Dibrova A., Odynets V. *Ukrains'ko-nipponskyi slovnyk* [Ukrainian-Japanese Dictionary]. Harbin, 1944, 267 p. (in Ukrainian and Japanese).

Fujiya E. *Moia zustrich' z tvoramy Tarasa Shevchenka* [My meeting with literary works of Taras Shevchenko]. *Shevchenkoznavchi studii*. Kyiv, 2014, no. 18, pp. 407–412 (in Ukrainian).

Khomenko O. *Deshcho pro istoriiu shevchenkoznavstva v Yaponii* [Some information about the history of Shevchenko Studies in Japan]. *Skhidnyi Svit*. Kyiv, 2001, no. 1, pp. 85-91 (in Ukrainian).

Khomenko O. *Ukrains'ki heohraphichni realii u perekladakh Tarasa Shevchenka yaponskoii movoiu: vid interpretatsii do zasvoiennia* [The Ukrainian geographical realities in the Japanese translations of Taras Shevchenko's poems: from interpretation to adoption]. *Shevchenkoznavchi studii*. Kyiv, 2014, no. 17, pp. 355–364 (in Ukrainian).

Komatsu S. *Ukraina bungaku kenkyu nouto* [Research notes on the Ukrainian literature]. Kobe, 1949 (in Japanese).

Krikunenko V.H. *Venok Rossii Kobzariu: Izbrannye stranitsy almanakha Biblioteki ukrainskoi literatury* [Russia's Flower Crown for the Kobzar. Selected Pages from Almanac of the Library of Ukrainian Literature]. Moscow, 2014, no. 5 (in Russian).

Murai T. *Pochatok yaponu-ukrains'kykh literaturnykh zviazkiv – Velykyi Kobzar i poslidovnyk yoho vchennia Teisuke Shibuya* [Beginning of the Japanese-Ukrainian Literary Relations – the Great Kobzar and a follower of his thinking Teisuke Shibuya]. Tokyo, 1988, pp. VIII-IX, XVIII [in Ukrainian].

Murai T. *Teisuke Shibuya i Taras Shevchenko* [Teisuke Shibuya and Taras Shevchenko]. *Japanese Slavic and East European Studies*. Tokyo, 1985, no. 6, pp. 117 (in Ukrainian).

Nakai K. *Shevchenko v Yaponii* [Shevchenko in Japan]. *Suchasnist*. Munich, 1989, no. 3(335), pp. 40-47 (in Ukrainian).

Shibuya T. *Moia zustrich' z Shevchenkom* [My meeting with Shevchenko]. *Vesvit*. Kyiv, 1989, no. 3 (in Ukrainian).

Shevchenko yaponskoii – interv'iu z avtorkoiu [Shevchenko in Japanese – interview with the author]. Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/03/090307_shevchenko_japan_is.shtml (accessed 20.03.2019) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 19.09.19

I. P. Bondarenko, Dr Hab., Prof.,
biwan2@gmail.com

Yu. S. Kuzmenko, PhD, Assist.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
orcid.org/0000-0001-9057-6940
germanibus@ukr.net

ISSUES OF TRANSLATIONAL MASTERSHIP OF TARAS SHEVCHENKO'S POEMS IN THE JAPANESE SLAVIC STUDIES

This article aims to outline main tasks when translating poetry of the Great Kobzar into Japanese. Analytical, biographical, contextual-descriptive and comparative methods were used in the study. In particular, the analytical method is

applied when examining the Japanese works related to a poetic heritage of T. Shevchenko and its translations, biographical – when considering some facts from life of the Japanese slavists, which contributed to their interest in works of the Ukrainian poet. The contextual-descriptive and comparative methods are used in analyzing translated collections of the Great Kobzar's poetry in Japanese and problems of the Ukrainian-Japanese literary translation.

Poetry of Taras Shevchenko found its readers in Japan thanks to translation efforts of Taisuke Shibuya, Takayuki Murai, Gachiro Tazawa, Takashi Juge, Shosuke Komatsu, Kazuo Nakai, Takao Hino, Takao Okamoto and Etsuko Fujii. Three main problems of translation mastership can be distinguished in the Japanese slavistics. First, expediency of translating the Kobzar's poems not from the Ukrainian original, but from the Russian and English translations. This issue was brought up by Kazuo Nakai, who noted that this practice of using the Russian or English texts continued until the end of 1990s. Secondly, significant problems in case of the Ukrainian-Japanese literary translation are associated with untranslatables for designation of certain cultural, socio-historical and other phenomena. Third, selection of the modern or obsolete language for translation: Takashi Juge used obsolete words, while Etsuko Fujii chooses the modern Japanese language, so that young people could also read the poems of Kobzar. Thus, the Japanese slavists still have a lot of problems in the field of the Ukrainian-Japanese literary translation, to overcome which each of them uses its own approach. Further study of the Japanese translation of the Ukrainian literary works seem to have potential for deepening cultural and literary relations between two countries.

Keywords: *Taras Shevchenko studies in Japan, Slavic studies in Japan.*

УДК 82-31Шевченко7Художник:821.133.1Поль де Кок

О. В. Боронь, д-р філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
orcid.org/0000-0002-1014-2219; Scopus Author ID: 57208054827
ovboron@gmail.com

ДВІ ЗГАДКИ ПРО ПОЛЯ ДЕ КОКА У ШЕВЧЕНКОВІЙ ПОВІСТІ "ХУДОЖНИК": СПРОБА ТЛУМАЧЕННЯ

У статті у двох аспектах – реально-біографічному і суто літературознавчому – проаналізовано згадки про романи французького белетриста Поля де Кока "Андре Савояр" і "Брат Жак" у Шевченковій повісті "Художник". Висловлено міркування про міру достовірності описаних у повісті відповідних епізодів, розглянуто їхню функціональну значущість і художню семантику. Запропоновані спостереження

доповнюють вивчення Шевченкової лектури, з одного боку, а з другого – сприяють повнішій характеристиці головного героя чи не найкращого прозового твору письменника.

Ключові слова: біографічна достовірність; інтертекстуальність; лектура; переклад.

Шевченкова повість "Художник" містить згадки про два твори французького белетриста Шарля-Поля де Кока (1793–1871), автора сотень комедій, водевілів, романів тощо. Випущене у 1902–1905 рр. у Парижі ілюстроване зібрання його творів нараховує 299 невеликих томів. Актуальність звернення до цих згадок визначається тим, що досі літературознавці не заглиблювалися в інтерпретацію відповідних фрагментів повісті, констатуючи лише наявність у тексті назв двох романів французького письменника. Принагідно автор уже висловлювався про інтертекстуальні відсилання до де Кока у монографії [Боронь, 2017, с. 421–423], зауваживши, що мусив спиратися в одному випадку на наведений у праці Федора Прийми переказ роману [Прийма, 1961, с. 36], позаяк не пощастило розшукати в Україні необхідні видання. Завдяки діяльній допомозі Богдана Цимбала, якому складаю сердечну подяку, вдалося отримати фотокопії російських видань, що зобов'язує до глибшого вивчення зв'язків Шевченкового твору із доробком Поля де Кока.

Художню тканину повісті слід розглядати у двох планах: реально-біографічному і суто літературознавчому. У першому випадку йдеться про ступінь достовірності епізодів, які стосуються книжок де Кока, у другому – про функціональну значущість, семантику інтертекстуальних покликань на ці твори. Романи де Кока зажили в російського читача надзвичайної популярності, яка поступово згасла на межі XIX – XX ст., проте ще у 1900–1901 рр. у Петербурзі було випущено повне зібрання його творів у 12 томах. Французького письменника читали у Росії від початку 1820-х рр., коли до нього прийшов успіх. Світські кола та всі ті, хто знав французьку мову, знайомилися за оригінальними виданнями, всі інші – за російськими перекладами різної якості, яких не бракувало на тогочасному книговидавничому ринку. Поль де Кок мав репутацію фривольного письменника, чиї твори не призна-

чалися для дівчат і юнацтва загалом, адже його романи подекуди містили пікантні та не зовсім пристойні подробиці, комічні епізоди сумнівного гатунку тощо. Нині такий погляд варто визнати надміру святенницьким, проте в цілому його творчість справді не вирізняється вишуканим смаком і високим художнім рівнем.

Герой повісті "Художник", у якому пізнаємо риси самого автора, на запитання розповідача, що він робив увечері, відповідає: "Я читав «Андрея Савояра», пока не легли спати" [Шевченко, т. 4, 2003, с. 134]. Юний художник, незадовго перед тим познайомившись із наратором, учнем Академії мистецтв, ще мешкав у кімнатного живописця Василя Ширяєва, однак у цей час, за повістю, розпочинаються заходи зі звільнення талановитого хлопця з кріпацтва. Як відомо, історія Шевченкового викупу тривала понад рік – від кінця березня 1837 до 22 квітня 1838 р., а познайомився поет з Іваном Сошенком ще у 1836. Зрозуміло, художній час повісті суттєво трансформовано і стиснуто, про що вже не раз ішлося, однак в основі зображених подій – реальні факти і деталі, здебільшого (але не завжди) підтверджені іншими джерелами. Іван Зайцев, сам колишній кріпак, у 1831–1837 рр. – учень Академії мистецтв, згодом викладач малювання у петербурзькому Першому кадетському корпусі, згадував на схилі літ: "Я нередко бывал у Ширяева, и мы беседовали по вечерам; иногда я у него читал и декламировал произведения Пушкина и Жуковского. В это время в соседней комнате, у растворенных дверей, постоянно стояли два мальчика, лет 16–17-ти, ученики хозяина, которые были у него на побегушках, терли краски и рисовали немного, пока учитель не доставил им возможность посещать академические классы. Все, что я читал, мальчики слушали очень внимательно. <...> один из них сделался впоследствии любимым малороссийским поэтом, – то был Т а р а с Ш е в ч е н к о <...>" [Зайцев, 1887, с. 676]. Отже, Ширяєв мав певні мистецько-інтелектуальні інтереси, тому цілком вірогідною була можливість Шевченкового ознайомлення з новими виданнями, які потрапляли до його оселі.

Роман "Андре Савояр" ("André le Savoyard", 1826) виходив у російському перекладі [Кок, 1831–1832], що його виконали, як тепер з'ясовано [Русские писатели, 2007, с. 759] Федір Соловійов (реконструкцію його біографії див.: [Рейтблат, 2001, с. 84–85]) і Микола Павліщев. У короткому відгуку на перші два томи, який варто процитувати повністю, анонімний рецензент стисло охарактеризував особливості художньої манери французького письменника, відзначивши роботу перекладачів: "Некоторые романы Поль-де-Кока, особенно первые из напечатанных им, очень забавны и приятны. Он искусно и замысловато изображает нравы и обычаи людей среднего и низшего звания, и преимуществует в портретах шалунов, негодяев и ветреников. Женщины его также списаны с натуры, правда, не всегда с самой благородной. Живость и легкость слога его увлекают читателя. Андрей Савояр принадлежит к числу его лучших романов: здесь с изображениями комическими смешаны и картины нравов и чувствований благородных. – Русский перевод этого романа очень хорош" [Андрей Савояр, № 31, 1832]. Оцінка, хоч і стисла, проте, як побачимо далі, доволі точна. Газета повернулася до рецензування перекладу роману, коли вийшли друком усі п'ять томів. Оглядач, що сховався за криптонімом А. А. А., висловив утіху від того, що нарешті стали з'являтися якісні переклади іноземних письменників, зокрема, з оригіналу, а не, як раніше, із французького посередника, перекладено романи Вальтера Скотта і Фенімора Купера. Прикметно, що Поля де Кока названо поруч із Віктором Гюго і Альфредом де Вінї, чиї твори опубліковано, за словами газетяра, у хороших перекладах. "К этому числу, – продовжує рецензент, – принадлежит и Андрей Савояр, Поль-де-Кока, роман, имеющий все достоинства и недостатки романов сего писателя. Излишне, следовательно, повторять нам свое суждение об нем, которые знают тон и приемы П. де Кока. Перевод русский хорош и близок к подлиннику, и переводчики исполнили свое дело весьма удачно" [Андрей Савояр, № 158, 1832]. Не маючи, мабуть, достатньої компетентності для розгляду художніх якостей роману, оглядач удався до поширеного в газетярській практиці прийому апеляції до

загальновідомого досвіду. Водночас процитований уривок засвідчує справді широку популярність французького романіста серед російської публіки, зокрема і передплатників "Северной пчелы". Про незмінну зацікавленість читачів особою і творчістю де Кока газета пише і за кілька років, переказуючи у черговій статті подробиці з його приватного життя: "Считаем излишним распространяться здесь о сочинениях Поль-де-Кока: кому они не известны, хотя по заглавиям?" [Поль де Кок, № 109, 1838].

На думку Федора Прийми, доля савояра в романі багато в чому нагадувала юнацький період Шевченкового життя [Прийма, 1961, с. 36]. Після смерті батька 8-річний Андрій із молодшим на рік братом Петром рушають із Савої на заробітки до Парижа, де вони випадково розлучаються. Художник Дермільї рятує Андрія, який розбив собі голову, намагаючись повернути медальйон чванькуватому графу Франкорнару. Саме завдяки цьому медальйону із зображенням дружини Франкорнара Кароліни, загубленому зимової ночі в оселі Андрієвих батьків, хлопець стає вихованцем графині, в яку був закоханий Дермільї. Однак про навчання малярству в романі згадано лише принагідно. Десь посередині твору головний герой мимохідь зауважує: "Благодаря урокам г. Дермилы я уже рисую порядочно" [Кок, 1831–1832, т. 3, с. 88], пізніше констатує, що той навчив його "божественному мистецтву" [Кок, 1831–1832, т. 3, с. 167], однак розуміння мистецтва в Андрія суто утилітарне: "<...> я имею кое-какие дарования и хотя я далек еще от того совершенства, которого достиг мой учитель, однако кисть моя может принести мне какую-нибудь выгоду..." [Кок, 1831–1832, т. 4, с. 93]; "<...> я хочу работать, хочу делаться художником" [Кок, 1831–1832, т. 5, с. 107]; "Я доволен своими успехами в живописи" [Кок, 1831–1832, т. 5, с. 128].

Насправді майже весь роман присвячено детально виписаним любовним переживанням головного героя, який не може визначитися зі своїми почуттями до трьох жінок: дочки водноноса – Манетти, покоївки Кароліни – Люцилії і доньки графині – Адольфіни. Письменник майже до останніх сторінок твору тримає читача у невизначеності, зрештою після всіх перипетій Андрій одружується із першою симпатією Манеттою

і повертається у Савою, де купує для своєї матері та родини великий будинок. Гадаю, саме любовна інтрига приваблювала молодого Шевченка, який читав роман не раніше 1832 р. і не пізніше 1838, тобто у віці 18–24 років. Тим більше роман був цікавий хлопцеві "лет четырнадцати или пятнадцати" [Шевченко, т. 4, 2003, с. 121], яким його введено у повісті. У романі де Кока змальовано становлення особистості, яка проходить складні випробування, проте виявляє найвищі людські якості – саможертвності, шляхетності та безкорисливості (він віддає успадковане після смерті Дермільї майно Кароліні, яка з дочкою опинилася у злиднях). Щоправда, його матеріальні жертви суттєво не допомогли графині, обдурений чоловіком Адольфіни, яку видали за маркіза проти її волі.

Однак у романі превалує зовнішня канва – зображення внутрішнього життя Андрія немає, оскільки це, очевидно, і не входило у наміри автора. На початку твору трапляються комічні епізоди, як-от пригода із 42-річною дівцею та її залицяльником, викриття іншої дівчини та закоханого в неї офіцера. Письменник не уникає тут сороміцьких натяків і деталей, часто вдається до водевільних прийомів, ситуацій *qui pro quo* тощо. У цілому ж "Андрей Савояр", як не дивно, демонструє моралізаторську тенденцію: осуджуються колоритно змальований дурисвіт Россіньоль, картяр і марнотратник маркіз, зарозумілий дурень граф, а з ними – неробство, пияцтво та інші людські вади, натомість де Кок підносить альтруїзм, чесну працю і справжнє кохання, втілені в образах Андрія і його дружини. У підсумку цей роман справляє враження солодково-сентиментальної розповіді.

Паралель між долями Шевченкового художника і головного героя французького романіста видається суто зовнішньою, обох персонажів споріднює лише фах художника, тоді як і сюжет, і спосіб зображення різняться. Проте згадка про "Андрея Савояра" в повісті все ж не випадкова: кріпак читає твір, у якому упосліджений савояр, хлопчик-сажотрус, завдяки своїм чеснотам отримує освіту, стає достойним художником, здатним забезпечити родину власною працею. Роман міг бути дороговказом для юного художника, якому відкривалися нові можливості завдяки зустрічі

з благодійником, що заопікувався його становищем. Через власну шляхетність головний герой повісті, однак, зазнає цілковитого життєвого фіаско – божеволіє і згодом помирає.

Натомість інший згаданий у повісті "Художник" роман Поля де Кока – "Брат Жак" ("Frère Jacques", 1822; щодо дати першодруку існують розбіжності; на користь 1822 р. справу остаточно розв'язує каталог: [Annales, 1822, с. 191]) – вирізняється пригодницькою інтригою. Після звільнення із кріпацтва Шевченків персонаж вивчає французьку, перекладаючи уривки з цього роману. Коли вночі прийшов Василь Штернберг, головний герой і Демський якраз "переводили самую веселую главу из «Брата Якова» Поль де Кока" [Шевченко, т. 4, 2003, с. 168]. Перший російський переклад цього роману вийшов набагато пізніше [Кок, 1860]. Російська критика не раз відзначала доступність мови і простоту стилю романів де Кока. Приміром, "Северная пчела" повідомляла, що за його романами англійці вивчають французьку мову [Поль де Кок, № 109, 1961]. Очевидно, саме тому Шевченкові персонажі практикуються у французькій на матеріалі ще не перекладеного тоді роману де Кока. У тому ж листі до розповідача юний художник зізнається, що завдання з французької були геть невеликими: "О, если б вы знали, как весело, как невыразимо быстро и весело мелькают для меня теперь дни и ночи. Так весело, так быстро, что я не успеваю выучивать миньятюрного урока г. Демского, за что и грозит он вовсе от меня отказаться" [Шевченко, т. 4, 2003, с. 168]. Реальність Демського, як відомо, досі не доведено, що підважує біографічну достовірність епізодів Шевченкового навчання французької, хоча така імовірність, звісно, залишається. Можливо, поет тоді, навчаючись, справді переклав кілька розділів із роману "Брат Жак".

Виникає питання, який розділ роману герой повісті називає найвеселішим? Ознайомлення із твором Поля де Кока в російському перекладі [Кок, 1860] переконує в тому, що вибір можна обмежити двома розділами – другим і шостим. У другому гумористично описано танці на весіллі Мюрвілів, зокрема епізод, у якому не надто приваблива мадам Волянвіль запрошується на танець із прокурором Робіно, що безтурботно

спостерігав за красивими дівчатами. Грубо-комічно де Кок змальовує, як під час цього незграбного танцю, що викликав довкола одностайний сміх, у старого голомозого прокурора злетіла перука, яку один із жартунів одразу викинув у вікно. У шостому розділі йдеться про так само гумористично відтворений обід Мюрвілів у сільському трактирі: всі страви виявляються або перепеченими, або взагалі неістівними, адже їх уже який раз підігрівають для різних клієнтів. Нагромаджені комічні деталі, як-от дзига у рагу, пересушена куріпка, що, впадши на підлогу, торохкотить, як дитячий барабан, створюють гумористичний ефект, утім, невисокого гатунку.

Далі дія в романі розвивається, як уже йшлося, здебільшого у пригодницькому ключі з помітною мелодраматизацією викладу. Не викликає сумніву добродісна спрямованість твору, який унаочнює просту думку, що бідний одяг може приховувати благородну душу, тоді як багате вбрання – нікчемність. Перед читачем розгортається драматична історія моральної деградації слабкодушого Едурда Мюрвіля під впливом розбещеного злочинця, який, обкрадаючи, цілеспрямовано доводить того до злиднів, прагнучи, крім грошей, ще й заволодіти його дружиною, в яку безтямно закоханий. Традиційно не бракує тут і деяких пікантних епізодів, скажімо, коли юний Яків навчає служницю Клеретту, як помолодшати. Виявляється, цей "секрет" вона добре знала від інших хлопців, проте не відала, що він забезпечує вічну молодість [Кок, 1860, ч. 1, с. 2, 8–9]. У підсумку романні перипетії щасливо завершуються. Втім, упадає в око деяка схематичність образів, домінування лише однієї риси, що, зрозуміло, не сприяє їх психологічній переконливості. Отже, обидва названі розділи суб'єктивно відповідають означенню "найвеселіших" у романі, а весь твір міг бути цікавим і приємним матеріалом для уроків французької. Процитована фраза з повісті наводить на думку, що на той момент Шевченкові герої (чи й сам автор, вірогідно) ще не надто просунулися в опрацюванні французького оригіналу.

Як майбутній прозаїк Шевченко міг засвоїти з роману Поля де Кока прийом безпосередньої розмови з читачем, щоправда,

назагал поширений у російській літературі 1820–1830-х років. Французький письменник кілька разів апелює до своїх читачів [Кок, 1860, ч. 1, с. 8–9; ч. 2, с. 22; ч. 3, с. 5], так само, як і Шевченко (див., наприклад.: [Шевченко, т. 3, 2003, с. 59, 121]), але такі подібності слід розглядати як типологічні збіги в арсеналі художніх засобів.

Можна припускати, що Шевченко, як свідчать контексти повісті "Художник", не поділяв категоричних зневажливих оцінок стовпа тодішньої російської критики Віссаріона Бєлінського, що часто відгукувався про нові видання романів французького письменника в російських перекладах, як, приміром, у 1835 р.: "<...> трепещу при мысли, что Поль де Кок почти весь переведен на русский язык и читается с услаждением всею Россиею!.. Боже великий! и есть люди, которые печатно хвалят его и находят его самым нравственнейшим из современных французских писателей, его, грязного осадка от мутной воды XVIII века, его, угодника площадной черни!.. А мы слушаем и верим!.. Слава нам!.." [Белинский, 1953, с. 235–236]. Шевченків персонаж ставиться до двох романів де Кока нейтрально – як до необтяжливого читва, яке радше розважає, ніж виховує. У доробку українського письменника більше не зафіксовано згадок про французького романіста, тому підстав для ширших узагальнень у нас немає.

Отже, молодий Шевченко читав не тільки твори "високої" літератури, а й не цурався белетристики, зосібна творів Поля де Кока, відомого передовсім легковажно-жартівливою манерою письма. Український прозаїк наділяє частково автобіографічного героя повісті відповідними читацькими уподобаннями, не розглядаючи, вочевидь, творчість французького романіста як щось ганебне чи неприйнятне для обдарованого юнака. Обидва романи мають виразне моралізаторське спрямування, при цьому в них зображено і непривабливі моменти з життя аристократів, молодих служниць, пройдисвітів і навіть убивць. Виявлені особливості сприяють вивченню Шевченкової лектури, з одного боку, а з другого – повнішій характеристиці головного героя чи не найкращого прозового твору письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- А. А. А. Андрей Савояр <...> // Северная пчела. – 1832. – 12 июля, № 158.
Андрей Савояр <...> // Северная пчела. – 1832. – 8 февр., № 31.
Белинский В. Г. Полн. собр. соч. : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М., 1953. – Т. 1. – 574 с.
Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей / О. Боронь. – К., 2017. – 496 с.
[Зайцев И. К.] Воспоминания старого учителя И. К. Зайцева. 1805–1887 // Русская старина. – 1887. – Т. LIV, июнь. – С. 663–691.
[Кок Поль де] Андрей Савояр. Роман Поль-де-Кока. Переведенный с франц. Н. П-м и Ф. С-м : в 5 ч. – СПб., 1831. – Т. 1. – 173 с.; Т. 2. – 188 с.; Т. 3. – 196 с.; 1832. – Т. 4. – 204 с.; Т. 5. – 230 с.
[Кок Поль де] Брат Яков. Роман. Соч. Поль-де-Кока. Пер. с франц. В. М. – М., 1860. – Ч. 1. – 167 с.; Ч. 2. – 159 с.; Ч. 3. – 171 с.; Ч. 4. – 167 с.
Поль де Кок // Северная пчела. – 1838. – 17 мая, № 109.
Прийма Ф. Я. Шевченко и русская литература XIX века / Ф. Я. Прийма. – М.; Л., 1961. – 410 с.
Рейтблат А. И. Как Пушкин вышел в гении : Историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи / А. И. Рейтблат. – М., 2001. – 328 с.
Русские писатели. 1800–1917 : биограф. словарь. – М., 2007. – Т. 5. – 816 с.
Шевченко Т. Г. Повне зібр. творів : у 12 т. / Т. Г. Шевченко. – К., 2001–2014. – Т. 3. – 591 с; Т. 4. – 599 с.
Annales françaises des arts, des sciences et des lettres. – Paris, 1822. – Т. 10. – 403 p.

REFERENCES

- A. A. A. Andrej Savojar <...> [André le Savoyard]. *Severnaja pchela*, 1832, 12 July, no. 158 (in Russian).
Andrej Savojar <...> [André le Savoyard]. *Severnaja pchela*, 1832, 8 February, no. 31 (in Russian).
Belinskij V. G. *Polnoe sobranie sochinenij* [Complete Works]. Moskva, 1953, vol. 1, 574 p. (in Russian).
Boron O. *Spadshhyna Kobzarja Darmohraja: dzhherela, typolohija ta intertekst Shevchenkovykh povistej* [The Legacy of Kobzar Darmohrai Sources, Typology and Intertexts in Shevchenko's Prose]. Kyiv, 2017, 496 p. (in Ukrainian).
[Zajcev I. K.] Vospominanija starogo uchitelja I. K. Zajceva [Old Teacher's Memories]. *Russkaja starina*, 1887, vol. LIV, p. 663–691 (in Russian).
[Kok Pol' de] *Andrej Savojar* [André le Savoyard]. S.-Peterburg, 1831-1832, vol. 1-5 (in Russian).
[Kok Pol' de] *Brat Jakov* [Frère Jacques]. Moscow, 1860, vol. 1-4 (in Russian).
Pol' de Kok [Paul de Kock]. *Severnaja pchela*, 1838, 17 May, no. 109 (in Russian).
Priyma F. Ja. *Shevchenko i russkaja literatura XIX veka* [Shevchenko and Russian Literature of the XIX Century]. Moscow, Leningrad, 1961, 410 p. (in Russian).
Rejtblat A. I. *Kak Pushkin vyshel v genii* [How Pushkin Became a Genius]. Moscow, 2001, 328 p. (in Russian).

Russkie pisateli. 1800–1917. Biograficheskij slovar' [Biographical Dictionary]. Moscow, 2007, vol. 5, 816 p. (in Russian).

Shevchenko T. H. *Povne zibrannja tvoriv* [Complete Works]. Kyiv, 2003, vol. 3, 591 p. (in Ukrainian).

Shevchenko T. H. *Povne zibrannja tvoriv* [Complete Works]. Kyiv, 2003, vol. 4, 599 p. (in Ukrainian).

Annales françaises des arts, des sciences et des lettres. Paris, 1822, vol. 10, 403 p. (in French).

Стаття надійшла до редакції 11.10.19

O. V. Boron, Dr Hab., Senior Researcher,
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
orcid.org/0000-0002-1014-2219; Scopus Author ID: 57208054827
ovboron@gmail.com

TWO REFERENCES TO PAUL DE KOCK IN SHEVCHENKO'S NOVEL "THE ARTIST": AN ATTEMPT OF INTERPRETATION

The article is devoted to the references to the novels of the French belletrist Paul de Kock "André le Savoyard" and "Frère Jacques" in Shevchenko's novel "The Artist". The references are analyzed in two aspects – real biographical and strict literary. In the former case, it deals with the degree of authenticity of the episodes relating to Paul de Kock's books, in the latter case, it deals with the functional significance, the semantics of the intertextual references to these works. In Shevchenko's novel, the main character treats both novels of Paul de Kock with indifference, regarding them as easy reading which entertains more than educates.

As a future prose writer, Shevchenko could learn a method of direct conversation with the reader from the novel of Paul de Kock though this method was generally widespread in Russian literature of the 1820-1830th. The French writer repeatedly addressed his readers, just as Shevchenko did, but such similarities should be considered as typological coincidences in the arsenal of artistic means.

Young Shevchenko read not only the works of "high" literature but did not shun belles lettres, in particular works by Paul de Kock who was famous primarily for his frivolous and joking manner of writing. The Ukrainian prose writer endowed a partially autobiographical hero of his novel with correspondent reader's preferences. It is evident that he did not treat the creativity of the French novelist as something shameful or unacceptable to a young gifted man. Both novels have an expressive moralizing direction. At the same time, they also depict unattractive moments in the lives of aristocrats, young maids, rogues, and even murderers. The proposed observations complement the study of Shevchenko's reading circle, on the one hand, and, on the other hand, they contribute to a more complete characteristic of the protagonist of perhaps the best work of the writer.

Keywords: biographical reliability; intertextuality; reading circle; translation.

Н. М. Гаєвська, канд. філол. наук, проф.,

О. В. Гаєвська, канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

nmgaevska@ukr.net

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНА СУГОЛОСНІСТЬ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО

Проаналізовано творчий взаємозв'язок Т. Шевченка та П. Грабовського.

Зафіксовано спільність тем, проблем, образів. Особливу увагу приділено ранній поезії П. Грабовського.

Ключові слова: поезія, віршування, естетика, суголосність, проблематика.

Значне місце в збірці, як і у всьому творчому доробку П. Грабовського, відведено змалюванню важкого підневільного життя трудівника. Читача найбільше вражають ті твори, у яких поет змальовує конкретні, ніби вихоплені із життя образи і картини. Такими є поезії "Робітникові", "Швачка", "Трудівниця", "З життя", "До матері".

У віршах Т. Шевченка звучать ці ж мотиви болю і співчуття до знедолених і пригноблених. Особливо доля жінки завжди хвилювала П. Грабовського і Т. Шевченка і тому образ жінки-трудівниці посідає значне місце в їх творчості. Тут слід наголосити на становищі людини в суспільстві в ті часи. Це були роки жорстокого і безжалісного гноблення народу і жінка, як ніхто, зазнавала багато принижень, визиску.

Чимало творів поети присвятили цим "безвісним страдницям – трудівницям". Уже в перших своїх творах П. Грабовський звертався до улюбленого образу. Так, у ліричному зверненні "До матері", яке було написане в "найвіддаленіших місцях Сибіру", "на далекий півночі" поет у дусі народної творчості з теплою і ніжністю звертається до матері: "Мамо-голубко!". Повторення в наступній строфі підсилює це звертання. Форма – активна, клична, дійова. Вступний заклик "Прийди, подивися..." через другу строфу, сповнену глибокого душевного взаємопроникнення, переливається в останній строфі "Не дорікай, а прости...".

Заклик цей має чітко виражений зміст, основу якого містить перша строфа – "Сина від мук захисти!", а підкреслення в душі традиційного повтору і прояснююче розгортання довершує третя: "...Та від людського неправого суду сина свого захисти!". Саме цим створюється динамічність настрою, піднесення тону заклику – від благання до протесту.

Поет проникає глибоко в душу не тільки свою, а й материнську, проймається її болями, горем, стражданням. Зіставлення душевного стану обох ліричних героїв досягається ще глибшим психологічним взаємопроникненням. Початок останньої строфи – "Бачити більше тебе я не буду..." підкреслюється лаконічним "прости". Та все ж і в такому нагнітанні настрою немає і тіні песимізму. Прощання переростає у викриття соціальних винуватців, що належать до роду "людського" і чинять звірства "неправого суду". Так, дві протилежні соціальні сили: з одного боку, – знедолені поет і матір, з іншого – їхні гнобителі "судді" входять у кульмінаційне протистояння. А все разом випромінює ідею: єдиний захист від неправого суду – незламна стійкість і невпинна, до повної перемоги, боротьба проти катів народу.

В іншому творі "Вийшла з хати стара мати" поет розповідає, як стара мати виряджає свого сина, свою "єдину дитину, єдину надію" в найми, не сподіваючись його більше побачити:

...Поминули рідне село.
Плаче бідна мати:
Син коханець подався в найми
На хліб заробляти.
Обняла його, цілує
Та пита з журбою:
"Чи побачусь, милий сину,
Ще хоч раз з собою"

("Вийшла з хати стара мати").

Хіба не перегукується цей твір з творами Т. Шевченка? Інші часи, але проблеми ті ж.

Ніби дальшим поглибленням жіночого образу є вірш "Швачка" П. Грабовського.

Каторжна праця швачки, праця на інших, на зманіжених і вередливих паненят "кров висисає". Вдало дібраний поетом оксюморон "вільна неволенька" характеризує підневільну працю в експлуататорському суспільстві. П. Грабовський не першим звертався до образу швачки. І у М. Старицького є поезія під такою ж назвою – "Швачка". "Шитво панське на коліні" – така само виснажлива праця. Автор робить висновок "Не смачний, мабуть, голоті згорьований шматок!".

Але якщо у Старицького ми бачимо лише констатацію нелюдського існування швачки, то Грабовський кидає пристрасне звинувачення на адресу панівних класів:

Де воно знатиме, що то за доленька
Відшук черствого шматка.
Як за роботою вільна неволенька
Груди ураза дотика

("Швачка").

Яскраво змалював П. А. Грабовський тяжку долю жінки, яка заробляє собі на шматок хліба шитвом на панів.

"Жіночій" темі присвячено вірш "Трудівниця". Героїня твору "Трудівниця" – народна вчителька, безмежно віддана простому люду, яка й гине в ім'я народу. П. Грабовський у вірші відтворив типове явище 70–80-х рр., коли демократична інтелігенція йшла "в народ", несла, пропагувала передові ідеї і часто гинула. У П. Грабовського було чимало фактів з життя інтелігенції, яка "всю душу" вкладала в роботу задля поліпшення життя народу. Такими ж мотивами пронизана й публіцистика поета. Так, у статті П. Грабовського "Дещо в справі жіночих типів", автор наводить яскраві приклади самовідданої праці вчительок, показує любов трудящих мас до них.

Слід відзначити, що українські письменники неодноразово зверталися до цієї теми. Так, А. Тесленко в повісті "Страчене життя" створив прекрасний образ Оленки, яка теж мріяла про працю задля народу. Цей образ можна порівняти з героїнею вірша "Трудівниця". В обох образах чимало спільного, хоч і написані вони в різних жанрах.

Поезія "Трудівниця" – сюжетний вірш, що відтворює життя народної вчительки. Характерно, що вірш починається з розв'язки:

Мертва трудівниця-пані
Біла, як віск, на столі
Там почивала, зарані
Збувшись скарбів землі

[Рильський, 1956, с. 47–49].

Опис сільської школи говорить про величезне горе трударів – дорослих і дітей, про ту бідність і нужду, в якій жила вчителька:

Хмура дивилася школа,
В бовдурі глухо гуло,
Вітер вривався з окола,
Сумно в хатині було

[Грабовський, 1959, с. 136].

Поет показує, що для трудящих народна вчителька була яскравим променем у важкому і темному житті села, а для їхніх батьків – порадником і другом:

Журно посходились дітки
Обік німої труни...
Втратили неньку сирітки,
Втратили промінь вони

[Грабовський, 1959, с. 136].

Тому з таким болем і гіркотою прощається село з учителькою:

Гірко батьки заридали,
Аж надривались малі

[Грабовський, 1959, с. 137].

Це був вияв глибокої та щирої любові трудящих до померлої. Автор надзвичайно виразними деталями передає життєвий шлях учительки: "рук і на час не складала...", "Словом усіх повіта", "Дасть, коли треба поради...".

Протиставляючи молитви попів розпачливому голосінню дітей, поет тим самим підкреслює невимовне горе селян:

Якось не складававсь гомін,
Навіть дяки не пили.

Сільські трударі віддають останню шану скромній трудівниці:

Мовчки вернули на помин,
Що громадяни знесли...
Останній фрагмент розповіді про цю подію:
Та й розійшлися по хатах,
Школа зосталась пуста...
Хуга свистить по загатах,
Жалібно труп заміта

[Грабовський, 1959, с. 137].

Саме цим закінченням автор досягав повноти картини, її виразності.

Глибока і щира любов селян до померлої вчительки була найвищою нагородою за її труд. У творі поет висловив глибоке співчуття до людської долі, підніс ідею вірного і самовідданого служіння народові.

Образ вчительки, овіяний ліризмом і теплотою, є художнім узагальненням скромних трудівниць дореволюційної школи.

Поет оспівує важку, але почесну працю педагога, яка серед темряви й безпросвітної нужди всі свої сили і вміння віддавала дітям, їх батькам.

Щиро любила діток, завжди допомагала знедоленим:

В непогідь, стужу злиденну
(Певно, сама сирота!)
Зайде в хатину нужденну,
Словом усіх привіта

[Грабовський, 1959, с. 137].

Своєю безкорисливою працею безіменна вчителька заслужила пошану селян. Вона була в їх житті (селян, дітей), наче рідна мати, зігрівала їх ласкою. Тому смерть учительки діти та їхні батьки сприйняли як особисте непоправне горе.

Як і в Т. Шевченка, у творі важливу роль відіграють пейзажі, якими починається і завершується вірш. Короткі, лаконічні описи зимової хуртовини сприяють глибшому відтворенню трагічних подій.

Вірш "Трудівниця" не тільки правдиво змальовує життя трудової інтелігенції на селі, а й змушує читача замислитися над причинами такого становища. Поезія звучала як заклик до

громадськості звернути найсерйознішу увагу на народних учителів, здатних на самопожертву заради інтересів трудящих.

У творі "До сіячів" поет закликає до знань, освіти, до активної праці й боротьби в ім'я "братерства" і "правди всенародної":

Де ви, правди всенародної
Та братерства сіячі?
Де ви, мислі благородної
Тверді духом діячі....
Розсівайте жменя жменею
Чисто звіяне зерно:
Вороги над Руссю-ненею
Ізнущаються давно

[Грабовський, 1959, с. 56].

У жахливих умовах жили сільські вчителі, саме їм П. Грабовський присвятив і кілька педагогічних праць. У нарисі "Надія Костева-Сигида" Грабовський зображує подвижницьке життя своєї бойової товаришки й однодумниці, яка поєднувала педагогічну і революційну діяльність. В її будинку в Таганрозі працювала підпільна друкарня, де видавалися революційні відозви. Заслана на каторгу, вона не припиняла своєї діяльності, мріяла і там "завести школу для каторжницьких дітей і присвятитися цілком товариству". 1889 р. Н. К. Сигида стала жертвою Карійської трагедії. П. Грабовський схиляється перед пам'яттю дорогої людини, ставить її за взірць для наслідування.

В інших статтях "Дещо в справі жіночих типів" і "О развитии школьного образования в Ахтырскому уезде Харьковской губернии" П. Грабовський акцентує увагу на самовідданій праці вчительок, їхній безкорисливості, самопожертві в педагогічній діяльності. Це "безвісні страдниці-трудівниці, які тихо роблять у житті велику справу, більшості з них приходить живогіти в чотирьох стінах, ... і ... працюють тяжко,.. щоб хоч чим-небудь поповнити свій мізерний бюджет" [Грабовський, 1959, с. 50].

П. Грабовський з боєм говорить про безправність учителя, безсилість перед жорстокою дійсністю. "Словом, учительница, – пише він, – настолько не гарантирована и в отношении своей личности, и в отношении своего места, что ее может ни за что

"унизить" всякий, на кого только найдет охота "потешиться..." [Грабовський, 1959, с. 16].

Трагічну картину життя знедоленого трудівника: щоденна праця – "вічний заробіток", потім – смерть "посеред улиці" – відтворено у вірші П. Грабовського "Робітникові".

Вірш має дві редакції. У другому варіанті поет пішов по лінії нагнітання деталей, введення нових образів.

Нехай без хліба пухнуть діти,
Як цуценята у норі,
А ти працюй; ти мусиш жити,
Щоб мали кошт багатирі.

("Робітникові").

Зміна другої строфи з "працой" на других дні і ночі на конкретніше – "щоб мали кошт багатирі" – свідчить про зріст свідомості самого поета, його розуміння тогочасної ситуації.

Автор наголошує, що людина потрібна лише до тих пір, поки "на вічнім заробітку не страшиш силюнки свої". А потім її викидають геть на вулицю:

Ти не задубнеш без прочинку
Посеред вулиці, поки
У карбувальному будинку
Не розлетишся на шматки

[Грабовський, 1956, с. 51].

Спадають на думку аналогічні рядки з багатьох поезій Т. Шевченка. П. Грабовський як поет мав здатність пережити чужий біль, як власний. Дійсно, у згаданих поезіях є біль, співчуття, але немає в них безнадії. Це тільки на перший погляд може здатися, що, звертаючись до робітника, швачки, поет втішає їх. Насправді ж він говорить правду, пророкує страшний фінал. Саме в цьому пророцтві звучить заклик до дії ("роби", "не заспи").

Поет самовіддано любить свій рідний край, свій народ. Але ми не чуємо урочистих гімнів, які оспівували б його красу. Поет у рідному краї бачить віковичне рабське життя, експлуатацію народу:

Де плачуть, там немає вже краси...

("Я не співець чудовної природи").

Чимало поезій Грабовський, як і Т. Шевченко, присвятив минулому України. У них він закликав не захоплюватися романтикою Запоріжжя та козацтва, а дбати про сучасне життя народу, жити болями і стражданням народних мас.

Запоріжжя та козацтво
Спать уклалися в журбі...
Інший час, панове-братство,
Інші теми на добі!
Відлічивши козакові
Поважання данину,
Чи не глянуть мужикові
У хатиноньку сумну?...

("З думок сучасних...").

Очевидно, мав підстави І. Франко, говорячи, що поезія П. Грабовського є "криком болі і туги за рідною Україною". Ці рядки свідчать про те, якими важливими для Грабовського були питання про соціальне майбутнє свого народу, його мову, культуру. "Україна свята, перемучена" часто приходила в його невірницькі пісні так само, як і в Шевченкову поезію періоду заслання. Слушно зауважує В. Панченко, що цикл віршів, об'єднаних темою України, у поета чи не найчисленніший ("До України", "До Русі-України", "До українців", "Україно моя", "Оце читав я про світі", "Рідний край", "Заповіт" та ін.).

У кожному з цих віршів – роздуми, туга, плач над долею України, загострене почуття болю за простого селянина, заклики "до труду", до роботи на "лану освіти", віра в те, що народ попри нелегкий, тернистий шлях зможе сказати своє вагоме слово.

І як висновок-застереження – вірш П. Грабовського "Заповіт", особливо фінал твору: "Всеохопного кумира з України не зроблю". Поет реально, з почуттям національної свідомості дивиться на світ. Саме національна самосвідомість була основою інтернаціоналістських почувань і поглядів поета. Про це свідчать його щирі послання "До Б. С.-го" (Броніслава Серошевського, польського революціонера), "До великоруського поета Рамшева" (російського поета-засланця П. Якубовича), "До М. О.-ва" (товариша поета Миколи Ожигова). Такі ж мотиви звучать у віршах "На пам'ять", "До товариша", "На братній могилі", "До О. Б.-ої" та ін.

У поезіях, звернених до товаришів по заслання. Грабовський висловлює непохитну віру в те, що страждання їх не безпідставні, що "кров'ю власною" вони прокладуть шлях, яким "прийде нове життя, добро нове у світ":

Не горюйте, що тьмою окрите
Непривітане ваше життя,
Кров'ю серденько все перелите,
Перебрехано кращі чуття.
Не сумуйте, що купа на купі
Всі поляжем за діло святе
На зітлілому нашому трупі
Невмируще братерство зросте

("До товариства").

Поет відтворив на життєвій основі, як уже зазначалось, цілу галерею нових образів борців. Тут треба передусім знову ж таки назвати поезії "До Н. К. С." (три різні твори за такою ж назвою), а також "До Б. С.-го" та ін.

Жіноча доля завжди була осердям і Шевченкової поезії. Твори, в яких Кобзар так натхненно оспівав жінку, жінку-матір, ніжну, щиру, добру, довірливу, працьовиту, віддану родині, але глибоко нещасливу, пригнічену ("Катерина", "Наймичка", "Тополя" та ін.).

Т. Шевченко, як ніхто з митців, сказав так сокровенно і глибоко про матір, материнство: "Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитятчком малим..." ("У нашім раї на землі...").

Але якою була доля жінки за часів Т. Шевченка. Починаючи з ранніх творів Кобзаря бачимо трагізм і безвихідь, як і в П. Грабовського.

Життя Катерини з однойменного твору Т. Шевченка приречене. Використовуючи кілька деталей, автор малює тяжкий душевний стан героїні.

І ці деталі увиразнюють внутрішній і зовнішній протест Катерини, вона постає перед нами як жива:

На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла із села – серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою

Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі...
Як роса та до схід сонця;
Покапали сльози.

("Катерина").

Кожне слово надзвичайно чітке і вагоме. Катерина – класичний трагічний образ. Це образ-жертва, образ-страдниця. Як зауважують літературознавці, цей образ має глибинний підтекст національного змісту. Ця трагедія вирождення України, загибель її старосвітської духовності й споконвічної моралі. Взагалі, Катерина – своєрідний символ України. Це не лише особиста трагедія сільської дівчини, а трагедія всієї України, зрадженої Москвою і нею ж зневаженої. І цей символ прочитується тут досить прозоро.

Жертвою є і Ганна з твору Т. Шевченка "Наймичка", яка стала наймичкою у Трохима і Насті, яким підкинула свою дитину. Вона йде на все, щоб бути біля рідного сина. Все життя Ганна страждає і боїться, що помре не дочекавшись повернення Марка. І лише перед смертю вона відкриває сину таємницю свого і його життя.

Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла,
Я не Ганна, не наймичка
Я...

Та й оніміла.
Марко плакав, дивувався,
Знов очі відкрила,
Пильно, пильно подивилась –
Сльози покотились.

– Прости мене, я каралась
Весь вік в чужій хаті.....
Прости мене, мій синочку!...
Я ... я – твоя мати. –
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задрижала.

("Наймичка").

Іван Франко написав велику статтю "Наймичка" Т. Шевченка", яку присвятив головним чином зіставленню і порівнянню поеми "Наймичка" з однойменною повістю. І. Франко сповідує думку, що "основою суспільності, по думці Шевченка, є сім'я – така і в такій формі, в якій вона задержалася в українських хуторах і селах, не здеморалізованих ще посторонніми силами. Сімейне життя, патріархальне і сумирне, – то найбільша святість" [Франко, 1981, с. 464].

Стаття Івана Франка допомагає нам збагнути різницю між суттю головних героїв поем "Катерина" і "Наймичка". "Катерина" топиться, пише критик, – її дитя стає поводитирем сліпого старця, – се кінець гарячої та слабкої духом, що боїться важкої боротьби з життям серед погорди і наруги людської. Наймичка вибирає власне сю дорогу, посвячує себе цілковито для щастя своєї дитини і ціною цілого життя осягає ту ціль, з якої впроваджує свого сина знову до тої святині сімейного життя, з якої й безповоротно викинуло чисте та нерозумне почуття" [Франко, 1981, с. 465].

І як висновок І. Франко пише: "Обі поеми мають спільне тло суспільне – демократизацію і руїну патріархального сімейного життя через солдатчину. Катерина натура проста, палка, вразлива...ошукана москалями, відіпхнута... Наймичка – натура безмірно глибша, чуття у неї ... сильне, високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслонює перед нею весь світ, заставляє забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилиної покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини..." і далі: "...Змалювання такої постаті з такою вірністю і правдою, з такою чарівною простотою і натуральністю... належить до найбільших тріумфів правдивої штуки ... і мусить уважатися за найкращий показ великої геніальності Шевченка" [Франко, 1981, с. 468–469].

Інша спільна тема – тема України, яка співзвучна з попередньою темою. Шевченко вже в ранніх творах звертається до минулого і сучасного України:

Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько.

("Тарасова ніч").

Слушно зауважує І. Дзюба, що Шевченко в минулому шукає традиції волі й героїзму, щоб знайти надію, приклад, силу для боротьби за нову Україну... ("Гамалія", "Іван Підкова", "Тарасова ніч" та ін.). Наче перегукуються рядки згаданої поезії зі словами П. Грабовського:

Перейдуть дні, – і трупи наші
Попихач лаючись складе:
Не все ж умре: гіркої чаші
У друге лити не впаде.
Потроху прийметься насіння,
Що розсівали навкруги,
Зросте міцніше покоління,
Що не подожають враги.
За в'язнем вязень од страждає,
Але настане легкий час,
І добрим словом спогадає
Потомок вільний мертвих нас

[Грабовський, 1959, с. 152].

Хіба не співзвучні ці рядки П. Грабовського з Шевченковими: "Не забудьте пом'янути незлим тихим словом..."

Образ України постає зі сторінок "Кобзаря" в різних іпостасях, але передусім – в персонажах жіночого роду: вдови, небоги, сирітки. Можна сказати, що Шевченкові жіночі образи, зокрема образ матері, асоціюється з Україною. Вони зливаються в нашій уяві в один неподільний образ.

"Такого полум'яного материнства, – писав М. Рильський, – такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, у жодного з поетів світу. Несчастливий в особистому житті Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив у жінці, в матері" [Рильський, 1956, с. 255]. Образ жінки-коханої, жінки-матері часто уявляється поетом в образі зорі.

Коли жінку принижують, знущаються з неї, порядна людина мовчати не може. Не мовчав і поет.

Для Тараса Шевченка жіноча доля була не просто однією з тем творчості, а згустком крові, що запеклася і його серці. І дівчина-наймичка, і покритка, і вдова, і мати, що народила кріпака, – це символ долі всіх українок, які злилися в поезії

Кобзаря у величний, багатостраждальний образ України-матері. Доля кріпачки у Шевченкових творах завжди гірка і трагічна, бо такою вона справді була в жінок, які зустрічалися поетові в житті. Це і рідна мати, яку передчасно "у могилу нужда та праця положила", це його рідні сестри: Катря, Ярина та Марія, оті "голубки молодії", в яких "у наймах коси побіліли", це, зрештою, його трепетна юнача любов Оксана Коваленко, котру, як і героїню поеми "Катерина", зганьблено. Отже, жіноча недоля стала для великого Кобзаря не тільки загальнонаціональною, а й особистою трагедією.

У творчості поетів є й інші спільні теми. Митець, його роль, місце в суспільстві. У Шевченка читаємо "Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли... У нас нема зерна неправди за собою...". І в П. Грабовського є аналогічні мотиви в поезії, а також і в статті "Дещо про творчість поетичну".

Ще одна тема близька до попередніх тем – віра у прекрасне майбутнє України, виконання заповітів Кобзаря і П. Грабовського:

У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата.
Любіться, брати мої,
Вкраїну любіте.
І за неї, безталанну,
Господа моліте.

("І мертвим, і живим, і ненародженим...").

Заповіді Тараса Шевченка сягають і сфери освіти, навчання: "Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь". Вивчаючи світову історію, культуру, глибоко пізнавайте і шануйте рідну мову, науку. Є в "Кобзарі" заповіді, звернені та адресовані митцям. Наприклад: "Співай про Січ, про могили... Щоб на весь світ почули", тобто знай, популяризууй свою історію, своє славне минуле.

Є в Т. Шевченка "заповіти-прохання", у яких Кобзар звертається до Бога: "Спаси ти нас, святая сило!", "Зглянься на людей!", "Щоб спала тихая печаль на очі їх". Є й особисті прохання:

О Господи!
Дай мені хоч глянуть...
На тую Україну!
.....
Мій Боже милий,
Даруй словам святую силу
Людськеє серце пробивать.
.....
Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

("Молитва").

У вірші "Молитва" для всіх "чистих серцем" поет просить у Бога "раю небесного" та любові між людьми:

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!

("Молитва").

Найбільше в "Кобзарі" прохань-мрій. Поет мріє про рідні краї, Шевченкові хотілося, щоб

...хоч крихотку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли.

А може, ще добро побачу?
Води Дніпрові нап'юсь.
.....
І оживе добра слава,
Слава України.

("І мертвим, і живим...").

У "Кобзарі" немало інших заповітів загальнонаціонального характеру, у яких Шевченко висловив триєдину, найнеобхіднішу для українців мудрість: "Свою Україну любіть", "Борітеся – поборете!" і "В своїй хаті своя правда, і сила, і воля". Палко любіть рідний край і мужньо бороніть його волю – матимете

власну самостійну державу, бо "немає другого Дніпра...", немає іншої України.

Аналогічні рядки поезії зустрічаємо ми і в поезії П. Грабовського. Така ж віра в майбутнє.

Перейдуть дні, – і трупи наші
Попихач лаючись складе:
Не все ж умре: гіркої чаші
У друге лити не впаде.
Потроху прийметься насіння,
Що розсівали навкруги,
Зросте міцніше покоління,
Що не подожають враги.
За вязнем вязень одстраждає,
Але настане легкий час,
І добрим словом спогадає
Потомок вільний мертвих нас

[Грабовський, 1959, с. 152].

П. Грабовський закликає до самостійності в боротьбі, його шлях – продовження боротьби до кінця – соціального і національного визволення народу:

Не зітхай так безнадійно,
Скорбних уст не замикай,
Рук не складуй ще подвійно,
З лану битви не тікай.

Глянь на луг – не вся травиця
Ще потоптана у прах;
Глянь на люди – чесні лица
Ще не всі обвіяв страх

[Грабовський, 1959, с. 62].

Або:

Я не літав надзоряні країни,
А все державсь бездольної землі;
Боровся я за щастя для людини,
За світло в чорній млі

[Грабовський, 1959, с. 595].

Поет-засланець прославляє "справжніх героїв", мучеників, які добровільно обрали тернистий шлях, "чий вік минув за працею":

Моя хвала живим, як і померлим,
Отим борцям за будуче Русі.

("Справжні герої").

Зауважимо, що суголосність поезії Т. Шевченка і П. Грабовського очевидна. Поезія обох митців з її актуальністю тем і проблем, новаторськими пошуками була дальшим кроком у розвитку української літератури.

Проте лише в добу справжньої незалежності їх творчість здобула визнання і вийшла за національні межі. Вона допомагає зрозуміти і відчувати духовну атмосферу суспільного життя минулої епохи, приваблює гострою критикою тогочасної дійсності, глибокою любов'ю поетів до простого народу, вболіванням за його важку долю, вірою у справедливе суспільство.

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні –

Неначе писанка село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвінуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

("Княжна").

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грабовський П. Збір. творів : у 3 т. / П. Грабовський. – К., 1959. – Т. 1. – 687 с.
Маковей О. Павло Грабовський (Дещо про його життя і діяльність) / О. Маковей // Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях. – К., 1965. – 413 с.
Рильський М. Твори : у 10 т. / М. Рильський. – К., 1956. – Т. 3. – 255 с.
Франко І. Наймичка Т. Шевченка / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1981. – Т. 29. – 664 с.

REFERENCES

Ghrabovsjkyj P. Zibr. tvorivu : u 3 t. – K., 1959. – T. 1. – 687 s. [Grabovsky P. Zibr. works in 3 volumes – Volume 1.] – K., 1959. – P. 52. (in Ukrainian).

Makovej O. Pavlo Ghrabovsjkyj (Deshho pro joghozhyttjaidijalnistj) // Pavlo Ghrabovsjkyj u dokumentakh, spoghadakh I doslidzhennjakh. – K., 1965. – 413 s. [Macovey O. Pavel Grabovsky (Something about his life and activity) // Pavel Grabovsky in documents, memoirs and research.] – K., 1965. – 413 p. (in Ukrainian).

Ryl'sjkyj M. Tvory : u 10 t. – K., 1956. – T. 3. – 255 s. [Ryl'sky M. Works : in 10 vols. – Vol. 3.] – K., 1956. – 255 p.

Franco I. Najmychka T. Shevchenko / I. Franko // Zibr. tvoriv u 50 t. / I. Franko. – K., 1981. – T. 29. – 664 s. [Franko I. Naimichko T. Shevchenko // Franko I. Zibr. works in 50 volumes – Vol. 29.] – K., 1981. – 664 p.

Стаття надійшла до редакції 14.10.19

N. M. Gaevska, PhD, Prof.,

O. V. Gaevska, PhD, Assist.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

nmgaevska@ukr.net

IDEA-AESTHETIC COUPLE OF POETRY TARASA SHEVCHENKO AND PAUL HRABOVSKY

The fates of the two artists T. Shevchenko and P. Grabovsky have much in common both in biographical data and in their creativity. That is why we can speak about a certain congruence of the poems of P. Grabovsky and T. Shevchenko.

*Researchers of P. Grabovsky's creativity have repeatedly emphasized this (M. Sirotyuk, M. Sivachenko, O. Kiselev, I. Franko, etc.). It is interesting to trace the commonality of themes, problems and images in P. Grabowski's early poems. In his time, Osip Macovey, analyzing the poet's first collection, *The Snowdrop*, wrote: "These poetry... A whole school of feelings from the highest animation to extreme pessimism. These psychic motives are composed in different ways in the song and once they hum like funeral bells, and once lively marches to the march" [Makovej O., P. 230].*

Significant place in the mentioned collection, as well as in all the creative works of P. Grabowski, as already mentioned, is given to the depiction of the difficult slave life of the worker. The reader is most impressed by the works in which the poet depicts concrete, as if drawn from life images and paintings. These are the poetry "Worker", "Seamstress", "Worker", "From Life", "To Mother".

In T. Shevchenko's poems, the same motives of pain and sympathy for the underprivileged and oppressed sound. Particularly, the fate of the woman has always worried P. Grabovsky and T. Shevchenko, and therefore the image of a female worker holds a significant place in their work. Why? Here it is necessary to emphasize the position of man in society in those days. These were the years of cruel and ruthless oppression of the people, and a woman like no one was humiliated and humiliated.

Keywords: poetry, poetry, aesthetics, consonance, problems.

В. І. Гнатенко, завідувачка
навчальної лабораторії шевченкознавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
valentiskr@ukr.net

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ОЦІНЦІ ПРИЖИТТЄВОЇ КРИТИКИ

Приділено увагу деяким аспектам прижиттєвої оцінки Шевченкового "Кобзаря", що сприятиме критичному осмисленню його творчості. Відзначено рівень поцінування поезій Шевченка, зокрема українськими й російськими критиками.

Ключові слова: "Кобзар", поезія, мова, критика.

1922 р. професор Львівського університету Іларіон Свенціцький у монографії "Шевченко у світлі критики і дійсності" частково започаткував огляд прижиттєвих відгуків про Шевченкову поетичну творчість. Професор Харківського Інституту народної освіти Микола Плевако продовжив цю тему в праці "Шевченко й критика. Еволюція поглядів на Шевченка" (1924). Професор Київського університету П. Филипович нагадав "Забуті рецензії сорокових років на Шевченкові твори" (1930). Названу тему розробляли радянські шевченкознавці, зокрема Є. Кирилюк, В. Шубравський, В. Бородін, М. Комишанченко, Ф. Прийма. Предметом спеціального дослідження стала кандидатська дисертація О. Яблонської "Творчість Т. Г. Шевченка в критиці і літературознавстві (40–60-ті роки ХІХ ст.)", захищена 1996 р. на кафедрі історії української літератури Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

У видавництві "Київський університет" 2009 р. вийшов друком невеличким накладом навчальний посібник "Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали", упорядником якого є автор цієї статті. Зроблено спробу з можливою повнотою охопити наявний друкований матеріал прижиттєвої шевченкіани.

З-поміж найпомітніших з'явищ у шевченкознавстві став двотомник "Тарас Шевченко в критиці" (К., 2013, 2016) за загальної

редакції і з розлогою вступною статтю Григорія Грабовича "Прижиттєва рецепція Шевченка: становлення національного поета". Підготували тексти, упорядкували і коментували видання шевченкознавці Олександр Боронь і Михайло Назаренко. Наукова редакція і коментарі Олеся Федорука і Степана Захаркіна. Том 1 – найповніше зібрання прижиттєвих відгуків про Т. Шевченка. Том 2 – посмертна критика (1861 рік). Відтепер прижиттєве шевченкознавство зведено, систематизовано і запроваджено до наукового обігу в одній книжці.

Мета нашої статті – розкрити окремі аспекти заявленої теми.

Наприкінці квітня 1840 р. в тодішній столиці Росії учень Петербурзької Академії мистецтв Тарас Шевченко дебютує поетичною збіркою (усього вісім творів) під промовистою назвою "Кобзарь Т. Шевченка". Характерно, що вже з першої поезії книжки автор посилає свої думи-квіти додому, "в нашу Україну", бо тільки там "найдете щире серце і слово ласкаве": "Привітай же, моя ненько! / Моя Україно! / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину" [Шевченко, 2001, т. 1, с. 126]. Слідом за "Кобзарем" вийшли окремими виданнями "Гайдамаки" (1841), "Гамалія", "Тризна", "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки" (останні три – 1844). У 40–50-х рр. окремі Шевченкові поезії були надруковані також в українських літературних альманахах – "Ластівка" (СПб., 1841), "Молодик" (Харків, 1843), анонімно у другому томі "Записок о Южной Руси" (1857), пізніше в російському журналі "Народное чтение" (1859). Жодна українська книжка тоді не отримала такої особливої уваги, як Шевченкова.

Про надходження в книжкові крамниці Санкт-Петербурга Шевченкового "Кобзаря" першою оприлюднила столична газета "Северная пчела". Тоді ж одна за одною російська преса взялася оцінювати появу "Кобзаря" досі невідомого автора. Журнал "Сын отечества" (1840, кн. 4), ймовірно в особі редактора М. Полевого, вважав всю "искусственную малороссийскую поэзию" "шалостью и прихотью"; йому "жаль видеть господина Шевченка, когда он уродует мысль и русский язык, подделываясь под хохлацкий лад" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 4]. В такому ж тоні писала і "Библиотека для чтения"

(1840, т. 39), ймовірно в особі редактора О. Сєнковського: поезії з "Кобзаря", "носящие на себе отпечаток несомненнаго дарования", мовляв, написані на "особенном провинциальном наречии, непонятном для большей части наших читателей", тому не можуть бути "принятыми нашею литературою". Рецензент цитує рядки з поезії "Думи мої, думи мої..." і вбачає в "очень милых стихах" більше "великороссийской стихотворной фразеологии", ніж "народной малороссийской" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 4–5]. Вітаючи "дарование господина Шевченко", автор газети "Северная пчела" (1840, № 101) рекомендує "рассказывать свои прекрасные ощущения по-русски" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 7]. Анонімний критик впливового журналу "Отечественные записки" (1840, № 5) в "Кобзарі" знаходить "поэтические думы, и исторические легенды, и чары оставленной любви", "словом все элементы народной поэзии юга нашего отечества". Тут же запитує: чому Шевченко, маючи поетичну душу, не пише по-російськи? Й відповідає: тому що поет виріс в "Малороссии" й не може виразити свої почуття мовою, якою "мы пишем и изъясняемся" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 8]. У тих же "Отечественных записках" (1842, № 5) В. Белінський, який тоді завідував літературним відділом журналу, написав зневажливий відгук на поему "Гайдамаки", порадивши Шевченкові відкинути "всякое притязание на титул поэта" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 44]. Журнал "Современник" (1840, т. 19) в особі П. Плетньова серед нових останніх видань виділяє "Кобзар" Т. Шевченка: "понимающие малороссийский язык прочтут это собрание с удовольствием и благодарностью" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 9]. В "Литературной газете" (1840, № 36), ймовірно, В. Межевич називає талант Шевченка "неподдельным", а "Кобзар" – "собранием украинских дум и песен", у ньому "много огня, много чувства глубокого; везде дышет в них горячая любовь к родине..." [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 6]. Такої ж думки дотримується й анонімний дописувач цієї ж газети у відгуку на поему "Гайдамаки" (1842, № 15): вона "дышет неподдельным вдохновением и сверкает искрами живой, разнообразной и пылкой фантазии", якби поема була написана російською, її б

зарахували до "лучших русских поэм" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 32]. Цензор "Кобзаря" й "Гайдамаків" П. Корсаков в доброзичливій рецензії на "Кобзар" (Маяк, 1840, № 6) підкреслив, що Шевченкові вірші написані "совершенно в национальном духе", і вони принесли би "честь любому имени во всякой литературе" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 9, 10]. Співробітник журналу "Маяк" (1842, кн. 8) М. Тихорський (українець за походженням) у розлогій рецензії на поему "Гайдамаки" писав, що Шевченкові твори – то "глубокая, внутренняя песнь души, воплотившаяся в живые звуки, долетающие до глубины нашего сердца" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 65].

Український критик і педагог Ф. Кітченко в "Москвитянине" (1843, кн. 11) поему "Гайдамаки" назвав "драгоценным подарком не только для литературы русской, но и для частной Истории России!" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 110]. На його думку, якби поема була написана будь-якою іншою мовою, втратила б "половину своего достоинства".

Подаючи першу главу поеми "Гайдамаки" у збірнику "Ластівка", Є. Гребінка в примітці зазначив: "Порадував нас торік Шевченко "Кобзарем", а тепер знов написав поему "Гайдамаки". Гарна штука, дуже гарна ..." [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 12]. Уперше публічно про Т. Шевченка заявив М. Костомаров у літературно-критичній статті "Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке" ("Молодик" за 1844 год). Відстоюючи думку про самобутність української мови, доводить, що вона існувала віддавна і займає "по своему грамматическому и лексическому устройству средину между восточными и западными наречиями огромного славянского племени" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 116]. Бажаючи Шевченковим творам (ймовірно тим, що друкувалися в Гребінчиній "Ластівці") "большей художественности", Костомаров відзначив, що "язык Шевченка превосходит везде" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 129].

Як бачимо, перші критичні відгуки на Шевченкові твори були як негативними, так і похвальними. А сходилися тільки в одному: поет дійсно талановитий, має справжній поетичний

хист, але чому він не пише по-російськи? Й Т. Шевченко на докір про його твори, пишучи листа в Україну до Г. С. Тарновського, мусив відповісти тим "москалям": "Нехай я буду собі й мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба" [Шевченко, 2003, т. 6, с. 22]. "Спасибі за раду. /Теплий кожух, тільки шкода – / Не на мене шитий, /А розумне ваше слово/ Брехнею підбите. /Вибачайте... кричить собі, /Я слухать не буду", – написав у поемі "Гайдамаки" [Шевченко, 2001, т. 1, с. 130].

Щоправда, в раннього Шевченка були спроби писати й російською мовою. Це уривок драми "Никита Гайдай" ("Маяк", 1842, кн. 9, № 5), п'єса "Назар Стодоля" (першодрук в "Основі", 1862, № 9), поема "Слепая" (перша публікація в "Киевской старине" 1886, № 6.) і поема "Бесталаный" ("Маяк", 1844, № 4), що того ж року вийшла окремим виданням в Петербурзі під назвою "Тризна". У рецензіях на "Тризну" ("Северная пчела", "Современник". "Литературная газета", "Отечественные записки") інтерпретація твору в основному зводилась до переказування сюжету, здебільшого в іронічному тоні.

Про Шевченкову "Тризну" П. Куліш згодом скаже: "величайший талант южнорусской литературы, певец людских неправд и собственных горячих слез" "изумил своих почитателей не только бесцветностью стиха, но и вялостью мысли и чувства" (Тарас Шевченко в критиці, с. 259). Подібну думку висловив і Д. Мордовець в рецензії на "Кобзар": "отрывок этот [драми "Никита Гайдай". – В. Г.], как и все написанное Шевченком по-русски, много уступает той художественной красоте и той неподражаемой поэтической легкости и силе, которыми отличаются его украинские стихотворения" ["Тарас Шевченко в критиці", с. 483]. П. Плетньов у "Современнику" (1844, т. XXXIV, июнь) зазначив, що Шевченко "написал ныне русские стихи ["Тризна". – В. Г.], и в них сами малороссияне не нашли и признака того таланта, которым восхищались прежде" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 168]. З листа Шевченка до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 р.: "Переписав я оце свою "Слепую" та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся канапам черствим кацапським словом. [...]. Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в землю..." [Шевченко, 2003, т. 6, с. 19].

Недоброзичливі критики заявляли, що буцім-то Шевченко не знає "справжньої мови". І Шевченко писав "по-московському", щоб "не казали москалі, що я їх языка не знаю" [Шевченко, 2003, т. 6, с. 22]. Справді, поет цими творами довів знання мови російської. Але феномен Шевченка полягав у тому, що він "волів залишатися в рідній стихії – українського слова" [Дзюба, 2005, с. 204], тому вирішив твердо "прать против рожна". "Шевченко, на відміну від М. Гоголя, не обирав своєю мову українську, вона була первісно йому суджена – етногенетикою, оточенням, природою душі, всією життєвою долею, і, що найголовніше, була адекватною його ментальності, художнім інтенціям" [Барабаш, 2011, с. 473]. Інша річ щоденник і повісті, які змушений був писати в умовах солдатчини російською під впливом таких обставин як заборона писати українською, російськомовне середовище, намагання друкуватися в російських журналах тощо.

Редактор-видавець львівського тижневика "Дневник русский" (1848, № 8) Іван Вагилевич у статті "Слово о Руси і єї становищі политическим" писав, що в Шевченкових творах "глубока знаємость сердца людського, лиричность і терпкая іронія, при умном володінню природженим языком соединяются в его творениях і складают чудесную гармонию". І далі пророчі слова: "О! ви що не вірите в самобитность языка, прочитайте творения Шевченки, і аж тогда повісте: ци язык руський не маєт будущего, ци народ руський не будет вольный і независимый?! Що повісте на тоє, коли малоросіяне, скинувши ярмо московское, упомянутя о своїх собратій?.." [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 196].

У 50–60-х рр. найактивнішим в оцінці Т. Шевченка з-поміж українських критиків був П. Куліш. У його епілозі "Об отношении малороссийской словесности к общерусской" до "Черной рады" ("Русская беседа", 1857, кн.7) про Т. Шевченка читаємо: "В языке малороссийском он образовал, или, лучше сказать, отыскал формы, которых до него никто и не предчувствовал... В его стихах язык наш сделал тот великий шаг, который делается только совокупными усилиями целого народа в течение долгого времени или волшебным могуществом

гения... Они, как песня, пронеслись из конца в конец по всей южной Руси..." [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 259]. Прочитуємо ще з Кулішевого "Предисловия издателя" (анонімна передмова до поеми "Наймичка" в "Записках о Южной Руси"): "Что касается до языка, то призываю в свидетели людей, изучавших народные украинские песни; здесь он блещет всею свежестью и горит всеми красками, какие только мы встречаем в наших лучших песнях, изображающих семейный быт, материнские чувства и умиленное благочестие народа" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 236]. У статті "Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги "Народні оповідання Марка Вовчка" ("Русский вестник", 1857, кн. 2), називаючи Шевченка першорядним поетом, Куліш зазначає, що "малороссийская словесность развилась до общеевропейского значения" (Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 295).

Початок 1860 р. був знаковим для Т. Шевченка: у друкарні П. Куліша поет випустив у світ нового "Кобзаря" (вийшло 17 поезій) і оприлюднив автобіографічний лист до редактора журналу "Народное чтение". Того ж 1860 р. за редакцією М. Гербеля вийшов друком "Кобзарь Т. Шевченка в переводе русских поэтов" у більш повному обсязі. Згадаймо ще книжечки-метелики – "Гамалія", "Тополя", "Тарасова ніч", "Катерина", "Наймичка", "Псалми Давидови". Окремі Шевченкові поезії друкувалися в "Хаті" (1860) і "Основі" (1861, № 1). Остання прижиттєва книжка поета – "Букварь южнорусский" (СПб, 1861), спеціально укладена як навчальний посібник для українських недільних шкіл.

Столична газета "Северная пчела" (1860, № 21. 21.01.) знову ж таки одна з перших повідомила: "Спешим уведомить наших читателей о выходе в свет стихотворений известного малороссийского поэта Т. Г. Шевченки под титулом "Кобзарь". Эта небольшая, но великолепно изданная книжка украсила бы каждую, самую богатую литературу: это истинно гениальные произведения даровитого художника Шевченко..." [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 385].

На Шевченків "Кобзар" 1860 р. відгукнулись доволі обширними рецензіями відразу ряд впливових столичних видань – "Санктпетербургские ведомости" (№ 37, 18.02; № 143, 01.07),

"Семейный круг" (№ 8, 25.02), "Современник" (т. 80, № 3), "Отечественные записки" (т. СХХХІХ, № 3), "Московский вестник" (№ 13, 01.04), "Русское слово" (№ 3–6), "Светоч" (кн. 3). Досить згадати деякі з них. У журналі "Отечественные записки" М. Костомаров відзначив, що Шевченків талант "настолько признан читающею публикою, и его произведения настолько общеизвестны", що він належить «к первоклассным поэтам славянского мира. Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным» [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 408]. Високу оцінку творам Шевченка, які ввійшли до "Кобзаря", дав Д. Мордовець у "Русском слове". Для нього поема "Катерина" – "в высшей степени художественное и грациозное произведение" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 485], а поема "Гайдамаки" "выше по идее и по цели", вона "составляет историческое явление в жизни украинского народа" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 494].

Наведемо промовисті висловлювання Куліша зі статті "Передне слово до громади (Погляд на українську словесність)" в альманасі "Хата" (1860): "Нема нам закону над його слово, тільки одна народна поезія для його і для всіх нас стоїть за віковичний взір, да й народної поезії ніхто не зачерпнув так зглибока, як Шевченко" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 397].

Появу нового видання "Кобзаря" 1860 р. щиро привітали також палкі прихильники Шевченкової поезії, відомі російські письменники і літературні критики М. Добролюбов і М. Чернишевський, М. Михайлов, О. Плещеев та ін. М. Добролюбов у анонімній рецензії на "Кобзар" 1860 р. у березневому "Современнику" (1860, т. LXXX) акцентував на органічному зв'язку Шевченкових творів з пісенною творчістю. Як тут не процитувати знамениті слова російського критика: "Он – поэт совершенно народный, такой, какого мы не можем указать у себя. [...] весь круг его дум и сочувствий находится в совершенном соответствии со смыслом и строем народной жизни. Он вышел из народа, жил с народом, и не только мыслью, но обстоятельствами жизни был с ним крепко и кровно связан" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 416]. Не менш розгорнуту статтю-рецензію на Шевченків "Кобзар" 1860 р. написав М. Михайлов у квітневому журналі "Русское слово" (1860, № 4), високо

оцінивши поезії "Думи мої, думи мої...", "Перебендя", "До Основ'яненка", "Гайдамаки", Гамалія", "Катерина", Наймичка". Поет-петрашевець О. Плещеев в "Заметках кое о чем" також схвально привітав вихід Шевченкового "Кобзаря": "Превосходные, в высшей степени поэтические и художественные создания Шевченки служат ясным опровержением господствовавшего в нашей литературе лет десять или двадцать тому, мнения, что малороссийский язык не способен к дальнейшему развитию". І далі: "Посмотрите, как этот язык, который считали провинциальным наречием, является выработанным под пером Шевченки" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 427]. У цих прекрасних словах – великий пієтет до нашого поета. О. Плещеев був у захваті від багатства художніх образів у творах Т. Шевченка, також перекладав Шевченкові поезії російською мовою. В обороні Т. Шевченка став і М. Чернишевський, який у рецензії на "Основу" (Современник, 1861, № 1) писав про світове значення української літератури після появи Шевченкових творів: "Имея теперь такого поэта, как Шевченко, малорусская литература также не нуждается ни в чьей благосклонности. Да и кроме Шевченка пишут теперь на малорусском языке люди, которые были бы не последними писателями в литературе и побогаче великорусской" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 577]. Високої думки про Шевченкові твори був і російський письменник і журналіст Л. Блюммер (псевдонім Крутойрченко). У бібліографічній замітці до "Северной пчелы" про "Кобзар" 1860 р. він писав: "Эта небольшая, но великолепно изданная книжка украсила бы каждую, самую богатую литературу", "это истинно гениальные произведения даровитого художника" [Тарас Шевченко в критиці, с. 385]. У "Семейном круге" той же автор додав: "перед его гениальностью все покорно склоняют свои головы"; "это самая видная, самая симпатичная личность Украины нашего времени [...], чтобы прочесть Шевченко в оригинале – стоит выучиться по-малороссийски" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 395–396].

Перші згадки й оцінка творчості Т. Шевченка з'явилися в 40–60-х рр. польською, чеською, словенською, а також

німецькою й французькою мовами. Усього кількох днів не дожив Т. Шевченко до виходу з друкарні А. Кіркора книжки "Тарас Шевченко. Студія Леонарда Совінського з додатком перекладу "Гайдамаків" (Вільно, 1861, польською мовою). "Pražské novinu", "Obrazy života" писали про Тараса Шевченка як про народного художника і поета, якого "досі на Русі ще не було". А чеський славіст Йозеф Первольф порівняв Шевченка з Кольцовим і Бернсом "як за силою поетичного чуття, глибоким сердечним розумінням народних потреб, горя і радощів, так і за невишуканим, прямим та ясним складом думок і мови" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 502]. Відомий історик російської літератури О. Пипін в "Листах про сучасну російську літературу" до чеського поета В. Ганки, оглядаючи українську літературу 30–40-х рр. XIX ст., на сторінках журналу "Časopis Českého Musea" (1859, № 27) називає Т. Шевченка найвизначнішим письменником, "людиною з народу", "обдарованим великим поетичним талантом" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 363]. Тим часом, в 1859 р., у лейпцигському виданні "Новые стихотворения Пушкина и Шавченки" вийшли першодруком політичні поезії Шевченка 40-х років (із рукописної збірки "Три літа") – "Кавказ", "Холодний яр", "Розрита могила", "І мертвим, і живим, і ненарожденним...", "Як умру, то поховайте...", "Гоголю" (дві останні під назвою "Думка").

Треба сказати, що до Шевченкових текстів зверталися й вихованці Університету св. Володимира, активні популяризатори Шевченкового слова. Так, К. Шейковський увів до свого словника "Опыт Южнорусского словаря" (1861, вип. 1) лексичний матеріал з "Кобзаря" і "Гайдамаків". Є. Моссаковский залишив рукопис незакінченого дослідження "Тарас Шевченко" (першопублікація 1963 р.), у якому наголосив на глибокій народності й фольклоризмі творчості поета.

Отже, прижиттєва критика про поетичні твори Т. Шевченка була суперечливою, коли йшлося про природність розвитку української мови та літератури. Про це український письменник і етнограф О. Афанасьєв-Чужбинський у відгуку на "Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов" в "Санкт-Петербургских ведомостях" (1860, № 279) писав, що на

Шевченка "нападали не за то, что создал, а зачем осмелился писать на "мужицком, провинциальном наречии, в котором обыкновенные русские слова произносятся несколько иначе" [Тарас Шевченко в критиці, 2013, с. 556–557]. І все ж більшість Шевченкових сучасників-критиків, високо оцінюючи його художній хист, зрештою визнали геніальність і національність його творів, підносили питання глибокої народності з поєднанням фольклорних мотивів як важливих компонентів Шевченкової поетичної мови. А як же так зване "наречие"? Цитуємо Т. Шевченка з його передмови до нездійсненого видання "Кобзаря": "А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть про-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди" [Шевченко, 2003, т. 6, с. 208]. Епіграфом до передмови бере слова О. Грибоєдова: "Воскреснем ли когда от чужевластья мод? / Чтоб умный, добрый наш народ / Хотя по языку нас не считал за немцев" [Шевченко, 2003, т. 6, с. 207].

Відомий шевченкознавець О. Багрий через 85 років слушно зауважить, що з появою "Кобзаря" російська критика "встрепенулась", "вопрос о Шевченке для русской критики осложнялся тем, что нужно было не только определять степень творческой мощи нового поэта, но и выявлять отношение к литературному украинскому языку, так мощно заявившему право на свое независимое существование в маленьком по размеру "Кобзаре" [Багрий, 1925, с. 9]. Отже, поступово "Шевченкова творчість вписувалася у літературний контекст – український та світовий. і в такий спосіб вироблявся канон української літератури з визначенням місця в ньому Шевченка-поета" [Смілянська, 2019, с. 4]. З'явився національний поет, який засвідчив самотутність українського народу з його історією і мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Багрий А. В. Т. Г. Шевченко в русских переводах / А. В. Багрий. – Баку, 1925. – 98 с.

Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова / Ю. Барабаш. – К., 2011 – 506 с.

Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К., 2005. – 702 с.

Смілянська В. До історії рецепції постаті й поезії Шевченка. Прижиттєва критика / Валерія Смілянська // З поля шевченкознавства : зб. наук. пр. / Валерія Смілянська. – К., 2019. – 399 с.

Тарас Шевченко в критиці / упоряд. О. Боронь, М. Назаренко ; за заг. ред. Г. Грабовича. – К., 2013. – Т. 1. – 802 с.

Шевченко Тарас. Повне зібр. творів : у 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К., 2001–2014.

REFERENCES

Bahryi A. V. T. H. *Shevchenko v russkykh perevodakh*. [T. H. Shevchenko in Russian translatsiyns] – Baku, 1925. – 98 p. [in Russian].

Barabash Yu. *Prostorin Shevchenkovoho slova* [Spaces of Shevchenko's word]. – К., 2011 – 506 p. [in Ukrainian].

Dziuba I. *Taras Shevchenko* [Taras Shevchenko] – К., 2005. – 702 p. [in Ukrainian].

Smilianska V. *Do istorii retseptsii postati y poezii Shevchenka. Pryzhyttieva krytyka* [To the history of Reception of Arts of Shevchenko poetry. Lifetime critique] // Smilianska Valeriia. *Z polia shevchenkoznavstva* [From the Field of Shevchenko], К., 2019. – 399 p. [in Ukrainian].

Taras Shevchenko v krytytsi. Vol. 1. *Pryzhyttieva krytyka (1839–1861)*. Uporiad. O. Boron, M. Nazarenko. *Za zahalnoi redaktsii H. Hrabovych* [Taras Shevchenko in criticism. Lifetime critique]. К., 2013. – 802 p. [in Ukrainian].

Taras Shevchenko. *Povne zibrannia tvoriv u 12 tomakh*. Vol. 1. [Taras Shevchenko. Complete words]. – К., 2003. – 784 p. [in Ukrainian].

Taras Shevchenko. *Povne zibrannia tvoriv u 12 tomakh*. Vol. 5. [Taras Shevchenko. Complete words]. – К., 2003. – 496 p. [in Ukrainian].

Taras Shevchenko. *Povne zibrannia tvoriv u 12 tomakh*. Vol. 6. [Taras Shevchenko. Complete words]. – К., 2003. – 632 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.19

V. I. Hnatenko, Head of the Shevchenko Studies Laboratory,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
valentiskr@ukr.net

THE ROLE TARAS SHEVCHENKO IN EVALUATION IN OF HIS LIFETIME CRITICAL REVIEWS

No other book by Ukrainian author has ever compelled so much attention as "Kobzar" ("The Bard") by Taras Shevchenko. He was the national poet, who confirmed the identity of Ukrainian people, their history and language. Newspapers and magazines in St. Petersburg almost simultaneously announced literary works by Shevchenko. The majority of critics of the time acknowledged Shevchenko's talent and advised him to write his masterpieces in Russian and not in the so called "peasant colloquial speech of Little Russia". 1860 was marked by publishing the last "Kobzar" in his life in St. Petersburg. N. Kostomarov, N. Dobroliubov, D. Mordovtsev, M. Mykhailov, P. Kulish, L. Blummer, A. Plescheev were among those who highly valued the piece, emphasizing melodicism, poetry of the language, national colour

and the brilliance of its poems combined with profound national character and folk motives as indispensable parts of Shevchenko's poetic language.

Two volumes edition of "Taras Shevchenko in critics" by O. Boron and M. Nazarenko has appeared as one of the most notable accomplishments in Shevchenko studies (edited by Hrabovych). The first volume features comprehensive live edition of reviews of Shevchenko's poetry and paintings.

Keywords: Taras Shevchenko, "Kobzar", verse, language, criticism.

УДК 821.161.2-1.09Шевченко:821.161.2-94(477.46)

А. О. Гудима, канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
hudyma_annia@ukr.net

ОБРАЗ ЧИГИРИНА В ПОЕЗІЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА В "ІСТОРІЇ РУСІВ"

Досліджено образ Чигирин, столиці Української Гетьманської держави, в поезіях Т. Шевченка та в "Історії Русів", з'ясовано значення цього образу в Шевченкових творах.

Ключові слова: поетичний образ-символ, топоніміка козацької України, авторська історіософія.

Образ Чигирин в поезії Т. Шевченка є надзвичайно вагомим, оскільки Чигирин, найбільш вживаний поетом топонім, згадується 23 рази на сторінках поеми "Гайдамаки", "Чигрине, Чигрине...", "Великий льох", "Хустина", "Княжна", "У неділеньку у святую..." та "Заступила чорна хмара...". Окрім того, друга збірка поета, видрукувана 1844 р., носить назву "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки". 1845 р., у період квітня–жовтня, Т. Шевченко-художник намалював краєвиди "Чигиринський дівочий монастир" та "Чигрин з Суботівського шляху". Для багатьох шевченкознавців тема Чигирин і пов'язані з нею мотиви ставали предметом дослідження з огляду на їхнє прочитання поезії "Чигрине, Чигрине..." або дотично відповідно до аналізу вказаних Шевченкових поетичних та художніх творів, також у зв'язку з осмисленням Шевченкової історіософії [Барабаш, 2011], [Білецький, 1952] чи Шевченкового бачення історії України [Шевчук, 2001]. Місце

Чигирин в поезії та образотворчому мистецтві Т. Шевченка спробував визначити Я. Дзира [Дзира, 2001].

Т. Шевченко був добре обізнаний із текстом "Історії Русів", яка стала одним із джерел низки його поетичних творів (зокрема поезії "Іван Підкова", поем "Гамалія", "Сон – У всякого своя доля", "Іржавець" тощо). У своїй розвідці ми ставимо собі за мету проаналізувати образ Чигирин в Шевченкових поезіях, а також порівняти його з тим образом Чигирин, що представлений в "Історії Русів".

У "Шевченківській енциклопедії" у статті, присвяченій Чигирину, зокрема йдеться:

"У 1648–57 Ч. був резиденцією гетьмана Б. Хмельницького, столичним містом Укр. козацької держави Війська Запорозького... По смерті Б. Хмельницького 1657 у Ч. містилися резиденції гетьманів І. Виговського (1657–59), Ю. Хмельницького (1657, 1659–63), П. Тетері (1663–65) та П. Дорошенка (1665–75), а за володіння Україною й Ч. змагалися Річ Посполита, Москов. Царство і Турецька Османська імперія. За Андрусівським договором 1667 Ч. відійшов до Польщі. 1675 війська москов. боярина Г. Ромодановського та І. Самойловича захопили Ч. і примусили П. Дорошенка зректися гетьманства та здатися на милість переможців. У відповідь Туреччина оголосила війну Москов. Державі. 10 серп. 1678 після двомісячної облоги тур. війська штурмом оволоділи Ч. Тоді загинуло багато захисників і мешканців міста, а Ч. було повністю зруйновано" [Шевченківська енциклопедія, 2015, т. 6, с. 776].

Л. Білецький, аналізуючи Шевченків вірш "Чигрине, Чигрине...", писав про роль Чигирин: "То була столиця наймогутнішої Української Богдана Хмельницького держави; то була столиця найбільшого українського всенароднього зриву супроти поляків – найбрутальнішого ворога України; то був центр повстання української нації за своє буття; то було місто, де творилась історія України й рішалась її Доля; то було місто, визначене Провидінням Божим, де рішалась доля сходу Європи; то було місто, де творились найдорожчі святощі української Нації" [Білецький, 1952, с. 194].

В історії України з Чигирином пов'язані як славні сторінки, що свідчать про становлення та розквіт Гетьманщини, так і,

навпаки, доба Руїни безпосередньо торкається й Чигирин. Так, в "Історії Русів" Чигирин показаний як гетьманське місто, починаючи від 1596 року, часу обрання гетьманом Павла Наливайка [Історія Русів, 1991, с. 74] (У Шевченка повторюється услід за "Історією Русів" ця фактична помилка щодо імені Наливайка та його гетьманського становища – твір "У неділеньку у святую"). Чигирин був гетьманським містом у добу боротьби з унією. Це місто мучеництва. Так, у ході першої війни з поляками трьох повішених поляками українських урядників "поховано в церкві Соборній Чигиринській Преображення Господнього з написом на гробах про безневинне їх страждання за батьківщину і віру Православну" [Історія Русів, 1991, с. 77]. А за гетьманування Павлюги поляки підступно полонили гетьмана та старшину, повтинали голови; "за сим повелінням виставлено було голови тії на палях у Ніжині, Батурині, Умані та Черкасах, а чучело Гетьманське – в Чигирині; а згодом спалено всенародно під час ярмарків" [Історія Русів, 1991, с. 94].

Потому історія Чигирини тісно пов'язана з особою Б. Хмельницького, спершу ув'язненого в Чигирині 1638 р. дозорцем Чигиринським Чаплинським за "бунтівничі" слова з приводу фортеці Кодак. А 1647 р. саме в Чигирині, резиденції наказного гетьмана Івана Барабаша Б. Хмельницький, на той час Генеральний писар, роздобув "відомий рескрипт Королівський та інші важливі акти, до народу Руського та його прав стосовні... і вирушив... прямо на Запорозьку Січ" [Історія Русів, 1991, с. 101].

Саме до Чигирини на визнання значних воїнських здобутків та вольності українського народу, засвідченої Зборівським трактатом, навесні 1650 р., за "Історією Русів" (насправді це сталося 1649 р.), прибули посланці від турецького султана, московського царя, від польського короля і Речі Посполитої із пропозиціями прийняти український народ до себе у протекцію. Повторно турецькі, польські та царські посланці прибували до гетьмана і 1652 р. (згідно з "Історією Русів").

Розуміючи важливість цієї події та її історичну значимість, Т. Шевченко як офортист подав свою інтерпретацію її в альбомі "Живописна Україна" "Дари в Чигирині 1649 року" із таким текстом під офортом: "Із Царяграда, із Варшави і Москви прибували послы з великими дарами єднать Богдана і народ

український, уже вольний і сильний. Султан, окрім великого скарбу, прислав Богданові червоний оксамитовий жупан на горностаєвій хутрі, [к]штальт княжої порфири, булаву і шаблю, однак рада (окрім славного лицаря Богуна) присудила єднати царя московського" [Шевченко, 2003, т. 5, с. 204]. Серед шести офортів альбому тільки цей один відтворював історичну подію, а, як відомо, Т. Шевченко мав намір зображати тільки найважливіші історичні події, "начинаючи від заснування Києва, імівши вплив на долю жителів того краю" [Шевченко, 2003, т. 5, с. 203]. Тож увагу Т. Шевченка привертала і сила гетьмана Б. Хмельницького та очолюваної ним Козацької держави та визнання цієї сили чужоземними державами, і становище України на роздоріжжі та можливість вибору своєї долі, і, врешті, сам доленосний і, на переконання Т. Шевченка, вкрай згубний вибір московської протекції.

Згідно з текстом "Історії Русів" вирішальна рада "чиновників і найповажніших Козаків од війська, що займали тоді всі уряди Малоросійські" [Історія Русів, 1991, с. 164] щодо обрання корисного союзу відбулася 1652 р. Мали місце розбіжності в поглядах молодого покоління та старшого (перші висловилися на користь турецької протекції, другі – на користь московської). Наріжними каменями дискусії було кріпацтво в Московщині та питання віри: *"а що є важливіше в світі, як не шанування батьківської своєї віри..."* (виділення у тексті) [Історія Русів, 1991, с. 165]. За активної участі гетьмана було досягнуто рішення на користь московської сторони. Саме в Чигирині підготовлено договірні статті, "підписані Гетьманом і чинами Січня 6-го дня 1654-го року, і присяга тоді ж ними учинена; а решті чинів і війську призначене збірним місцем місто Переяслав, де б всі вони також присягали в присутності послів і дістали від них подарунки Царські" [Історія Русів, 1991, с. 166].

Уже після ухвалення Переяславської угоди гетьман Б. Хмельницький у Чигирині приймав шведського посла та, виконуючи зобов'язання попередників, скерував до шведської армії десятитисячний козацький корпус.

У Чигирині і завершився життєвий шлях Б. Хмельницького. Відчуваючи свою смерть, гетьман "скликав у Чигирин уряд-

ників од війська і урядів і товариство з найзначнішими Козаками і їм, зібраним до нього в домі, оголосив стан справ нації і всі тогочасні міністерські обставини" [Історія Русів, 1991, с. 188]; "завершив тим, що він... з жалем сердечним і скрухою душевною zostавляє їх напризволяще і радить їм не занепадати, в разі потреби, на мужності і подвигах військових, *тримаючись завше одностайної згоди і братерської дружби, без чого ніяке царство і ніяке суспільство стояти не може*" (виділення у тексті) [Історія Русів, 1991, с. 188]. Тіло було поховано в Суботіві.

Зі смертю Б. Хмельницького розпочалися міжусобиці, виснажлива для країни боротьба за гетьманську владу, політичні хитання з приводу можливих союзників. Потому, за "Історією Русів", як і гетьманська булава, здобуття Чигирин стає самоціллю для учасників змагання за владу. Місто здобувається не внаслідок всенародного обрання на гетьманство, а силою (як у випадку Ю. Хмельницького, І. Брюховецького проти П. Тетері; І. Самойловича проти П. Дорошенка, що був обложений у Чигирині), через заручення підтримки іноземних володарів. Поки під натиском турків 1678 р. Чигирин було зруйновано. "Війська тії (гарнізонні), покидаючи Чигирин, поклали в замку його під порохом магазини запалені гноти, а гармати також набили порохом з гнотами, які, загорівшись, зробили з будівель страшні руїни і понижили силу Турків, що наповнили собою замок, прагнучи здобичі" [Історія Русів, 1991, с. 231]. Так розповідає про долю Чигирин автор "Історії Русів".

Серед Шевченкових поетичних творів образ Чигирин постає знаковим у "Гайдамаках", "Чигрине, Чигрине...", "У неділеньку у святую..." тощо.

У "Гайдамаках" (1841) Чигирин 1768 року, в час Коліївщини, постає місцем, у якому зосереджена вся потуга українського народу до спротиву полякам. Один із розділів поеми – "Свято в Чигирині" – водночас поєднує три образи Чигирин: в час Гетьманщини, сучасний Т. Шевченкові (ще до відвідин Чигирин 1843 р.) та в час гайдамаччини. Поет з тугою промовляє:

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!

Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою – море закипить...
...Та що й казать? Минулося...

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 147].

Т. Шевченко більшою мірою створює образ Чигирина не через його зовнішній вигляд як міста, а через зображення певних подій, процесів, що там відбуваються. Так, у період козаччини поет показує зібрання козацького війська на чолі з гетьманом у Чигирині; у період гайдамаччини Т. Шевченко знову-таки не зображає конкретних рис Чигирина. Ведучи розповідь про початок гайдамацького руху, описуючи безлюдний Чигирин у нічну пору – як пустку, він робить це для того, щоб показати однастайну дію народу, готового дати відсіч кривдникам:

...а в Чигирині,
Як у домовині,
Сумно-сумно...
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люде?..

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 148].

Поет звертає увагу на духовну роль Чигирина як міста, яке продовжувало зберігати опірну здатність поневоленню. Т. Шевченко зображає велелюдність та згуртованість народу всіх станів, зібраного над Тясмином:

Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались – дожидають
Великого свята

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 148];

Поміж возами нігде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Смілянщини, з Чигирина
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 149].

У свідомості Т. Шевченка Чигирин постає втіленням усієї України – у територіальному вимірі, а його доля – періоди розквіту та занепаду – перегукується з долею України, оскільки, як це розумів Т. Шевченко, міць Чигирина забезпечувалася його державницькою роллю. Позатим Чигирин продовжує зосереджувати життєздатні сили усього народу.

Готовність до багатолюдного збройного опору поневоленню і покатоличенню Т. Шевченко назвав святом в Чигирині (відповідно до назви розділу поеми). Наголошуємо, піднесення духу народу, пригнічуваного релігійно, фізично, національно, пробудження з "летаргічного національного сну", появу здатності до опору Т. Шевченко називає святом (а не самі криваві події гайдамаччини).

На переконання Т. Шевченка, історична роль Чигирина як гетьманської столиці санкціонує вже його роль як гайдамацького осередку. Важливими у поемі щодо нашої теми є слова благочинного під час освячення ножів:

Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать,
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 155].

До речі, у промові благочинного дослідники вбачають відгук "Історії Русів", а саме промови, з якою Б. Хмельницький звернувся до козаків І. Барабаша [Шевченківська енциклопедія, 2013, т. 3, с. 186]. В. Шевчук, коментуючи цей уривок, зазначає: "...пасаж багатозначний: одне підкреслюється святість козацької столиці; друге, віститься про неперерваність історичної козацької традиції; третє, гайдамаки піднімаються на національно-

визвольну війну, а не здобичницький чин; четверте, мета їхня – не дати Україні пропасти, отже, перед нами рух ідейний, а не розбійницький, як це подавали в своїх писаннях до Т. Шевченка «письменні» [Шевчук, 2001, с. 47].

Одним із ключових історіософських творів Т. Шевченка, що відкриває збірку "Три літа", є вірш "Чигрине, Чигрине...", написаний 19 лютого 1844 р. у Москві під враженнями від здійсненої 1843 р. мандрівки Україною. Т. Шевченко оплакує у вірші долю Чигирина, "старця малосилого", чия свята слава забута, оплакує всю Україну ("Заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла...") [Шевченко, 2001, т. 1, с. 254]. Поет розуміє виняткову значущість Чигирина в історичному процесі, у занепаді України:

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав еси степи, ліси
І всю Україну

[Шевченко, 2001, т. 1, с. 255].

У вірші постає два образи Чигирина – козацького та сучасного Т. Шевченкові. Вони абстрактні, позбавлені конкретики. При цьому більш окресленим є другий: "старець малосилий", місто у руїнах, розуміння значення якого втрачене; змальовуючи Чигирин, автор активно використовує метафору сну. Якщо в інших творах саме від Чигирина надходить заклик, імпульс до дії на користь вітчизни ("Гайдамаки", "Хустина", "У неділеньку у святую"), тут змальовується ситуація безнадії, вичерпаність ресурсу Чигирина як зосередження волі, сили, духу народу. Водночас живою залишається надія поета на відродження ("Спи, Чигрине, нехай гинуть / У ворога діти, / Спи, гетьмане, поки встане / Правда на сім світі") [Шевченко, 2001, т. 1, с. 256].

У Т. Шевченка мотив сну – летаргічного, фатального для нації (по-різному йдеться в дослідників) – тісно пов'язаний з образом Чигирина. Саме так – "заснув", "проспав" – поет говорить про занепад гетьманської столиці, героїчних діянь, тривалих у часі (власне, тяглість сягає у Т. Шевченка декількох століть: від Наливайка до гайдамаччини).

Як гетьманське місто Б. Хмельницького Чигирин згадується в містерії "Великий льох" (1845). Т. Шевченко говорить про першість Чигирина як осередку збройної боротьби у вірші "Хустина" (1847), повертаючи нас до доби козаччини, військових походів:

З Чигирина
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сіддали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на веселля...

[Шевченко, 2001, т. 2, с. 56].

У вірші "У неділеньку у святую..." (1848) Чигирин іменується славним-преславним містом. Цей твір не має часових зміщень, а розповідає про Чигирин козацької доби, урочисте обрання гетьмана як благословенну Богом дію. Превалюють епітети "славний" та "святий": "свята неділенька", "славне-преславне місто Чигирин", "святі корогви", "святий монастир", "святий Бог", "преславний Лобода", "преславні запорожці", "преславний запорожець Павло Кравченко-Наливайко" (двічі), "славна Україна".

При цьому поет говорить про однастайність, згуртованість народу, усвідомлення важливості свого вибору, що впав на "Преславного Лободу Івана" і, з другого боку, важить відсутність владної пихи в обранця, що розсудливо відмовляється від гетьманської честі через свій поважний вік. За його порадою обрано гетьманом Павла Кравченка-Наливайка (Северина Наливайка). (Цей сюжет Т. Шевченко запозичує з "Історії Русів"). Така суголосність прагнень принести користь батьківщині і з боку народу, і з боку його ватажка створює перед читачами ідеальну модель національного буття на тлі Чигирина.

Інший Чигирин – під натиском ворожої сили, як і вся розшарпана ворогами Україна – турками, поляками, московитами, своїми прислужниками іншим державам – постає в поемі "Заступила чорна хмара..." (1848):

Та й клюють єлико мога...
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорозький брате!
Нездужаєш чи боїшся
На ворога стати?

[Шевченко, 2001, т. 2, с. 165].

При цьому центральним у поемі виступає образ скореного П. Дорошенка. В основі поєми історичний факт добування Чигирини об'єднаним військом Ромодановського-Самойловича і зречення гетьманської влади Дорошенком, який, вболіваючи за долю України, не бажав примножувати руїну. Т. Шевченко оглядає життєвий шлях Дорошенка, посланого спершу в Сосницю, а тоді – в Ярополче "віку доживати": "Остило // Волочить кайдани. // І забули в Україні // Славного гетьмана" [Шевченко, 2001, т. 2, с. 166–167].

Отже, в "Історії Русів" Чигирин змальовується як гетьманське місто від 1596 р. (часу обрання гетьманом Павла Наливайка). У добу боротьби з унією це також місто мучеництва. Серед важливих подій, пов'язаних із Чигирином, за "Історією Русів", – здобуття 1647 р. Б. Хмельницьким Королівського рескрипту щодо "прав народу руського"; прибуття посланців до Б. Хмельницького 1650 р. від турецького султана, московського царя та польського короля щодо протекції (повторно 1652 р.), підписані у Чигирині 1654 р. гетьманом договірні статті з Московщиною, смерть Б. Хмельницького. Чигирин постає містом сильної гетьманської влади, де вершиться доля України, і водночас містом розбрату, міжусобиць, політичної дезорієнтації, що завершуються знищенням міста 1678 р. під натиском турків. На цьому автор "Історії Русів" завершує свою розповідь про Чигирин.

Якщо автор "Історії Русів" розгортає перед нами історію Чигирини впродовж приблизно 180 років, то історія Шевченкового Чигирини нараховує понад 240 років. У Т. Шевченка – Чигирин переживає три етапи розвитку – козацький, гайдамацький та період занепаду і забуття, сучасний Т. Шевченкові. Про

Чигирин як гетьманське місто та про подію обрання гетьмана урочисто і піднесено Т. Шевченко розповідає у вірші "У неділеньку у святую". Гетьманський Чигирин згадується у містерії "Великий льох", вірші "Хустина"; приречений Чигирин фатального 1676 р. – у поемі "Заступила чорна хмара..."; Чигирин періоду гайдамацького руху – в поемі "Гайдамаки" з ретроспекцією доби Гетьманщини і перспекцією Шевченкового Чигирина, Шевченкового часу – у вірші "Чигрине, Чигрине..." із ретроспекцією доби Гетьманщини.

Очевидно, що доля Чигирина тривожила Т. Шевченка, оскільки, як він це наочно бачив, разом із гетьманською столицею, спаленою далеким вже Т. Шевченкові 1678 р. і перетвореною на звичайне повітове містечко, відходила в забуття пам'ять про його роль в історії України – державницького її періоду. Свої роздуми з цього приводу Т. Шевченко висловлює в поезії "Чигрине, Чигрине...".

Образ Чигирина в Т. Шевченка не набуває конкретних зовнішніх рис. Хоча подекуди Т. Шевченко унаочнює образ Чигирина, зокрема Чигирина свого часу ("старець малосилий", руїни – "Чигрине, Чигрине...", "убогі руїни" – "Гайдамаки"). Головним чином поет являє образ Чигирина через дію чи подію, яка має в ньому місце. Для Т. Шевченка Чигирин служить відправною точкою певних загальноукраїнських дій і процесів – більш і менш масштабних: козацького походу ("Хустина"), обрання гетьмана ("У неділеньку у святую..."), гайдамацького руху ("Гайдамаки"). І сигналом до цих дій служать дзвони: як у період козаччини, так і гайдамаччини. Цей звуковий образ дзвонів супроводжує образ Чигирина в минулому. Тоді як Чигирин, побачений Т. Шевченком 1843 р. і описаний у вірші "Чигрине, Чигрине...", позбавлений звукового супроводу дзвонів.

Чигирин – духовно споріднений Т. Шевченку. Про це свідчить не лише називання його поетом "мій друже єдиний", а й те, що Шевченкові міркування про історію України, її сучасне становище часто наштовхуються на Чигирин. Україна та Чигирин у свідомості Т. Шевченка перебувають у сув'язі. Водночас автор "Історії Русів" до Чигирина та його долі ста-

виться досить відсторонено. У цьому він розходиться із Самійлом Величком, у літописі якого тема Чигирина є центральною, а, називаючи Чигирин, автор повсякчас підкреслює його значення: "старовічне столичне козацьке місто Чигрин" [Величко, 1991, с. 223], "старовічне столичне українське й козацьких гетьманів місто" [Величко, 1991, с. 240] тощо. Тоді як автор "Історії Русів" не вживає епітетів щодо Чигирина. У Т. Шевченка Чигирин у першу чергу асоціюється з поняттями слави та святості: "святий Чигирин", "славний" (навіть "преславний") Чигирин, "свята слава Чигирина" – те, що, незважаючи на минуність речей, плинність часу, повинно стати запорукою нового очікуваного Т. Шевченком відродження.

У свідомості Т. Шевченка Чигирин позбавлений негативної конотації в минулому, адже з ним пов'язана особливо запекла боротьба за владу (хоча в нього присутній сюжет здобуття Чигирина Самойловичем та Ромодановським і зречення гетьманської влади Дорошенком – "Заступила чорна хмара"), врешті, Чигирин став місцем турецького триумфу. На відміну від "Історії Русів" у Т. Шевченка Чигирин набуває символічного значення. Це не тільки реальний Чигирин, історія якого сягала як розквіту, так і занепаду, – для Т. Шевченка – це символ козацької слави, державності, духовного єднання народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Барабаш Ю. "Чигрине, Чигрине..." / Ю. Барабаш // Просторінь Шевченкового слова / Ю. Барабаш. – К., 2011. – 510 с.

Білецький Л. "Чигрине, Чигрине..." / Л. Білецький // Шевченко Тарас. Кобзар. – Вінніпег, 1952. – Т. 2. – 375 с.

Величко С. В. Літопис / С. В. Величко. – К., 1991. – Т. 2. – 642 с.

Дзира Я. Тарас Шевченко і три столиці української гетьманської держави: Чигирин, Батурин і Глухів [Електронний ресурс] / Я. Дзира // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2001. – Вип. 5. – С. 94–117. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/geo_2001_5_94. – Назва з екрану. – Дата перегляду 05.10.17.

Історія Русів. – К., 1991. – 318 с.

Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012–2015.

Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. – К. : Наук. думка, 2001.

Шевчук В. "Святий Чигирин": Бачення української історії в поезії Тараса Шевченка / В. Шевчук // "Personae verbum" (Слово і постасне): Розмисел / В. Шевчук. – К., 2001. – 264 с.

REFERENCES

- Barabash Yu. "Chyhyryne, Chyhyryne..." ["Chyhyryne, Chyhyryne..."]. In: Barabash Yu. *Prostorin Shevchenkovoho slova*. K., 2011 (in Ukrainian).
- Biletskyi L. "Chyhyryne, Chyhyryne..." ["Chyhyryne, Chyhyryne..."]. In: Taras Shevchenko. *Kobzar*. Vinnipeg, 1952, vol. 2 (in Ukrainian).
- Velychko S. V. *Litopys [Chronicle]*. K., 1991, vol. 2 (in Ukrainian).
- Dzyra Ya. Taras Shevchenko i try stolytsi ukrainskoi hetmanskoï derzhavy: Chyhyryn, Baturyn i Hlukhiv [Taras Shevchenko and the three capitals of the Ukrainian hetman state: Chyhyryn, Baturyn i Hlukhiv]. *Istoryko-geohrafichni doslidzhennia v Ukraini*, 2001, 5. Retrieved from http://history.org.ua/JournALL/geo/geo_2001_5/7.pdf (in Ukrainian).
- Istoriia Rusiv [History of Rus People]. K., 1991 (in Ukrainian).
- Shevchenkivska entsyklopediia [Shevchenko's encyclopedia]*. K., 2013, vol. 3 (in Ukrainian).
- Shevchenkivska entsyklopediia [Shevchenko's encyclopedia]*. K., 2015, vol. 6 (in Ukrainian).
- Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv [A complete collection of work]*. K., 2001, vol. 1 (in Ukrainian).
- Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv [A complete collection of work]*. K., 2001, vol. 2 (in Ukrainian).
- Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv [A complete collection of work]*. K., 2003, vol. 5 (in Ukrainian).
- Shevchuk V. "Sviatyi Chyhyryn": Bachennia ukrainskoi istorii v poezii Tarasa Shevchenka ["The holy Chyhyryn": a vision of Ukrainian history in the poetry of Taras Shevchenko] In: Shevchuk V. *"Personae verbum" (Slovo ipostasne): Rozmysel – "Personae verbum" (The World of base): reflection*. K., 2001 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 7.10.19

A. O. Hudyma, PhD, Assist.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
hudyma_annia@ukr.net

THE IMAGE OF CHYGYRYN IN THE POETRY OF T. SHEVCHENKO AND IN "HISTORY OF RUS PEOPLE"

In "History of Rus People" Chygyryn is shown as a city of strong hetman power, where the fate of Ukraine is decided, and at the same time a city of strife, internal conflicts, political disorientation, which ends up with the destruction of the city in 1678 under pressure of the Turks. If the author of "History of Rus People" unfolds before us the history of Chygyryn over about 180 years, then the history of Shevchenko's Chygyryn dates back more than 240 years. According to T. Shevchenko Chygyryn undergoes three stages of development – Cossack, Haydamaky and the period of decline and oblivion, contemporary to T. Shevchenko.

The image of Chygyryn in T. Shevchenko's works usually does not acquire specific external features. The poet mostly represents the image of Chygyryn through an action or an event that takes place in it. For T. Shevchenko, Chygyryn serves as a starting point for certain national-scale actions and processes: the Cossack march ("Headscarf"), the election of a hetman ("On Holy Sunday"), the Haydamaky movement ("Haydamaky").

It is obvious that the fate of Chyhyryn disturbed T. Shevchenko, since, as he clearly saw it, together with the hetman's capital, burned in quite remote for T. Shevchenko year of 1678 and transformed into a regular township, the memory of the role of Chygyryn in the history of Ukraine in its statesmanship period had been forgotten. T. Shevchenko expresses his reflections in this regard in the poetry "Chygyryn, Chygyryn ...".

Chygyryn is spiritually related to T. Shevchenko. Ukraine and Chygyryn are in a strong connection in T. Shevchenko's mind. At the same time, the author of "History of Rus People" refers to Chygyryn and its fate rather distantly, notably, using no epithets regarding Chygyryn. In T. Shevchenko's works, Chygyryn is associated with the concepts of glory and holiness and becomes symbolic. This is not only the real Chygyryn, whose history has reached both heyday and decline, – for T. Shevchenko – it is a symbol of Cossack glory, statehood, spiritual unity of the people.

Keywords: *the image of Chygyryn, T. Shevchenko, "The History of Rus People", Ukraine's history, symbol.*

УДК 821.161.2.09 Шевченко

С. І. Дяченко, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
vchena_rada@univ.kiev.ua

АНТИЧНИЙ ТОПОС У ПОВІСТІ "ХУДОЖНИК" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Проаналізовано використання Т. Шевченком у повісті "Художник" окремих імен, образів, понять з великого античного спадку. Обрана для дослідження повість, як й інші прозові твори письменника, засвідчили ґрунтовні знання автора з історії давньогрецької і давньоримської культури і літератури, уміле використання ним певних сюжетів, образів із прадавньої старовини для характеристики окремих людей, їхніх особистих якостей.

Ключові слова: *художник, антична міфологія, давньогрецька і давньоримська культура, метаморфози.*

З давніх-давен в Європі освіченою вважається людина, яка обізнана з античною історією, філософією, культурою. Однак освічена і культурна людина не просто знає твори відомих

представників античного світу Гомера чи Платона, Вергілія чи Овідія. Вона ще й знає про "невмирущі загальнолюдські цінності, про правила спілкування між людьми й моральні взаємини між ними" [Пащенко, 2008, с. 12]. Істинно знакові слова, бо як же без тієї прадавньої старовини, яка впродовж усіх епох лишалася актуальною і незаперечною, мала великий вплив на світогляд і творчість багатьох письменників.

До невичерпного досвіду античності звертався і Тарас Шевченко. Проте, якщо рецепції античного спадку у поетичній (великих і малих формах) творчості письменника досліджені значною мірою (праці О. Білецького, І. Дзюби, М. Зерова, О. Турган, М. Шах-Майстренко й інших науковців), то тільки згадуваною і неповною мірою проаналізованою (праці І. Вакулик, В. Овчаренко, Ю. Микитенка та інших) залишається проза письменника, у якій вміщено античних понять, імен, образів, фактів не менше, ніж у поетичних творах.

З біографії відомо, що найбільша письменницька активність Т. Шевченка як прозаїка припала на період його десятирічного (1847–1857) заслання у солдати. Саме там він написав прозові твори російською мовою (українська культурна скарбниця налічує дев'ять повістей), які були видрукувані уже після його смерті. І хоча проза письменника з чиєїсь "легкої руки" вважалася такою, що своєю глибиною думки і мистецькою якістю аж ніяк не дорівнює його поезії, цей дивний міф легко спростувати, проаналізувавши античні реалії, образи, поняття використані Т. Шевченком у жанрі повісті. А ще підкреслити – саме прозові твори стали підтвердженням високого рівня інтелектуального розвитку й освіченості автора.

Здобувши довгоочікувану волю завдяки Іванові Сошенку і його друзям, Т. Шевченко не міг повірити своїй щасливій долі. В одному з листів до "незабутнього свого добродійника" молодий художник писав: "Не багатьом з людей припадає така солодка доля, яка припала мені. І якби не ви, пролетіла повз мене сліпа богиня (натяк на Феміду – охоронницю законів, яка за наказом Зевса скликала збори богів на світлому Олімпі і народні збори на землі, пильнуючи, щоб не порушувалися порядок і закон. – *С. Д.*), а ви її спинили над занехаяним бідолашним

замазурою" [Шевченко, 1985, с. 333]. З того моменту розпочалася робота над формуванням освіченості Т. Шевченка.

1836 р. український художник І. Сошенко, від імені якого автор організував розповідь у повісті "Художник" (1856), ввів Т. Шевченка в наукове і творче середовище Петербурга. Ставши вільним слухачем Академії мистецтв, він здобув унікальну можливість працювати у знаменитій Гіпсовій залі й навчатися у видатного художника-класициста, блискучого майстра парадного портрета Карла Брюллова, який "... дуже суворо заборонив брати сюжети з будь-чого, крім Біблії, стародавньої грецької та римської історії" [Шевченко, 1985, с. 295]. Відчуваючи брак освіти, Т. Шевченко, крім лекцій в Академії мистецтв, вечорами мав приватні уроки з французької мови ("... я за рекомендацією Фітцума запросив до себе студента Демського. Скромний і прекрасно освічений і, до того ж, бідний молодий поляк [...] вечорами вчить мене французької мови...") [Шевченко, 1985, с. 310], також читав твори Едварда Гіббона (1737–1794) – видатного англійського історика XVIII ст. Саме його 6-томну працю "Історія занепаду та загибелі Римської імперії" науковці вважають початком сучасної західноєвропейської історичної науки. Двічі на тиждень ходив "в залу Вільного економічного товариства слухати лекції з фізики, ... раз на тиждень слухати лекції з зоології професора Куторги" [Шевченко, 1985, с. 310].

Особливий інтерес Т. Шевченко виявляв до лекцій з анатомії й фізіології професора І. Буяльського, який в академії викладав пластичну анатомію. Підвищуючи рівень своєї освіченості, молодий поет уже на час викупу його з кріпацтва у 1838 р. студіював "Історію стародавньої Греції" англійського історика Джона Джіліса, "Подорож молодшого Анахарсіса по Греції" французького археолога і лінгвіста Жан-Жака Бартелемі, "Іліаду" й "Одіссею" Гомера. Коли ж Т. Шевченко став столичним художником і званою людиною, підготував ескіз на конкурс за сюжетом поеми "Іліада". "Ескіз мій на конкурсі прийняли без будь-якої зміни, і я вже взявся до програми. Сюжет я полюбив, він припав мені до душі, і я весь поринув у нього. Це сцена з "Іліади" – Андромаха над тілом Патрокла

(Гектора. – *С. Д.*). Аж тепер я добре зрозумів, як необхідно вивчати антиків і взагалі життя й мистецтво стародавніх греків. І як мені в цьому стала в пригоді французька" [Шевченко, 1985, с. 315]. Т. Шевченко захоплювався красою й поетичністю гомерівських поем. "Іліада", зокрема, захопила митця, насамперед, "возвеличенням мужності героїв, поетизацією героїчних вчинків і громадянської доблесті, прикладами благородної лицарської поведінки, шанобливого ставлення як до друзів, так і до ворогів, проповіддю відчуття міри, врівноваженості як найдостойнішої форми поведінки людини" [Мегела, 2009, с. 16].

Для Шевченка-романтика досить близькою була гомерівська людина, у якій гармонічно поєднувалось індивідуальне і загальне, особливе і вселюдське, людське і божє, героїчне й романтичне. А ще – митець завжди мріяв про сім'ю, про вірну дружину. Тому, мабуть, і виділив з троянського табору "Іліади" найбільш запам'ятовуваного відважного воїна, відданого людям героя, вірного своїй сім'ї Гектора і Андромаху – найблагороднішу жінку, турботливу матір і люблячу дружину. Різко контрастними в "Іліаді" є криваві батальні сцени із щемливою сценою прощання Гектора з Андромахою. Вони обоє знали, що Гектор приречений, він загине від руки жорстокого Ахілла, але і вдіяти нічого не могли: Андромасі залишалися очікування і страждання, а Гектору – виконання обов'язку захищати рідне місто і гідно зустріти смерть. Заслугує на співчуття і зворушлива сцена повернення Пріамом тіла свого сина Гектора, аби достойно його поховати. І Гектор, і Андромаха в поемі змальовані досить об'ємно, з усією авторською майстерністю, "з виділенням притаманних і найбільш показових індивідуальних рис та особливостей їх характеру" [Мегела, 2009, с. 17]. Андромаха стала ідеалом відданої дружини. Український автор возвеличив один із найблагородніших жіночих образів.

Зачитувався молодий чоловік також насиченими античністю творами І. Котляревського, Г. Державіна, В. Жуковського, О. Пушкіна, з великим задоволенням простудіював п'єсу В. Озерова "Едіп в Афінах", до якої створив малюнок з однойменною назвою. Не виключено, що Т. Шевченко знаходив потрібні йому книжки у приватних і громадських бібліотеках Петербурга,

читав античні міфи й окремі твори стародавніх антиків, зокрема, п'єси Фіванського циклу Софокла про нещасну долю Едіпа і його нащадків, не обмежуючись лише згаданою п'єсою. Але як би там не було, створена Т. Шевченком композиція "Едіп в Афінах" засвідчила ознаки таланту молодого художника. Івана Сошенка створена композиція вразила своєю простотою: Едіп, Антігона і вдалині Полінік. Тільки три постаті. "У перших спробах, – констатував І. Сошенко у повісті "Художник", – рідко трапляється такий лаконізм. Початкові спроби завжди дуже складні. Молода думка не скупчується, не зосереджується в одне промовисте слово, в одну ноту, в одну рису. Їй треба простору, вона ширяє і в ширянні своєму часто заплутується, падає і розбивається об непохитний лаконізм" [Шевченко, 1985, с. 279].

На засланні друзі письменника теж не залишали його сам-на-сам із бідною, часто допомагали книжками, досить ймовірно, що й там він продовжував читати твори античних авторів, або ж тих, хто у своїй творчості звертався до давньої греко-римської культури. Ю. Микитенко стверджував, що Т. Шевченко блискуче знав "світову, зокрема античну, історію і мав можливість широко зіставляти і досліджувати соціально-історичні структури" [Микитенко, 1991, с. 143]. "Не випадково саме в цей тяжкий період свого життя він інтенсивно звертається до античних героїв, образів, реалій. Античні образи в прозі Шевченка виступають головним чином для характеристики окремих людей, їх особистих якостей, або коли йдеться про твори образотворчого мистецтва чи в інших аналогічних ситуаціях" [Микитенко, 1991, с. 141].

Не зайвим буде зауважити, що Т. Шевченко у поняття "освіта" включав не лише елементарну грамотність, не лише те, що становить предмет суто шкільного навчання. Чільне місце в освіті він приділяв образотворчому мистецтву, світовій літературі й історії. Письменник знав, пояснював і легко оперував науковими поняттями із всесвітньої історії й історії мистецтв, численними іменами скульпторів, художників, музикантів, філософів, розумівся і давав пояснення мистецьким творам антиків і його сучасників [8, с. 264–348]. Отже, своєю творчістю Т. Шевченко підтвердив, що "античність представляє такий тип свідомості, коли бути освіченим означає бути універсально розвинутою людиною" [Мегела, 2009, с. 5].

Якщо античну міфологію поет у більшості своїй вивчав за російськими і французькими перекладами, то поезику – за Горацийовими поетичними посланнями, у яких давньоримський поет вів розмови на філософські, життєві та літературні теми.

Сила Т. Шевченка як майстра художнього слова не в тому, що він сприйняв уже сформовані концепції поетичної мови і відтворив їх у своїх витворах мистецтва, а у його самостійних пошуках глибоко вражаючого відображення дійсності, в самотньому розкритті її нових сторін; в умінні "виділяти суттєвий елемент, важливу рису описуваного предмета чи діючої особи" [Микитенко, 1991, с. 143].

Осягаючи античні й життєві явища, письменник відтворив їх крізь призму власного художнього бачення у повістевому жанрі особливо майстерно. Т. Шевченко жив внутрішнім життям своїх героїв, опрацював і застосував цілу гаму почуттів і переживань, через які вдався до вияву нових виразніших засобів художнього вираження. Він, зокрема, інтенсивно доповнив повістеву форму новими структурами, застосував засоби самоаналізу героя, внутрішній монолог і діалог, багатоаспектну характеристику одного героя очима інших персонажів, поєднав об'єктивне й суб'єктивне у відтворенні настроїв, людських почуттів.

Критичний погляд на античність Т. Шевченка позначений "печаттю певного індивідуалізму" [Мегела, 2009, с. 17]. Античний топос в українського митця формувався спершу в малярстві, а згодом, чи паралельно – у слові, а супроводжував впродовж усього його творчого шляху. Досить важко прийшлося письменникові в умовах царської імперії, коли на його творчість, на розвиток його особистості в цілому були накладені жорстокі заборони.

На думку Т. Чернишової, "Незле тихе слово" Шевченкового "Заповіту" співзвучне із заповітними рядками "Метаморфоз" Овідія "буду в людей на устах" [Чернишова, 1975]. Воно стало самотнім відгомонам поетичного топосу античних творів. Поряд з окремими виданнями антиків і міфології, твори римського поета Публія Овідія Назона (43 р. до н. е. – 18 р. н. е.) для українського письменника стали справжніми енциклопедіями

античної міфології, у яких звучали імена і легенди про Наркіса, Ехо, Галатею, Едіпа, Антігону і багатьох інших. Тому й не дивно, що із античних класиків, які найчастіше потрапляли у поле зору дослідників спадщини Т. Шевченка у різні періоди, був саме Публій Овідій Назон. Досить ґрунтовно мотиви Овідія в творчості Т. Шевченка вивчив і висвітлив О. Білецький у праці "Шевченко і західноєвропейські літератури" [Білецький, 1960, с. 314–337]. Тут і схожість доль, тематична й образна подібність, і спільні мотиви, особливо в "Сумних елегіях" Овідія і в невольничій ліриці Т. Шевченка.

У щоденникових записах письменника від 19 червня 1857 р. – "Журналі", – коли тяганина з офіційним наказом про звільнення Т. Шевченка стала новими психологічними тортурами для митця, він зіставив себе з Овідієм: "Какая бесконечная и отвратительная эта пригонка амуниции! Неужели и это еще не в последний раз меня выведут на площадь, как бессловесное животное, напоказ? Трудно, тяжело, невозможно заглушить в себе всякое человеческое достоинство, стать навтыяжку, слушать команды и двигаться, как бездушная машина. И это единственный, опытом дознанный способ убивать разом тысячу себе подобных. Гениальное изобретение! ... Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было бы придумать... И ко всему этому мне еще запрещено рисовать. Отнято благороднейшую часть моего бедного существования. Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора... Август-язычник, ссылая Назона к диким гетам не запретил ему писать и рисовать. А христианин Николай запретил мне то и другое. Оба палачи. Но один из них палач-христианин! И христианин девятнадцатого века, в глазах которого выросло огромное государство в мире, выросло на началах Христовой заповеди" [Шевченко, 2003, с. 80].

Для Шевченка-митця це був пекельний біл. "В істинно художньому творі є щось чарівливе, прекрасніше за саму природу, – це натхненна душа художника, це божественна творчість" [Шевченко, 1985, с. 265], а він того був позбавлений. Він не міг вільно творити. Тому в контексті з імперською машиною, яка

бездушно знищувала морально і фізично багатьох людей, а особливо – талановитих митців і їхні твори, автор "Художника" не випадково з усіх мармурових статуй, якими прикрашені алеї Літнього саду, першою для малюнка обрав саме статую бога Сатурна. Бо потворний бог Сатурн у римській міфології, неправедним шляхом добувши владу і страшенно боячись, що хтось із його дітей поведеться із ним самим так само, пожирав власних дітей. В російській імперії все залежало від волі і рішення однієї особи – монарха, і Т. Шевченко прозоро на це вказав.

Однак не лише скульптура бога Сатурна стала відтворенням на папері молодим художником у вільний час від науки у "кімнатного живописця Ширяєва". Він змальовував і "вертких богинь з солодкими усмішками", і відомих давньогрецьких філософів кінця VI ст. до н. е. Геракліта і Фракліта (Демокріта. – С. Д.). Що найбільше вразило І. Сошенка в тих "надто вже слабеньких контурах, це незвичайна їх схожість з оригіналами... Були вони виразніші за свої взірці, правда й потворніші, та все ж таки на рисунки не можна було дивитись байдуже" [Шевченко, 1985, с. 266]. Те, що Т. Шевченко був обізнаний з біографією і з творами давньогрецьких філософів з прочитаної ним "Історії стародавньої Греції" Гіліса, можна припустити, чому їхні портрети у тодішнього молодого художника-кріпака стали "потворними". Очевидно, із-за аристократичного походження Геракліта і його висловлювань антидемократичного характеру ("Підкорення волі одного – це закон") [Пашенко, 2008, с. 407], а Демокріта в епоху християнства просто ненавиділи за його гіпотезу, що "у світі не існує нічого, крім атомів і пустоти" [Пашенко, 2008, с. 410].

Серед робіт, виконаних протеже І. Сошенка, які до глибини душі вразили К. Брюллова, була маска Лаокоона, "рисунок закінчений, і слідок Мікеланджело, тільки намічений" [Шевченко, 1985, с. 272]. Цікаво, що відома антична статуя жреця Лаокоона і двох його синів, яких душать змії-потвори, – сюжет, надзвичайно популярний в античній скульптурі, – надихала на творчість багатьох митців. Лаокоон і його сини – скульптурна група, збережена у музейному ансамблі Музеї Ватикану, є лише мармуровою копією другої половини I ст. до н. е.

Вперше в літературі падіння Трої детально описав римський поет Публій Вергілій Марон (70–19 рр. до н. е.), якого вважають засновником національного епосу, а його "Енеїду" – епічною героїчно-політичною поемою. Історія загибелі Лаокоона, троянського жреця бога Аполлона, і його синів – одна з найдраматичніших сцен у Вергілієвому епосі. Іван Мегела в монографії "Історія Римської літератури" підкреслив: "За допомогою деталізації автор немовби робить читачів свідками зображуваних ним подій. Відтворюючи, наприклад, історію загибелі троянського жреця Лаокоона та його синів від двох велетенських зміїв, які припливли морем, щоб покарати Лаокоона, який застерігав троянців від допущення у місто дерев'яного коня ахейців, поет детально, навіть натуралістично описує їхню смерть. Змії, "спочатку дітей обвивши, душать обох молодят у сувоях тугих", отруйними зубами впиваються у тіла хлопчиків [...]. Про Лаокоона, який кинувся на допомогу синам: "І от уже двічі стан обвинували йому. Він же, руками упершись, даремно вузли розтинає" і т. п." [Мегела, 2009, с. 162].

Варто підкреслити, що в рецепції Т. Шевченком античності визначальною є не кількість прецедентних персонажів чи мотивів, яких за підрахунками Ю. Микитенка "...у прозі Шевченка, створення якої припадає на 1852–1858 рр., тобто на один з найскладніших етапів життя, – роки заслання і повернення до вільного життя, зустрічаємо понад 105 звертань до античних образів, реалій, героїв, фактів і т.п. понять, так чи інакше пов'язаних з античністю" [Микитенко, 1991, с. 142]. Важливіше інше – в його естетиці неподільно мислиться Краса як чуттєве пізнання досконалого і Краса як творення досконалого. У мистецьких творах Т. Шевченка вони складають гармонійну єдність. Митець виплекав свій ідеал художності, особливий естетичний спосіб моделювання світу почуттів і думок, близький античному. Він мистецьки відтворив образ красеня-юнака Антиноя з римської провінції Віфінія, натурщиком для якого став Тарас Михайлович Малишев, працівник гіпсового класу академії [Шевченко, 1985, с. 276]. З великою приємністю І. Сошенко порівнював рисунок свого "морально прекрасного найди" [Шевченко, 1985, с. 281] з "анатомічними літографованими

рисунками Басіна і ясно бачив, що подробиці в його учня чіткіші й достеменніші [Шевченко, 1985, с. 282]. Під опікою натурщика Тараса молодий художник мистецьки відтворив у малюнку статую Мідаса – царя Фрігії (738–696 рр. до н. е.), який славився величезним багатством. За одним міфом, Мідас просив бога Діоніса, щоб той перетворював усе, до чого він доторкнеться, у золото. І коли від дотику Мідаса навіть їжа ставала золотими злитками, він панічно благав, аби все повернулося по-старому. За іншим міфом, Мідаса покарав Аполлон осличими вухами за те, що той визнав кращим Пана – грецького бога, володаря лісів і покровителя пастухів, присудивши йому першість у музичних змаганнях. Обидва міфи – натяк на нецтво правителя. А ще – на суспільну проблему: прагнення людей до збагачення, яка була особливо актуальною за режиму принципату.

У грецькій міфології Аполлон – бог сонця і світла, мудрості й мистецтва, водив танці з дев'ятьма музами на високому Парнасі. Він часто любив спускатися на землю і спілкуватися зі звичайними людьми. І лихо було тому, хто ображав чи кривдив небожителя, тоді він сповна відчував гнів божества на собі і мав від нього суворе покарання. Античні образи Аполлона, Музи, Гей і інші – це вічні образи з глибоким символічним наповненням. У творчості Т. Шевченка вони зазнали своєрідної рецепції й функціонування. Музи (в перекладі з грецької – "мислячі"), дочки Зевса й Мнемосіни – богині пам'яті, покровительки мистецтв і наук – були й богинями поезії. Їх було дев'ять сестер (Калліопа – муза епічної поезії, Евтерпа – муза лірики, Ерато – муза пісень про кохання, Мельпомена – муза трагедії, Талія – муза комедії, Терпсіхора – муза танців, Кліо – муза історії, Уранія – муза астрономії, Полігімнія – муза священних гімнів) й усі вони вказували на зв'язок зі співом, танцем, музикою, насолодою. Олімпійські музи класичної міфології мешкали на Геліконі, оспівуючи усі покоління богів – Гею, Кроноса, Океана, Геліоса, самого Зевса і його нащадків, тобто пов'язували минуле й теперішнє. Будучи покровительками митців, вони передавали їм свій дар. Музи пробуджували в людині дрімаючі сили, різними шляхами вели їх до гармонії і внутрішнього порядку. Але музи ніколи не прощали пихи і марнославства. Саме тому

митці повинні були мати чистоту помислів і устремлінь, а самі музи пов'язувалися з очищенням людської душі, благотворним впливом на неї мистецтва. "Блаженна! Стократ блаженна та людина, блаженний той художник, чиє так несправедливо назване прозаїчним життя осяяла прекрасна муза гармонії" [Шевченко, 1985, с. 339].

У повістевому жанрі Т. Шевченка антична культура знайшла широке відображення. Його повісті можна вважати справжньою скарбницею знань, насамперед мистецьких, історичних, культурологічних. Грецький філософ Сократ своїм найбільшим покликанням вважав "виховання людини", зміст якого він вбачав у дискусіях і бесідах. "Незабутній добродійник" у "Художнику" для свого протеже і учня, який "належав до категорії людей пристрасних, запальних, з уявою гарячою", теж став вихователем і навчителем, спонукаючи до творення високого мистецтва й одночасно застерігаючи, аби той не став "щирим поклонником веселого бога Бахуса" [Шевченко, 1985, с. 329].

У повісті "Художник" Т. Шевченко представив новий образ літературного персонажа – молодого автора малярських полотен, якого він подав, фактично, від часу викупу із кріпацтва і до останніх днів його життя. Молодий художник у творі відзначається багатогранністю. Він долав різні труднощі, переборював страждання, знаходив силу й розум творчо розвиватися, виявляв повагу і послух до друзів, учителів, наставників. Через низку різних ситуацій письменник провів свого талановитого художника аж до фатального знайомства з сусідкою Пашею, прототипом якої стала п'ятнадцятирічна натурщиця німецького походження Амалия Клоберг. Автор показав свого героя спочатку у колі однодумців, друзів, інтелігентів, з великою перспективою мати успіх і визнання; потім – одруженим з сусідкою, з якою і "мамуною, як він її величає, почав сліпи заливати" [Шевченко, 1985, с. 346] і насамкінець – у лікарні для божевільних. Доля талановитого художника подана як багатоактна драма з трагічною розв'язкою. У ній – нове бачення світу, завдяки якому головний герой, зазнавши слави, узяв на себе роль наставника й учителя молоденької сусідки, але повністю потрапив під згубний її вплив і її опікунів. Він не виправдав сподівання свого добродійника, який

у протезе своєму "хотів би бачити великого незвичайного художника і звичайну людину в домашньому житті. Та ці дві великі властивості рідко живуть під одним дахом" [Шевченко, 1985, с. 329]. Тому й закінчив життя талановитий художник далеко не як достойний громадянин.

У повісті "Художник" автор використав чимало інших античних образів, пов'язаних з безпосередньою художньою функцією розповіді про долю молодого митця, який за коротке своє життя перетворився із підмайстра "в затрапезному заяложеному халаті" у столичного модника, який запросто міг викинути сто карбованців "за якийсь плащ". Ну, просто Овідієве перетворення!.. Навіть сам не вірив у таку дивну зміну. "Тепер, приміром, я вже інакше не йду до театру, як узявши крісло або місце за кріслами, і йду дивитися не що трапиться, а вигадую так, щоб попасти на бенефіс або на повтор бенефісу, або хоч і на старе що, але завжди з вибором", – писав головний герой до свого незабутнього добродійника про себе самого [Шевченко, 1985, с. 316]. Вислів "Овідієве перетворення" у творі веде читача до міфологічного збірника оповідань "Метаморфози" римського поета Овідія Назона про чудесні перевтілення богів старшого і молодшого поколінь, інших божеств, героїв на тварин і рослин, на камені і зірки тощо. Отож, разом з поемами Гомера "Іліада" й "Одісея" поема "Метаморфози" Овідія для українського письменника стали одним із головних джерел ознайомлення з античною міфологією, полонивши його своїми художніми достоїнствами.

Апофеозом повісті "Художник" став епізод вечері на квартирі К. Брюллова, за якою, "розказуючи про свою мандрівку по стародавній Елладі, він начеркав чудову картину під назвою "Афінський вечір". Автор повісті як високоерудований екскурсовод картинної галереї майстерно описав сюжет картини: "Перед нами була афінська вулиця, осяяна вечірнім сонцем. На обрії начорно закінчений Парфенон, але риштовання ще не знято. На першому плані, серед вулиці, пара буйволів везе мармурову статую "Ріка Іліс" ("Афіна-Діва". – С. Д.) Фідія. Збоку сам Фідій, а його зустрічають Перикл і Аспазія і все, що було славного в Періклових Афінах, починаючи зі славнозвісної

гетери і до Ксантіппи. І все це осяяне промінням призахідного сонця. Розкішна картина" [Шевченко, 1985, с. 322].

У невеликому абзаці повісті автор зібрав чи не найбільшу кількість античних імен, образів, декорацій, майстерно ними оперуючи. Еллада – самоназва грецькою мовою Греції. В художній літературі означає Стародавню Грецію. Парфенон – храм богині Афіни-Парфенос (Діви) на афінському акрополі, збудований у 447–438 рр. до н. е. Являв собою дорійський періптер (8 колон в ширину і 17 – в довжину). Виготовлений з пентеліконського мармуру. Целла Парфенону (внутрішнє приміщення) складалася з двох частин: у східній знаходилася статуя Афіни, у західній було приміщення для дівчат, які ткали для статуї богині пеплос. Парфенон славився своїм зовнішнім декором, виконаним Фідієм та його учнями... [Лісовий, 1988, с. 145]. Афіна-Діва (Афіна Парфенос) – богиня міського життя і розумової діяльності. Статуя була зроблена із золота і слонові кістки. Богиня зображена на весь зріст у хітоні до самих стоп. У витягнутій руці вона тримала зображення Ніки – богині перемоги, яка була уособленням звияги. Фідій – давньогрецький скульптор 5 ст. до н.е., один із найкращих майстрів давньогрецького мистецтва епохи високої класики. Перикл (бл. 490–429 рр. до н. е.) – політичний діяч, вождь афінської рабовласницької демократії в період її найвищого розквіту, афінський стратег (444/3–429 рр. до н. е.). Сучасники вбачали в особі Перикла сміливого і енергійного державного діяча, талановитого оратора і людину незалежного способу мислення. Період, коли правив Перикл, називають "золотим століттям Афін". За Перикла Афіни стали одним із найбільших культурних центрів Еллади. [Лісовий, 1988, с. 148]. Аспасія (470–400 рр. до н. е.) – поетеса, філософ, гетера, дружина Перикла, одна із найвидатніших жінок Еллади. Славилася всебічною освіченістю, розвиненою ерудицією і красою. В Афінах її дім був своєрідним центром культурного життя. Саме в школі красномовства, яку організувала Аспасія в Афінах, молодий Сократ навчався мистецтву риторики і дискусії, тонкій іронії, зворушливому й шанобливому ставленню до жінки. Гетера (подруга) – первісно у Греції не-вільниця з публічного будинку. У період еллінізму гетери від-

значались високою культурою і освіченістю, що робило їх подругами і порадницями знаменитих грецьких політичних діячів [Лісовий, 1988, с. 53]. Ксантиппа – дружина видатного, шанованого мислителя Еллади, афінського філософа Сократа. Стала відомою завдяки своїй брутальності. Її ім'я і по сьогодні залишається прозивним для усіх сварливих дружин.

Отже, культурна вагомість античного світу у творчій спадщині Т. Шевченка досить велика. Особливе зацікавлення античністю, глибокі знання її й уміле використання виявив письменник саме у прозових творах. Зокрема, у "Художнику" автор розкрив захоплюючий і неповторний світ еллінської давнини, представив на суд читача чимало з тих ідеалів, які сповідував сам. Тому завдяки творчості українського митця мистецтво давніх греків і римлян зайняло вагоме місце й понині живе в українській літературі і культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Білецький О. І. Шевченко і західноєвропейські літератури. Від давнини до сучасності / О. І. Білецький // Вибр. пр. : у 2 т. / О. І. Білецький. – К., 1960. – Т. 2. – 503 с.

Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах // Довідник з історії та культури Стародавньої Греції і Риму. – Львів, 1988. – 200 с.

Мегела І. Історія давньогрецької літератури / І. Мегела. – К., 2012. – 340 с.

Мегела І. П. Історія Римської літератури / І. П. Мегела. – Миколаїв, 2009. – 320 с.

Микитенко Ю. О. Творчість Т. Шевченка – вищий етап осмислення античної спадщини в період остаточного становлення нової української літератури / Ю. О. Микитенко // Антична спадщина і становлення нової української літератури. – К., 1991. – 155 с.

Пашенко В. І. Антична література / В. І. Пашенко, Н. І. Пашенко. – К., 2008. – 718 с.

Чернишова Т. "Заповіт" Т. Г. Шевченка в аспекті зв'язків зі світовою літературою / Т. Чернишова // Всесвіт. – 1975. – № 3. – С. 198–200.

Шевченко Т. Г. Художник: Повісті / Т. Г. Шевченко; пер. з рос. Б. Д. Антоненко-Давидовича, М. М. Шумила, Л. І. Смілянського, О. Л. Кундзіча; післямова Є. П. Кирилюка. – К., 1985. – 368 с.

Шевченко Тарас. Збір. творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – 496 с.

REFERENCES

Bileczkyj O.I. Shevchenko i zaxidnoyevropejski literatury. Vid davnyny do suchasnosti: Vybrani praci: u 2 t. – K., 1960. – T. 2. – S. 328–393.

Lisovyj I.A. Antychnyj svit u terminax, imenax i nazvax // Dovidnyk z istoriyi ta kultury Starodavnoyi Greciyi i Rymu. – Lviv, 1988. – 200 s.

Megela I. P. Istoriya davnogreczkoyi literatury. Kurs lekcij. – K. : Vydavecz Karpenko V. M., 2012. – 340 s.

Megela I.P. Istoriya Rymyskoyi literatury. Monografiya. – Mykolayiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mogyly, 2009. – 320 s.

Mykytenko Yu. O. Tvorchist T.Shevchenka – vyshchyy etap osmyslennya antychnoyi spadshchyny v period ostatochnogo stanovlennya novoyi ukrayinskoyi literatury // Antychna spadshchyna i stanovlennya novoyi ukrayinskoyi literatury. – K.: Naukova dumka, 1991. – 155 s. – S. 103–150.

Pashhenko V. I., Pashhenko N. I. Antychna literatura: Pidruchnyk. – Vyd. 3-tye, stereotyp. – K. : Lybid, 2008. – 718 s.

Chernyshova T. "Zapovit" T. G. Shevchenka v aspekti zvyazkiv zi svitovoyu literaturoyu // Vsesvit. – 1975. – # 3. – S. 198–200.

Shevchenko T. G. Khudozhnyk: Povisti / per. z ros. B. D. Antonenko-Davydovycha, M. M. Shumyla, L. I. Smilyanskogo, O. L. Kundzicha. Pislyamova Ye. P. Kyrylyuka. – K. : Molod, 1985. – 368 s.

Shevchenko Taras. Zibrannya tvoriv: u 6 t. – K., 2003. – T. 5. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 16.09.19

S. I. Dyachenko, PhD, Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
vchena_rada@univ.kiev.ua

ANTIQUE TOPOS IN A STORY "AN ARTIST" BY TARAS SHEVCHENKO

The article analyzes the use of individual names, images and concepts from the great ancient heritage in the story "The Artist" by Taras Shevchenko. The tale selected for the study, as well as other prose works of the writer, testified a thorough knowledge of their author in the history of Greek and ancient Roman culture and literature, skillful use of certain plots, characters from ancient times to characterize individuals, their personal qualities, or when the master as a highly educated art historian has told readers about fine art works by world-class artists or in other similar situations. Following the wise instructions of many of his friends, particularly the outstanding classicist painter, brilliant master of ceremonial portrait K. Bryullov, T. Shevchenko thoroughly researched the works of ancient historians, philosophers and poets, studied European languages, and in most cases he used topics from Bible, ancient Greek and Roman history for his paintings and art works. The antique topos of the Ukrainian artist were formed first in painting, and later or in parallel – in words that accompanied throughout his creative career. Realizing ancient and life phenomenon, the writer has reproduced them through the prism of his own artistic vision; it is especially masterful in the tale genre. T. Shevchenko lived the inner life of his characters, worked out and applied a whole range of feelings and experiences, through which he resorted to demonstration of new and more significant means of artistic expression. In the story "The Artist" the author employed a lot of antique images that are connected with the direct artistic

function of the story of the fate of a young artist, who in a short period of life turned from an apprentice "in a shabby greasy robe" into a trendsetter. The writer depicted the young author of paintings practically from the time of his redemption from serfdom until the last days of his life. In this tale the young artist overcame various difficulties, sufferings, found the strength and cleverness to develop creativity, at the same time he expressed respect and obedience to friends, teachers, mentors. The writer was leading his young artist through a number of different situations and simultaneously was presenting the great cultural importance of the ancient world. In his story "The Artist" T. Shevchenko revealed the fascinating and unique world of Hellenic antiquity, presented to the reader a great number of the ideals that he professed.

Keywords: artist, ancient mythology, ancient Greek and Roman culture, metamorphoses.

УДК 82.09:821.161.2Шевченко

А. М. Калинчук, канд. філол. наук, старш. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
alkalynchuk@gmail.com

У ПОШУКАХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Актуалізовано доробок О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва, які спільно з І. Франком, О. Колесою, В. Доманицьким, І. Стешенком, М. Сумцовим, П. Филиповичем, В. Міяковським, Б. Навроцьким закладали наукові основи шевченкознавства на межі століть. Пошуки О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва у виробленні неупереджених підходів до вивчення творчості поета розкрито та співвіднесено із проблемами розвитку науки про Шевченка першої третини ХХ ст. Акцентовано увагу на перспективах використання напрацювань дослідників для об'єктивного аналізу поезій Шевченка.

Ключові слова: дискусія, корективи, класифікація, впливи, літературна традиція, психологія творчості.

На сьогодні в науці про Шевченка зроблено огляд внеску І. Франка, О. Колесси, В. Доманицького, І. Стешенка, П. Филиповича, М. Могилянського, С. Єфремова, М. Сумцова, М. Новицького та ін. За спостереженнями Г. Костюка, шевченкознавство першої третини ХХ ст. ґрунтувалося на наукових фактах, глибоких задумах, пошуках, почасти невдачах, безсумнівних досягненнях, той період був "виповнений вщерть

науковою самопосвятою й трагічною біографією цілої славної когорти творців українського наукового літературознавства" [Костюк, 1962, с. 185].

Уперше про необхідність наукового огляду розвитку та досягнень шевченкознавства 1920-х – першої половини 1930-х рр. заявив Б. Кравців у статті "Шевченкознавство в соцреалістичній дійсності" (1961). В іншому його дослідженні ("Розгром українського літературознавства 1917–1937 рр.", 1962) йшлося про необхідність вивчення доробку тих літературознавців, які зникли з наукового життя внаслідок екстермінальних заходів (незаконно репресовані, заслані, розстріляні) – О. Грушевський та В. Щепотьєв; змушений був припинити дослідження у зв'язку з початком репресій у кін. 1920-х рр. М. Марковський. Спільно з І. Франком, О. Колессою, В. Доманицьким, І. Стешенком, М. Сумцовим, П. Филиповичем, В. Міяковським, Б. Навроцьким та іншими вони закладали наукові основи шевченкознавства. Понад шістдесят років наукова спадщина О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва була під заборонаю, зокрема в радянський період накладено ідеологічне табу, проте й нині її недооцінено.

Згадок про дослідників не було у працях, що синтезували підсумки науки про Шевченка: "Шевченкознавство: Підсумки й проблеми" (К., 1975); "Шевченківський словник : у 2 т." (К., 1976–1977). Дескрипцію деяких аспектів вивчення О. Грушевським доробку поета розглянуто в розділі В. Качкана ("З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець)", 1995). Уперше представлено окремі статті про О. Грушевського (Костюк І. Грушевський Олександр Сергійович // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012. – Т. 2. – С. 194–195) та М. Марковського (Боронь О. Марковський Михайло Миколайович // Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012. – Т. 4. – С. 92), де стисло висвітлено рецепцію поезії Шевченка. Згадок про В. Щепотьєва та посилання на його дослідження не було в зазначених виданнях. Про окрему його розвідку йшлося в публікації І. Бажинова ("Невідома шевченкознавча студія видатного українського педагога і народознавця", 1999).

Мета статті – поширити відомості про внесок О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва в розроблення наукових підходів до вивчення творчості поета, актуалізувати й співвіднести їх із проблемами розвитку науки про Шевченка першої третини ХХ ст.

Для О. Грушевського шевченкознавчі дослідження були так само важливими, як і інші галузі, в яких він працював упродовж життя. За його спостереженнями, письменники перших десятиліть ХІХ ст. використовували етнографічні й фольклорні матеріали на рівні тематики, самостійних сюжетів, тому українській літературі неодмінно був потрібен новий зміст [Грушевський, 1910, с. 29]. Його науковець убачав у творчості Шевченка, бо поет указував письменству подальший шлях еволюції [Грушевський, 1910, с. 171]. Критик слушно обстоював думку про те, що вже виходом у світ 1840 р. "Кобзаря" Шевченко довів спроможність писати рідною мовою, таким чином, він спростував популярну на той період тезу: "українська жива мова не здатна до літературного розвою, що на ній не можна висловити високих та глибоких думок" [Грушевський, 1910, с. 25].

Розвідки "Три літа" (1914), "В киргизьких степах" (1914), "Невільницький цикл Т. Шевченка (1847)" (1918) О. Грушевського – спроба інтерпретації психології творчості поета окремого літературного періоду. На його думку, події життя Шевченка "проводять границі в його поетичній творчості і намічають певні періоди в розвою творчості поета" [Грушевський, 1910, с. 183]. Тому науковець запропонував вивчати доробок митця в кількох напрямках: 1) аналізувати його основні думки в їх хронологічному розробленні; 2) фіксувати їх зміни; 3) групувати відповідні поезії про певні факти з його біографії; 4) розглядати події й творчість за циклами [Грушевський, 1910, с. 183]. Він указав на зовнішні та внутрішні межі циклів, виокремив їх: "перший петербурзький період", "три літа", "невільницький 1847 р.", "період заслання" та ін.

На думку О. Грушевського, Шевченко створив ряд творів, суголосних тій внутрішній кризі, яку він пережив, коли вперше подорожував Україною 1843 р., згодом – удруге 1845 р., однак почував себе самотнім серед знайомих і друзів: "Маленькій

Мар'яні", "І мертвим, і живим...", "Минають дні, минають ночі...", "Холодний Яр" та ін. (за жанром – автобіографічні признання, в яких розкрито зміни в душевному стані митця), також містили цінні матеріали для дослідників його біографії. А вірш "Три літа" вчений уважав порубіжною поезією між двома періодами творчості: "трьох літ" і "невільницьким 1847 р." [Грушевський, 1910, с. 73].

Розглядаючи твори Шевченка, написані в казематі Третього відділу, автор намагався пояснити "переживання і настрої поета в сі роки і простежити, як відчай, сум, туга за Україною та близькими відбивались в його поезіях сього часу" [Грушевський, 1910, с. 137]. Наприклад, він осібно розглянув вірш "Садок вишневий коло хати...", визначив його жанр – безжурна ідилія [Грушевський, 1910, с. 185]. Науковець охарактеризував твори "Н. Костомарову" та "Не спалося, а ніч, як море..." (останній спочатку входив до циклу "В казематі") як поезії-признання, "За байраком байрак..." – як історичну поезію "з критичним відношенням до Гетьманщини" [Грушевський, 1910, с. 191]. Вірші "Ой одна я, одна...", "– Чого ти ходиш на могилу?", "Ой три шляхи широкії...", "«Не кидай матері», – казали...", "Рано-вранці новобранці...", за О. Грушевським, подібні за тематикою й основними мотивами (любові, долі, самотності), співзвучні за стилістичною обробкою сюжету (про дівоче життя) з українськими народними піснями та ранніми "Думками" ("Тяжко-важко в світі жити..." й "Тече вода в синє море...").

Дослідник уважав Шевченкову долю трагічною: раптовий його арешт у квітні 1847 р., суворий вирок із царським приписом заборони писати й малювати, важкі умови заслання стали катастрофою для нього. На переконання автора, лише через певний час на засланні Шевченко знайшов психологічну рівновагу, адже почав отримувати від друзів і знайомих відповіді на свої листи, посилки з книжками та малярським приладдям від А. Лизогуба, з'явилися поезії в добу другої хвилі фольклоризму. За О. Грушевським, розрадою для митця стала його участь в Аральській описовій експедиції, яку навесні 1848 р. організував О. Бутаков (критик відзначив роль остан-

нього в установленні душевного балансу Шевченка) – все це на деякий час відкривало йому можливості малювати, звільнитися від військової муштри, казарменого життя й суворого нагляду.

Про міру відповідності змісту творчості Шевченка історичним фактам у контексті авторових цілей та засобів їх реалізації йшлося у розвідках "Історичні твори Шевченка на лекціях історії" й "Історичні погляди Т. Г. Шевченка" (рукопис зберігається в ЦДІАК) О. Грушевського. Вчений уважав, що поезіям раннього петербурзького періоду властива "романтична закрутка історичного світогляду" митця [Грушевський, 1910, ар. 18–19]. Так, для аналізу поезій про минуле України він запропонував розділити їх на дві групи (в основі поділу – висвітлення історичних осіб або фактів): перша – твори, в яких відтворено козацький період, але вони не тісно пов'язані з історичним тлом ("До Основ'яненка", "Гамалія", "Іван Підкова", "Нащо мені женитися?..", "У неділеньку у святую..."), друга – твори, що асоціюються з історичними подіями ("Тарасова ніч", "Чернець", "Невольник"). Окремо науковець порадив критично вивчати поему "Гайдамаки", пам'ятати про "Післямову" до неї [Грушевський, 1910, с. 22]. За його спостереженнями, історичні погляди Шевченка першого періоду творчості (1838–1845) не довго залишалися без змін "і підлягли гострій та уважній перевірці. <...> поет відрікся зовсім від деяких своїх оцінок минулого і почав триматися інших поглядів" [Грушевський, 1910, с. 25]. Літературознавець уважав "Розриту могилу" першим твором, де Шевченко переглянув наслідки укладеної в 1654 р. угоди між Україною та Російською імперією [Грушевський, 1910, с. 29]. Отже, вчений засвідчив власне сприйняття Шевченка як поета, який завдяки самоосвіті (прочитав ряд праць з історії України), спілкуванню з О. Бодянським, А. Кухаренком, товаришами по Кирило-Мефодіївському братству, згодом переосмислив власну оцінку рідної історії, розставив акценти щодо сутності та наслідків подій минулого України.

У першій третині ХХ ст. до вивчення творчості Шевченка долучився М. Марковський. Він застеріг від неправильного розуміння кількох тез, які панували в шевченкознавстві кінця

XIX – початку XX ст. Науковець полемізував із П. Зайцевим щодо авторства "Книг буття українського народу". Так, він погоджувався із Зайцевим, що М. Костомаров писав "Закон Божий" [Марковський, 1924, с. 49], однак уважав ідейним натхненником Шевченка. М. Марковський доводив, що всі братчики мали помірковані погляди, зокрема М. Костомаров і П. Куліш, тільки Шевченко залишився вірний тим переконанням, які "він висловлював в ранніх своїх поезіях" [Марковський, 1924, с. 55]. За критиком, їх було прописано й у "Книгах буття...": братерство всіх слов'ян ("Гайдамаки", "Іван Гус"), самостійність України у великій федерації ін. слов'ян (ранні історичні вірші, "Розрита могила"), неприйняття поглядів Папи Римського ("Іван Гус"), інтерес до Псалмів, до Євангелія ("Давидові Псалми"), проблема "Україна – Росія" ("Розрита могила", "Сон" ("У всякого своя доля..."), епілог "Стоїть в селі Суботові..." до поеми "Великий льох"), історичне минуле ("Іван Підкова", "Тарасова ніч"). Науковець уважав, що під час заслання та в останній період творчості поет чи єдиний залишився щирим у своїх переконаннях, проголошених ще до арешту 1847 р. (наприклад, вірші "Пророк" і "Саул").

У контексті теми "Шевченко і впливи" М. Марковський спробував осмислити джерела поезій митця: по-перше, народнопісенна творчість; по-друге, українська літературна традиція; по-третє, польська (А. Міцкевич), російська (В. Жуковський, І. Козлов, К. Рилєєв, О. Пушкін, М. Лермонтов), англійська (Дж.-Г. Байрон). На думку дослідника, ймовірно, що "мотиви поезії Маркевича передавались Шевченкові не безпосередньо, а через "Думки" Метлинського" [Марковський, 1925, с. 38–39]. Так, образ могили – один із основних у збірці "Думки" (1839) А. Метлинського, характерний і для раннього Шевченка. Вчений був переконаний, що в "Кобзарі" (1840) можна прослідкувати збіги з творами М. Маркевича [Стешенко, 1916, с. 37] зі збірки "Украинские мелодии : у 3 кн." (1831), які, очевидно, читав Шевченко. За спостереженнями М. Марковського, йшлося про поезії про добу козаччини, позаяк обидва митці за темою України, мотивами слави й волі іноді співзвучні. Втім, автор уважав, що в Шевченка були й такі уривки, що

співпадали фразами або сюжетами з творами М. Маркевича ("Чигрине, Чигрине..." і "Чигирин"; пісня Яреми "Гетьмани, гетьмани..." з поеми "Гайдамаки" і "Чигирин"; поема "Тарасова ніч" і "Платки на казачьих крестах", "Бандурист"). Імовірно, зазначав науковець, що деякі риси образу співця у "Перебенді" Шевченко взяв із "Бандуриста" М. Маркевича, уривок про освячення ножів козаками та вжитий образ-символ хустини використав у поемі "Гайдамаки" (зразком міг бути вірш М. Маркевича "Платки на казачьих крестах"). За літературознавцем, під впливом Маркевичевого вірша "Платки на казачьих крестах", де згадано козака Івана Підкову, вперше в Шевченка виник задум написати однойменну поему. Критик уважав, що попри деякі перегуки з творами М. Маркевича на рівні тем, мотивів, сюжетів й образів, Шевченко "індивідуалізував" їх і "подав яскраві, барвисті образи" [Марковський, 1925, с. 41].

За спостереженнями М. Марковського, своєрідного впливу Дж.-Г. Байрона зазнали російські поети О. Пушкін, М. Лермонтов та І. Козлов, в їхніх перекладах Шевченко читав твори Байрона. Порівнюючи особливості поезики українського та англійського митців, критик довів певний вплив Байрона, його тип т. зв. байронової поеми [Марковський, 1925, с. 44]. За науковцем, для Шевченка зразками були Байронові поезії (без їх конкретизації) як вибудовувати композицію, розгортати сюжет, виписувати центральні образи (як-от, поеми "Варнак", "Відьма", "Титарівна", "Москалева криниця", "Марина"). Згодом М. Марковський уточнив свою концепцію щодо впливу Байрона, вважав, що українським творам поета не властиві песимізм і світова туга, надто у них відсутній байронічний культ "титанічної індивідуальності, розчарованої, ворожої до маси, часто злочинної" [Марковський, 1924, с. 335]. Утім дослідник засвідчив, що в деяких Шевченкових російськомовних творах (наприклад, поема "Тризна", повість "Варнак") деінде був песимістичний погляд на життя, ймовірно, відгуки мотивів світової туги Байрона, Шатобріана чи Лермонтова [Марковський, 1924, с. 335].

На думку вченого, "дійсного впливу" Пушкіна на творчість Шевченка не було, бо "таланти їх були різні: Пушкін був

великим об'єктивним поетом, тогді як у Шевченка головним чином грали ліричні струни" [Марковський, 1924, с. 45] (про спільні поодинокі мотиви та невеликі сюжети йшлося в Шевченковій "Марині" та "Бахчисарайском фонтане" О. Пушкіна). М. Марковський наголосив, попри те, що і Шевченко, і Лермонтов належали до однієї доби та могли підпадати під однакові літературні впливи [Марковський, 1918, с. 334], деякі спільні мотиви й художні засоби, все ж різнилися національністю, ментальністю, вихованням. Зіставляючи твори Шевченка та Лермонтова, критик висноував: "молодий індивідуалістичний настрій поета – сверх-чоловіка (у Лермонтова – А. К.) не будив в його (у Шевченка. – А. К.) гуманній душі східного почуття" [Марковський, 1918, с. 45]. Дослідник уважав, що сюжети Шевченкового "Варнака" та "Чернец" І. Козлова – подібні, однак убачав в українському митцеві лірика, бо "пронизав свою поему глибоким почуттєм, хоч і не встерігся деколи, мельодраматичних ненатуральних епізодів, очевидячки, під впливом самого Байрона" [Марковський, 1918, с. 45]. Отже, М. Марковський полемізував із попередниками, висловив ряд цікавих спостережень про впливи / збіги західних і російських поетів-романтиків у творчості Шевченка, мав свою особну думку щодо розглянутої проблеми.

За вченим, порівняння українських і російських текстів митця може наштовхнути на цікаві висновки до історії його творчості [Марковський, 1918, с. 32]. Автор студії поділяв тезу І. Франка, що Шевченко розкривав персонаж, його характер, почуття і вчинки, а не обставини, за яких розгортається сюжет. Дискутуючи з І. Франком [Франко, 1895, с. 17], М. Марковський поділяв основну думку І. Стешенка [Стешенко, 1916, с. 16], що першою Шевченко написав поему "Наймичка", згодом її переробив на повість. Критик не погодився із твердженням І. Франка щодо поеми "Наймичка", адже останній уважав, що вона "далеко низче стоїть по своїй художній вартості від його російської повісти" [Марковський, 1918, с. 48]. І Марковський, і Стешенко, на противагу Франкові, доводили, що першими поет створив однойменні українські твори ("Наймичка", "Княжна", "Варнак"). На думку М. Марковського, на заслання Шевченко

важко переживав, що змушений був писати російською мовою, проте вважав його талановитим поетом.

М. Марковський – автор ряду відгуків на статті, монографії, коментарі про творчість митця. Рецензент поділяв точку зору С. Балея, виголошену в дослідженні "З психології творчости Шевченка" (1916), і наголосив, що її автор спробував визначити психологічні основи зображення жіночих характерів, означив релігійний культ жінки, що концентрувався у поета довкола двох ідеалів: дівочої непорочності й святості материнства, а також – культу спомину про матір (наприклад, поеми "Катерина", "Марія") [Марковський, 1918, с. 67–73]. М. Марковський уважав монографію Б. Навроцького "Гайдамаки" Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція" (1928) підсумком "усіх попередніх праць про один із важливих творів Шевченка" [Марковський, 1930, с. 199], в якій він розглянув суто літературний складник поеми, зокрема опрацював її історичні джерела, композиційні зв'язки з літературною добою, стилістичні – з українською літературною та народною традиціями, з попередніми задумами митця.

У дослідженнях В. Щепотьєв спробував осмислити значення творчості Шевченка для української літератури. Він уважав, що провідні мотиви поета – самовіддана любов до України, боротьба проти будь-якого насильства над людиною та повага до неї. За критиком, Шевченко вперше вголос заявив, що українці – окремий і вільний народ, самі повинні захищати мову, культуру, історію, впроваджувати освіту рідною мовою, відзначив особливості рецепції творів митця: "ніколи не можна прочитати раз або двічі, а варто перечитувати їх все життя", "завжди будемо находити в нього все нові та й нові думки й почуття" [Щепотьєв, 1927, с. 50]. Слідом за М. Драгомановим ("Шевченко, українофіли і соціалізм", 1879) і М. Сумцовим ("О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко", 1898) В. Щепотьєв порівнював творчість Шевченка з діяльністю давніх пророків, а його поезії – з Біблією [Щепотьєв, 1927, с. 17]. Він уважав поета національним пророком, а пророчий стиль поезій – особливою рисою Шевченка, яка не повторюється ні в кого з письменників [Щепотьєв, 1927, с. 3]. За його спостереженнями,

провідною у Шевченка була тема України, яку він закликав любити, вірив у її відродження (як-от, епілог "Стоїть в селі Суботові..."); ідеалом для нього була велика українська нація "з багатою колись культурою, з славною історією, і високими, витвореними самим народом, ідеями вольности й братства" [Щепотьєв, 1927, с. 7]. На думку критика, згодом показовим став вірш "Доля" (1858), де поет висловив своє духовне самоусвідомлення після тяжких років заслання.

Дослідник спробував систематизувати поезії за темами та мотивами. На його переконання, не можливо уявити творчість Шевченка без осмислення ним історії України ("До Основ'яненка", "Гамалія", "Іван Підкова", "Тарасова ніч", "Розрита могила", "Чигрине, Чигрине...", "Холодний Яр", "Невольник" та ін.). Учений розглядав послання "І мертвим, і живим..." як своєрідне Шевченкове застереження тодішньому поколінню, закликав полюбити Україну, захищати її від зазіхань будь-кого з сусідів (чи-то Москви, чи-то Варшави), виправити помилки минулого, розсудливо оцінити дії та вчинки окремих гетьманів. На думку критика, поет розмірковував про причини та мотиви повстань українського народу, про українсько-польські відносини, про слов'янську єдність ("Гайдамаки", "Буває, в неволі іноді згадаю..." та ін.). В. Щепотьєв, перевидавши поему "Гайдамаки" (Полтава, 1918) у серії "Просвітянська книгобірня", у вступній статті наголосив, що Шевченко висловив розпач щодо взаємин обох народів, закликав їх до примирення [Щепотьєв, 1927, с. VIII].

Науковець розглянув ряд творів, в яких поет засуджував політику російського самодержавства ("Сон" ("У всякого своя доля..."), "Великий льох", "Кавказ", "Подражаніє Іезекіїлю", "Во Іудеї во дні они...", "Юродивий" та ін.). За спостереженнями літературознавця, поет сформулював власне розуміння свободи та людської гідності, засуджував кріпацтво, яке "московські царі разом з нашим панством завели на Україні" [Щепотьєв, 1927, с. 46] (наприклад, поезії "Іржавець", "Катерина", "Відьма", "Варнак", "Марина", "Наймичка" та ін.). Аналіз Шевченкових творів дозволяв В. Щепотьєву дослідити мотиви любові (до жінки, матері, України, людей, Бога, співчуття до безталанної

або ошуканої дівчини) і тему родини (як-от, "Катерина", "Відьма", "Варнак", "Марина", "Наймичка", "У нашім раї на землі...", "— Чого ти ходиш на могилу?" та ін.). Учений розглядав мотиви добра / зла, пошуки шляхів для перемоги добра та вважав їх домінуючими у Шевченка ("І Архімед, і Галілей...", "Подражаніє Іезекіїлю", "Давидові псалми" ("Псалом новий Господеві...", "Ісаія. Глава 35"). За критиком, мотив волі як свободи політичної, соціальної й індивідуальної – один із найпоширеніших у поета ("Іван Підкова", "Гамалія", "Холодний Яр", епілог "Стоїть в селі Суботові..." до містерії "Великий льох"), у подібному ж контексті написано й поему "Єретик", де він закликав до об'єднання слов'янських народів.

На межі ХІХ–ХХ ст. у літературознавстві самостійною стала тема "Шевченко і фольклор", зокрема її досліджували М. Сумцов "О мотивах поэзии Т. Шевченко" (1898) і "Любимые народные песни Шевченко" (1914), Т. Сушицький "Дума" Шевченка і українські думи (До питання про стиль "Кобзаря")" (1915), "Народність в творах Шевченка" (1918), Д. Яворницький "Народні основи в поезії Шевченка" (1920) та ін. В. Щепотьєв актуалізував призабуту проблему в 1920-х рр. Так, на засіданнях Полтавського наукового товариства вчений неодноразово виголошував доповіді про паралелі/збіги між українською словесністю і Шевченковою творчістю: "Образ пугача й сови в українських народних піснях" (1924), "До питання про вплив народної словесності на Шевченка" (1926), "Шевченкова "Калина", як балада на світову тему" (1927), останні дві він опублікував у "Записках Полтавського інституту народної освіти".

В. Щепотьєв запропонував досліджувати тему "Шевченко і фольклор" у кількох напрямках: 1) проаналізувати твори; 2) порівняти Шевченкову поетику з фольклорною; 3) розглянути окремі образи. Очевидно, за літературознавцем, Шевченко міг знати популярну на той період баладу "Ленора" Г.-А. Бюргера (завдяки баладам-подражаніям "Людмила", 1808 та "Світлана", 1808–1812 В. Жуковського, або в пізнішому її перекладі останнього в 1831 р.). Дослідник уважав, що Шевченко був хорошим знавцем фольклору, зокрема українських народних казок, подібних до сюжету "Ленори" Г.-А. Бюргера. Науковець

зіставив частотність використання образу пташки в народних легендах, піснях та в Шевченковій творчості. За його спостереженнями, поет уживав окремі види птахів (сокіл, зозуля, орел та ін.) або узагальнений образ пташки як епітети до образу дівчини ("Гайдамаки", "Назар Стодоля"), як замальовки пейзажу ("Великий льох", "Слепая", "Прогулка с удовольствием и не без морали" та ін.), використав легенду про своєрідний звичай на могилах самовбивць сипати зерно, яке збирали птахи, в такий спосіб вони ніби-то молили Бога про відпущення провини грішнику (запис у щоденнику 15 липня 1857 р.). Критик зосередився на тих творах, де за сюжетом милий приходить до дівчини, яка за ним тужить, в образі пташки-покійника ("Великий льох" і "Сон" ("У всякого своя доля...") та ін.). В. Щепотьєв проаналізував поезію "– Чого ти ходиш на могилу?", у якій тісно переплелися основні Шевченкові теми – любов, материнство, жіноча доля. На його думку, митець кардинально переробив світовий сюжет, де й відома тема, й образ пташки-душі "заграв новими фарбами, яскравими, але й ніжними, лагідними <...>. Замість прокльонів Ленори – жалі української дівчини; мати не картає дочку, а тужить над нею; милий не приїздить страшною потворою з того світу, а прилітає, як і просила мила, пташкою; мила не гине страшною смертю на кладовищі, а тихо засинає на могилі" [Щепотьєв, 1927, с. 42]. За вченим, Шевченкову баладу "– Чого ти ходиш на могилу?" варто вивчати серед творів світової літератури.

Науковець наголосив, що порівняв вживання образу пташки у фольклорі та в Шевченка, залучивши зразки пісень із поширених на той період збірників П. Чубинського "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край: В 7 т." (1872–1878)" і Б. Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях: [В 3 т.]" (1895–1899), праці М. Костомарова "Историческое значение южнорусского народного песенного творчества" (1872; 1880; 1883). Відповідно, В. Щепотьєв запропонував наступну класифікацію образу птаха: а) символізував жінку ("Гайдамаки" – Ярема й Оксана; "Мар'яна-черниця" – Петро й Мар'яна; "Назар Стодоля" – Назар і Галя;

"Катерина" – мати й Катерина; "Сотник", "Муза", "Тополя"; повісті "Наймичка", "Княгиня", "Художник", "Прогулка с удовольствием и не без морали", "Музыкант"); б) символізував милого/коханого або чоловіка ("Гамалія", "Царі"); в) пара пташок – символ шлюбу, образ кохання ("Княгиня"); г) у картинах природи ("Великий льох", "Слепая", "N. N." ("Сонце заходить, гори чорніють..."), "Прогулка с удовольствием и не без морали"); д) щебетання пташки – символ радості ("Перебендя", "Гайдамаки", "Зацвіла в долині червона калина...", "Ісаія. Глава 35", "Наймичка", "«Не кидай матері», – казали..."); е) образ вільної пташки ("Слепая", "Марина", "Думка" ("Нащо мені чорні брови...")); ж) міфічний образ пташки-душі померлого чоловіка ("Сон" ("У всякого своя доля...."), "Великий льох", " – Чого ти ходиш на могилу?" та ін., не подібні до наведених. За підрахунками вченого, частотність використання загального образу пташки: 52 рази у 28 творах (без п'єси "Назар Стодоля").

На думку дослідника, голуб – найулюбленіший фольклорний образ-птах у Шевченкових творах ("Перебендя", "До Основ'яненка", "Н. Маркевичу", "А. О. Козачковському", "Гайдамаки", "Мар'яна-черниця", "Москалева криниця", "Несчастный", п'єса "Назар Стодоля", повість "Наймичка", "Близнецы", листування). За критиком, у поемі "Тризна" образ голуба походив із загальнолітературної традиції. За підрахунком науковця, Шевченко вжив його 77 разів у 29 творах (без урахування п'єси "Назар Стодоля", поем "Тризна" та "Несчастный").

В. Щепотьєв розглянув й інші пісенні образи птахів, які використовував Шевченко: орел; пугач, сич, сова; півень, курки; соловей; ворон, ворона; зозуля; гуси; сокіл; селезень; сорока; лебідь; індик; гайворон; галич, галка; журавель; горобець; рибалка, мартин, баклан; горлиця; ластівка, пава; чайка; жайворонок; шуліка; гайстер; чапля. За спостереженнями дослідника, у творчості поета одні образи птахів зазнавали інколи подвійного впливу: української пісні та загальної літературної традиції, інші – або пісенного, або літературного, треті – зникали відповідно до періоду творчості [Щепотьєв, 1927, ар. 43], під час заслання та після нього вплив фольклорних жанрів зменшувався, його заступав загальнолітературний

(наприклад, індик, шуліка, чапля, гайстер, морські птахи). Очевидно, за критиком, що Шевченко нерідко робив вибір між фольклорною та літературною традиціями щодо застосування символіки птахів. Так, у ранній період творчості він значною мірою перебував під впливом пісенної творчості (як символ чоловіка – орел, сокіл, голуб, лебідь, горобець, птах взагалі; символ жінки – зозуля, голубка, лебідь, галка, ластівка, горлиця, сорока, пташка взагалі; образ птаха-віщуна – пугач, ворона, зозуля; пташині крила та літ – орла, сокола, зозулі); образ птаха неодноразово вживав у пейзажах (щебетання пташки, солов'я та ін.); у період заслання не використовував символіку птахів. Учений відзначив, що в російськомовних творах вплив літературної традиції особливо помітний, однак роль народної символіки птахів інша: в ліричних або ліро-епічних творах переважно передають емоційні стани, повістях – в пейзажах або в побутових малюнках як художня деталь [Щепотьєв, 1927, ар. 90].

Розвідки О. Грушевського, М. Марковського та В. Щепотьєва на початку ХХ ст. репрезентували певний етап вивчення доробку Шевченка, бо засвідчували спроби критиків інтерпретувати спадщину митця окремого періоду з погляду психології творчості, розглянути в контексті полеміки про історико-літературні та фольклорні джерела його поезій. У пошуках наукових досліджень учені дискутували навколо відомих фактів з біографії чи творчої лабораторії поета, залучали незнайомі доти матеріали, розробляли назрілі на той період проблеми – в такий спосіб підтримували розвиток шевченкознавства першої третини ХХ ст., урізноманітнюючи його напрями. Результати нашої розвідки можуть бути використані у процесі підготовки об'єктивної монографії про новітні напрями, проблеми й перспективи розвитку шевченкознавства на межі ХІХ і ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Грушевский А. С. Из истории украинской этнографии: Этнографические темы в украинской литературе / А. С. Грушевский. – СПб., 1910. – 29 с.

Грушевський О. В киргизьких степах / О. Грушевський // Шевченківський збірник. – Пб., 1914. – Т. 1. – С. 135–160.

Грушевський О. Життє і творчість Т. Г. Шевченка. 1814–1861 / О. Грушевський. – К., 1918. – 32 с.

Грушевський О. З сучасної української літератури: Начерки і характеристики / О. Грушевський. – К., 1918. – Ч. 1. – 207 с.

Грушевський О. Історичні погляди Т. Г. Шевченка / О. Грушевський // ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1176. – 20 арк.

Грушевський О. Історичні твори Шевченка на лекціях історії / О. Грушевський. – К., 1918. – 35 с.

Грушевський О. Невільницький цикл Т. Шевченка (1847) / О. Грушевський // Літературно-науковий вістник. 1918. – Т. 69, кн. 2/3. – С. 183–194.

Грушевський О. Три літа / О. Грушевський // Шевченківський збірник. – Пб., 1914. – Т. 1. – С. 69–89.

Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття / Г. Костюк // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1962. Т. CLXXXIII : Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – С. 185–216.

Марковський М. Деякі праці про Шевченка (С. Таранушенка 1924, П. Филиповича 1924, А. Багрія 1925 р.) / М. Марковський // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – 1927, кн. 12. – С. 334–339.

Марковський М. З психології творчості Шевченка // Шлях. – 1918. – № 10–11. – С. 67–73. – Рец. на кн.: Балей С. З психології творчості Шевченка. – Л., 1916. – 91 с.

Марковський М. [Рец.] // Україна. – 1930. – № 1–2. – С. 195–199. – Рец. на кн.: Навроцький Б. "Гайдамаки" Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. – К., 1928. – 399 с.

Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні (Дещо до психології творчості Шевченка) / М. Марковський // Україна. – 1918. – Кн. 1–2. – С. 32–48.

Марковський М. Шевченко в Кирило-Мефодієвському братстві / М. Марковський // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – 1924. – Кн. 4. – С. 49–57.

Марковський М. Шевченко і Микола Маркевич (Дещо до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка) / М. Марковський // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 37–41.

Стешенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка / І. Стешенко // Український науковий збірник. – М., 1916. – Вип. 2. – С. 63–87.

Франко І. "Наймичка" Т. Шевченка / І. Франко // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1895. – Т. 6, кн. 2. – С. 1–20.

Щепотьєв В. Образи птахів у Шевченковій творчості (Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка): Автограф / В. Щепотьєв // Від. рукопис. фондів і текстології Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 165. – Спр. № 3. – 97 ар.

Щепотьєв В. Передмова / В. Щепотьєв // Шевченко Т. Гайдамаки / Т. Шевченко. – Полтава, 1918. – С. I–IX.

Щепотьєв В. Про творчість Шевченка / В. Щепотьєв // На роковини Шевченкові (25.II.1814–26.II.1861): ілюстров. зб. Х., 1920. – С. 31–52.

Щепотьєв В. Тарас Григорович Шевченко – національний пророк України / В. Щепотьєв // Нова школа. – 1918. – № 2. – С. 1–19.

Щепотьєв В. Т. Г. Шевченко / В. Щепотьєв // Розмови про українських письменників / В. Щепотьєв. – Полтава, 1918. – Ч. 1. – С. 42–89.

Щепотьєв В. Шевченкова "Калина", як балада на світову тему / В. Щепотьєв // Зап. Полтав. ін-ту народ. освіти. – 1927. – Т. IV. – С. 39–42.

REFERENCES

Hrushevskii A. *Yz istorii ukrainskoj e'tnografii: E'tnogaficheskie temy' v ukrainskoi literature* [From the History of Ukrainian Ethnography: Ethnographic Topics in Ukrainian Literature]. Sankt-Peterburg, 1910, 29 p. (in Russian).

Hrushevskiy O. V kyrgyzzykh stepakh [In the Kyrgyz steppes]. *Shevchenkovskiy zbirnyk*. Peterburg, 1914, vol. 1, pp. 135–160. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Zhyttie i tvorchist T. H. Shevchenka. 1814–1861* [The life and works of T. Shevchenko. 1814–1861]. Kyiv, 1918, 32 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Z suchasnoi ukrainskoi literatury: Nacherky i kharakterystyky* [From Contemporary Ukrainian Literature: Outlines and Characteristics]. Kyiv, 1918, vol. 1, 207 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Istorychni pohliady T. H. Shevchenka* [Historical views of T. Shevchenko]. CDIAK, f. 1235, op. 1, spr. 1176, 20 ark. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. *Istorychni tvory Shevchenka na lekciiah istorii* [Shevchenko's historical works at history lectures]. Kyiv, 1918, 35 p. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. Nevilnykyi cykl T. Shevchenka (1847) [The Slave Cycle of T. Shevchenko (1847)]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, 1918, vol. 69, kn. 2/3, pp. 183–194. (in Ukrainian).

Hrushevskiy O. Try lita [Three summers]. *Shevchenkovskiy zbirnyk*. Pb., 1914, vol. 1, pp. 69–89. (in Ukrainian).

Kostiuk H. *Ukrainske naukove literaturoznavstvo v pershe porevoliuciine piatnadciatylittia* [Ukrainian scientific literary studies in the first post-revolutionary fifteenth century]. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 1962, vol. CLXXIII: Zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh, znyshhenykh bolshevyckoiu Moskvou, pp. 185–216. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Deiaki praci pro Shevchenka (S. Taranushenko 1924, P. Fylypovycha 1924, O. Baghriia 1925 r.) [Some works about Shevchenko (S. Taranushenko 1924, P. Filipovich 1924, A. Bagrii 1925)]. *Zapysky istorychno-filolohichnogho viddilu VUAN*, 1927, kn. 12, pp. 334–339. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Z psykholohii tvorchosty Shevchenka [On the psychology of Shevchenko's creativity]. *Shliakh*, 1918, no 10–11, pp. 67–73. – Rec. na kn.: Balei S. *Z psykholohii tvorchosty Shevchenka* [On the psychology of Shevchenko's work]. Lviv, 1916. – 91 p. (in Ukrainian).

Markovskiy M. [Rec. na kn.] [Rec. on the book]. *Ukraina*, 1930, no 1–2, pp. 195–199. – Rec. na kn.: Navrocky B. *"Haidamaky" T. Shevchenka. Dzherela. Styl. Kompozyciia* ["Haydamaky" by T. Shevchenko. Sources. Style. Composition]. Kyiv, 1928, 399 p. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Rosiiskii i ukrainsjki tvory Shevchenka v jikh porivnanni (Deshho do psykholohii tvorchosty Shevchenka) [Russian and Ukrainian works by Shevchenko in their comparison (Somewhat to the psychology of Shevchenko's creativity)]. *Ukraina*, 1918, kn. 1–2, pp. 32–48. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Shevchenko v Kyrylo-Mefodiievskomu bratstvi [Shevchenko in the Cyril and Methodius Brotherhood]. *Zapysky istorychno-filolohichnogho viddilu VUAN*, 1924, kn. 4, pp. 49–57. (in Ukrainian).

Markovskiy M. Shevchenko i Mykola Markevych (Deshho do istorii poetychnoi tvorchosty T. Shevchenka) [Shevchenko and Mykola Markevych

(Somewhat to the History of T. Shevchenko's Poetic Works)]. *Ukraina*, 1925, kn. 1–2, pp. 37–41. (in Ukrainian).

Steshenko I. Rosiisko-ukrainski paraleli v tvorchosti T. Shevchenka [Russian-Ukrainian Parallels in the Works of T. Shevchenko]. *Ukrainskyi naukovyi zbirnyk*. Moskva, 1916, issue II, pp. 63–87. (in Ukrainian).

Franko I. "Naimychka" T. Shevchenka ["Naymychka" by T. Shevchenko]. *Zapysky naukovooho tovarystva imeni Shevchenka*, 1895, vol. 6, kn. 2, pp. 1–20. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. *Obrazy ptakhiv u Shevchenkovii tvorchosti (Materialy do Shevchenkovoï symboliky ta do pytannia pro vplyv narodnoi poezii na Shevchenka): Avtohraf* [Images of birds in Shevchenko's work (Materials on Shevchenko's symbolism and on the question of the influence of folk poetry on Shevchenko): Autograph]. *Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. Shevchenka NAN Ukrainy*, f. 165, spr. 3, 97 ar. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Peredmova [Foreword]. In: *Shevchenko T. Haidamaky* [Shevchenko T. "Haydamaky"], Poltava, 1918, pp. I–IX. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Pro tvorchist Shevchenka [About Shevchenko's work]. *Na rokovyny Shevchenkovi (25.II.1814–26.II.1861): Ilustrovanyi zbirnyk*. Kharkiv, 1920, pp. 31–52. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Taras Hryghorovych Shevchenko – nacionalnyi prorok Ukrainy [Taras Shevchenko is a national prophet of Ukraine]. *Nova shkola*, 1918, no 2, pp. 1–19. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. T. H. Shevchenko [T. Shevchenko]. In: *Shchepotiev V. Rozmovy pro ukrainskykh pysmennykiv* [Talk about Ukrainian writers]. Poltava, 1918, ch. 1: Vid naidavnishykh chasiv do 60-kh rokiv XIX stolittia, pp. 42–89. (in Ukrainian).

Shchepotiev V. Shevchenkova "Kalyna", iak balada na svitovu temu [Shevchenko's "Kalyna" as a ballad on a world theme]. *Zapysky Poltavskoho instytutu narodnoi osvity*, 1927, vol. IV, pp. 39–42. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 2.09.19

A. M. Kalynchuk, PhD, Senior Researcher,
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
alkalynchuk@gmail.com

IN SEARCH OF SCIENTIFIC STUDIES OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY

Article updates the works of O. Hrushevskiy and V. Shchepotiev, who replenished the tragic martyrologist of the national culture in the days of Stalin's genocide, as well as M. Markovskiy, who was forced to cease scientific activity. They laid the scientific foundations of Shevchenko studies together with I. Franko, M. Sumtsov, M. Zerov, P. Fylyppovych, M. Dray-Khmara, V. Miyakovskiy, B. Navrotskyi.

The purpose of the article is to spread information about the contribution of O. Hrushevskiy, M. Markovskiy and V. Shchepotiev to the development of scientific approaches to the study of the poet's creativity, to update their texts, to correlate

them with the problems of the development of Shevchenko's science in the first third of the 20th century.

Shevchenko studies are considered in the context of developing by critics' objective approaches to the study of the artist's heritage.

Shevchenko's Intelligence of O. Hrushevskiyi, M. Markovskiyi and V. Shchepotiev in the early 20th century – interesting and relevant in the sense that they testified to the critics' attempts to interpret Shevchenko's achievements of a particular period from the perspective of the psychology of creativity, to consider in the context of the controversy about the historical-literary and folklore sources of his poetry. In their search for scientific research, scientists discussed the known facts, attracted unfamiliar materials, developed problems that were ripe for that period, thus supporting the development of Shevchenko studies in the first third of the 20th century, diversifying its directions.

The results of this study can be used in the preparation of an objective monograph on the latest trends, problems, and prospects for the development of Shevchenko studies in the early 20th century.

Keywords: *discussion; adjustments; classification; influences; literary tradition; psychology of creativity.*

УДК 82.09

Г. В. Карпінчук, канд. філол. наук, мол. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
halynakarpinchuk@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОРОШКЕВИЧА В ГАЛУЗІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА (за архівними матеріалами)

Ідеться про Ол. Дорошкевича – автора понад тридцяти статей із шевченкознавства, першого директора київської філії Інституту Тараса Шевченка (1926–1931). Розкрито участь вченого в організації шевченкознавства 1920-х – початку 1930-х рр.; внесок дослідника у вивчення доби Шевченка, його оточення та зв'язків поета із слов'янським світом; досліджено здобутки Ол. Дорошкевича у розроблені текстологічних принципів видання Шевченкових творів, опрацюванні мемуарів та епістолярію про поета. Роль Ол. Дорошкевича у шевченкознавстві першої половини ХХ ст. висвітлено із залученням архівної шевченкіани дослідника.

Ключові слова: *наукове видання, архівні матеріали, історія шевченкознавства, епістолярій, мемуари.*

Український літературознавець, критик, педагог Олександр Дорошкевич (15/27.09.1889–1.04.1946) разом із І. Айзенштоком, О. Білецьким, Є. Кирилюком, Є. Шабліовським та ін. належить

до відомої когорти вчених в українському літературознавстві першої половини ХХ ст.

У доробку Ол. Дорошкевича понад 100 наукових праць, більшість з яких присвячена методології та історії української літератури ХІХ ст., із них близько 30 статей – розвідки із шевченкознавства.

Крім високої наукової продуктивності, увагу дослідників літературознавців привертає блискуча кар'єра Ол. Дорошкевича від вчителя середніх шкіл до директора Інституту Тараса Шевченка.

Стислий огляд життя та наукових досягнень Ол. Дорошкевича належить М. Бондару [Інститут літератури., 2003, с. 113–115], О. Горбачу [Дорошкевич, 1991, с. 1–6], Є. Кирилюку [Дорошкевич, 1986, с. 3–10], окрему розвідку шевченкознавчому доробку дослідника присвятила О. Яблонська [Яблонська, 2007, с. 101–108], про шевченкознавчі здобутки Ол. Дорошкевича та його добу йдеться у працях С. Павличко [Павличко, 1991, с. 335–442] та П. Одарченка [Одарченко, 1991, с. 348–409]. На сьогодні залишаються не введені в літературознавчий обіг архівні матеріали Ол. Дорошкевича, які зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ), Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Центральному архіві вищих органів і управління України (далі – ЦДАВО України). Опрацювання архівних документів і їхнє введення у шевченкознавчий доробок вченого і є метою цієї статті.

Народився Ол. Дорошкевич у вересні 1889 р. у м. Бронниці, нині Московської обл. у сім'ї земського лікаря, вихідця із Чернігівщини. Мати Ол. Дорошкевича – Леоніда – із козацько-старшинського, а згодом дворянського роду Петра Ілляшенка, двоюрідна бабуся письменниці Наталі Лівницької-Холодної. Ол. Дорошкевич мав двох братів – старшого Бориса (1881–1918), майбутнього педагога та молодшого Гліба (1899–1937) – на початку 1930-х рр. співробітника Інституту Тараса Шевченка. Ол. Дорошкевич навчався

у 5-й московській та 4-й київській гімназіях, у 1909–1913-х рр. здобував вищу освіту на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка), де відвідував семінари під керівництвом А. Лободи та В. Перетца. З анкети-автобіографії, що зберігається в ЦДАВО України відомо, що 1918 р. Ол. Дорошкевич отримав стипендію від цього ж університету при кафедрі українського письменства [Дорошкевич, 1923, арк. 7 зв.]. Знав українську, російську, польську, німецьку мови [Дорошкевич, 1927, арк. 1, 5]. 1913 р. закінчив педагогічні курси, працював вчителем у різних школах, з 1920 р. читав лекції з історії української літератури у Вищому інституті народної освіти, з 1921 р. – курс методики української літератури при цьому ж інституті. З 1922 р. викладав у Київському кооперативному технікумі. У 1917–1920-х рр. – член Всеукраїнської учительської спілки. Автор популярних підручників, які кілька разів перевидавалися: "Хрестоматія з історії української літератури" (1918, 1920), хрестоматія "20–40-ві роки в українській літературі" (1922, 1924), "Українська література" (1922, 1927, 1928), "Підручник історії української літератури" (1924, 1926, 1927, 1929, 1930).

З утвердженням Української Центральної Ради працював у Міністерстві народної освіти, під керівництвом І. Стешенка підтримував українізацію навчання. Про наукові зацікавлення Ол. Дорошкевича у цей час свідчить його стаття "Шевченко на лекціях літератури" (1918). У ній дослідник говорить про Шевченка, як поета національного: "...в його творах можна знайти позитивний матеріал для всіх верств і груп української нації: неграмотний селянин ухватиться за "Наймичку", дівчата за "Катерину", а людина інтелігентна – за все, бо для неї цікаві не тільки голісінький сюжет, а й те в які форми цей сюжет прибрано" [Дорошкевич, 1918, с. 145].

У 1921–1923 рр. Ол. Дорошкевич – співробітник ВУАН. Редактор журналів "Вільна українська школа" (1917–1919), "Життя й Революція" (1925–1927), працював у редколегії Державного видавництва України.

З автобіографії від 28 липня 1940 р. відомо, що Ол. Дорошкевич чотири рази обирався депутатом Київської міської думи, очевидно, більшість із них – при радянській владі [Дорошкевич, 1940, арк. 1].

Першу роботу, присвячену Т. Шевченкові, Ол. Дорошкевич написав ще у студентські роки. Її за підписом С. Дорош було опубліковано 1911 р. в газеті "Рада" (№ 46) під заголовком "Кріпацтво в творах Шевченка". У статті автор звернув увагу на долю талановитих кріпаків, яким пощастило отримати освіту. За свідченнями статистики, молоді люди, розуміючи безвихідність свого становища, часто завершували життя самогубством. Шевченко, який особисто пережив митарства невільної людини, з особливою експресією зобразив кріпацьке життя у своїй творчості, – зауважив дослідник. На думку Ол. Дорошкевича, твори поета на тему кріпацтва мали "величезний гуманізуючий вплив на тодішнє громадянство" [Дорош, 1911, с. 2]. 1911 р. з'явилася друком ще одна замітка Ол. Дорошкевича "Пам'яті М. Добролюбова (17.XI.1861 – 17.XI.1911)" [Дорош, № 260, 1911, с. 2], присвячена 50-й річниці від дня смерті російського критика. У ній окрему увагу приділено аналізу поглядів Добролюбова про творчість Шевченка, якого російський публіцист визнав, як поета цілком народного. Тема взаємин Шевченка із російською інтелігенцією, українсько-російських літературних зв'язків, впливу громадсько-політичних рухів на формування світогляду поета набула особливої популярності та підтримки у вивченні за радянської влади. Ол. Дорошкевич звертався до неї впродовж всього подальшого життя. Його перу належать ще такі розвідки, як: "Шевченко і петрашевці в 40-х рр." ("Шевченко та його доба", 1926, т. 2), "До питання про вплив Герцена на Шевченка" ("Шевченко", 1928, річник 1), "Чернишевський та український літературно-громадський рух" ("Вісті ВУАН", 1928, № 1–3), "Т. Шевченко і український літературний рух" ("Українська література", 1944, № 3–4), "О. І. Герцен" ("Література і мистецтво", 1945, 25 січ.) та ін.

Як відомо, сприятливими для розвитку української науки, як і культури в цілому, стали перші десять років існування Української академії наук (1918–1928), які припали на роки так званої українізації. Значних здобутків у цей час вдалося досяг-

нути літературознавцям, яких навколо себе згуртував С. Єфремов, керівник Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства, що діяла при історично-філологічному відділі ВУАН. Ол. Дорошкевич разом із М. Зеровим, А. Лободою, В. Міяковським, М. Новицьким, В. Петровим, П. Руліним належав до нештатних співробітників Комісії, входив до Історично-літературного товариства ВУАН, 1923 р. був його секретарем. Упродовж 1922–1928 рр. участь у роботі товариства взяло понад півсотні літературознавців, зокрема й дослідників творчості Шевченка. З доповідями на шевченківську тематику виступав тут і Ол. Дорошкевич. Результати учених, задіяних у науковому житті академії, друкувалися у виданнях ВУАН, видавництвах ДВУ, "Книгоспілка", "Слово" та ін.

Зокрема, 1921 р. у виданні "Тарас Шевченко" (зб. 1), побачила світ праця Ол. Дорошкевича "Природа в поезії Шевченка" [Дорошкевич, 1921]. У ній дослідник визначив чільне місце природи у творчості поета, встановив головні атрибути пейзажів у його ранніх творах (вітер, Дніпро, море, гори, поле, степ, могили, верби, тощо) та особливості їх відтворення, підкреслив еволюцію Шевченка від поета-романтика до поета-реаліста. Цю статтю науковець вважав однією з найголовніших своїх праць [Наукові праці..., 1927, с. 3].

Методології в шевченкознавстві Ол. Дорошкевич присвятив замітку "Шевченко. Деякі проблеми з шевченкознавства" (1924). У ній вчений відстоює соціологічний метод дослідження життя і творчості Шевченка і відповідно визначає митця "поетом пригноблених клас" та "покріпаченого селянства" [Дорошкевич, 1924, с. 77]. Із застосуванням культурно-історичного та соціологічних методів Ол. Дорошкевич підготував розвідку "Шевченко в соціалістичному оточенні" ("Шевченківський збірник", 1924, т. 1). Дослідник відкинув твердження М. Драгоманова про те, що Шевченкові не вдалося стати громадсько-політичним чи революційним діячем. Навпаки, Ол. Дорошкевич прослідкував вплив молодіжного гуртка петрашевців (перш за все, М. Момбеллі) та О. Герцена на формування світогляду поета. На підтвердження своїх думок літературознавець вказав на текстуальні, стилістичні та лексичні збіги у творах Шевченка

("Прогулка с удовольствием и не без морали", "Я не нездужаю нівроку...", "Юродивий") та О. Герцена ("Крещенная собственность"), а також зачитував щоденник Шевченка із шанобливими згадками про провідного російського письменника і публіциста, звернув увагу на широку лектуру поета, до якої входила і революційна література.

У невеликій статті "Шевченко і наступні літературні генерації" (1926) Ол. Дорошкевич опрацював ритміку Шевченкової поезії, визначивши її силу в народній основі, та розглянув вплив Шевченкового Слова на подальші покоління [Дорошкевич, 1926, с. 3].

1926 р. в "Записках історично-філологічного відділу" (кн. 6–7) було опубліковано знакову у першоджерельній шевченкіані статтю Ол. Дорошкевича "Шевченко в приватному листуванні". У ній дослідник вперше без купюр подав 28 листів 11 адресантів. З них – лист Шевченка до А. Козачковського від 24 лютого 1860 р. (насправді 24 січня [Шевченко, 2003, с. 193], саме ця дата значиться у підготовчих матеріалах Ол. Дорошкевича [Дорошкевич, 1920, арк. 3]), П. Куліша до Шевченка від 7 червня 1858 р., а також епістолярій його сучасників із згадками про поета (А. Козачковського, П. Куліша, В. Тарновського (сина), Л. Тарновської, Г. Галагана, М. Макарова, П. Мокрицького (за припущенням Ол. Дорошкевича – брата управителя канцелярії обер-поліцмейстера в Петербурзі І. Таволги-Мокрицького, знайомого Шевченка), вчителя, приятеля Марковичів І. Дорошенка, О. Русова). Ол. Дорошкевичу належить і першопублікація дарчого напису Шевченка М. Козачковській на "Кобзарі" 1860 р.: "Маріи Степановни Козачковской з чоловіком і дітками. Т. Шевченко". До речі, у Повному зібранні творів: у 12 т. помилково вказано, що вперше цей напис надруковано у виданні "Опис рукописів Т. Г. Шевченка" [Шеченко, 2003, с. 551].

В ІР НБУВ у фондї АН УРСР (од. зб. 12416) зберігається нотатка Ол. Дорошкевича "Маленький додаток до Шевченкових листів" [Дорошкевич, 1920], у якій, крім тексту записки Шевченка до А. Козачковського від 24 січня 1860 р., подано правки до неточно відчитаних місць у листах поета до А. Козачковського від 16 липня 1852 р. та 14 квітня 1854 р., які

потрапили в науковий обіг з першопублікацією цих листів у журналі "Основа" (наприклад, *жизнь* замість неточного *приязнь*, *навіть* замість *на світ* і т. д.).

Того ж 1926 р. (вересень) з'явилася друком ще одна стаття Ол. Дорошкевича "Трагедія самотнього чуття" [Дорошкевич, 1926], присвячена Л. Полусмак. У ній літературознавець подав у перекладі українською мовою (документи цитуються мовою оригіналу) та з деякими скороченнями статтю М. М. Макарова "Последняя любовь Шевченко (из семейного архива)", яку для друку отримав від зятя Макарова І. Голубйова. На основі цих матеріалів Ол. Дорошкевич уточнив час знайомства Шевченка з Ликерою, яке, на думку дослідника, припало на весну 1860 р. Літературознавець встановив, що Ликера була кріпачкою М. Макарова, а не його брата Олександра, як згадує М. Чалий. Водночас учений подав психологічний портрет Шевченкової нареченої і насамкінець розглянув усі можливі причини їхнього розриву, схилившись до свідчень М. Макарова про легковажну поведінку самої Ликери. Водночас Ол. Дорошкевич нагадав, що Шевченкове оточення – О. Куліш, Н. Карташевська, В. Білозерський – від початку знайомства поета з Ликерою застерігали його від намірів одружитися з цією дівчиною. На думку дослідника, такі погляди, почасти зумовлені приналежністю Шевченкових друзів та Ликери до різних суспільних класів, також вплинули на рішення Шевченка щодо одруження.

У листопаді 1926 р. офіційно розпочав свою роботу Інститут Тараса Шевченка. Його появі передувала кількарічна робота Організаційного бюро, до якого разом із І. Айзенштоком, Д. Багалієм, входив і Ол. Дорошкевич. І хоча науковці сподівалися, що Інститут буде засновано в Києві, проте "...Шумський (Олександр Шумський – народний комісар освіти УРСР із 24 вересня 1924 р. до 2 лютого 1927 р. – Г. К.) вирішив його заснувати в Харкові. Я був у Шум[ського], з багатьма говорив, але перспективи дуже сумні. Здається, тут наші (зокрема – мої) плани буде розбито. Не знаю, що можна зробити після такого свинського реприманду – вся наша праця пішла нанівець" (з листа Ол. Дорошкевича до дружини Л. Граціанської, 30–31 березня 1925 р.) [Листи Дорошкевича..., 1925, арк. 21 зв.–22].

Попри те, що Інститут Тараса Шевченка спочатку відкрили в Харкові, тодішній столиці УРСР, через брак наукових кадрів вже невдовзі його філія з'явилася і в Києві. "Справа з Шевченківським Домом, на який з Києва покладено чимало праці, щоб його організувати, і якого Харків забрав до себе, щоб "не дати Києву Шевченка", – розв'язується несподівано. Харків, використавши ідею, не зміг її довести до пуття, і тепер має бути частина установ того Інституту в Харкові, а частина в Києві. Себто виходить так: ви, мужички, працюйте, а ми будемо вами порядкувати. Дотепне рішення", – записав С. Єфремов у своєму щоденнику 24 листопада 1925 р. [Єфремов, 1997, с. 302].

Директором київської філії Інституту Тараса Шевченка призначили Ол. Дорошкевича. Іншим кандидатом на вакансію керівника установи був С. Єфремов, про що відомо із листа Ол. Дорошкевича до І. Айзенштока від 4 червня 1927 р.: "Минулий рік переконав нас, що деяка автономія Київська повинна бути, у противному разі краще припинити всю цю справу – роботи показної не буде. У нас було два варіанти: 1) зав. *філії* – і тоді, очевидно, на чолі мав би стати С. Ол. Єфремов, якщо він погодився б; 2) уповноважений *відділу* – і тут товариші настоюють на моїй кандидатурі. Певна річ, для нас далеко зручніше мати *філію*, далеко зручніше залучити за керівника С. Ол. [Єфремова]" [Лист Дорошкевича..., 1927, арк. 1 зв.]. Спочатку С. Єфремов, як секретар історично-філологічного відділу ВУАН, входив до ради Інституту Тараса Шевченка, хоча й не приховував свого скептичного ставлення до багатьох його співробітників – Ол. Дорошкевича, І. Айзенштока (вчений секретар Інституту Тараса Шевченка у 1926–1931 рр. – Г. К.) і навіть Д. Багалія, відзначаючи їхнє запобігання перед владою [Єфремов, 1997, с. 755].

У той час, як відомо, С. Єфремов разом із співробітниками Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства посилено працювали над першим повним академічним зібранням творів Шевченка. І коли у 1927 р. з'явився друком четвертий том із цього зібрання "Щоденні записки (журнал)", то Ол. Дорошкевич був серед тих, хто високо пошанував працю С. Єфремова. Зокрема, його участь (разом із М. Новицьким) у підготовці до

друку тексту щоденника, написанні коментарів та передмови до видання. "Уважна редакція, сумлінні, а здебільша – то і бездоганні з наукового боку статті – хіба це не кращий доказ того, що наша наука в УСРР справді таки розгорнула свою потенціальну силу і береться вже за складні, багатогранні завдання?", – таку оцінку дав Ол. Дорошкевич самій книжці та її упорядникам [Дорошкевич, 1927, с. 3]. Рівень коментарів до щоденника, за спостереженням Ол. Дорошкевича, перевершив найкращі російські академічні видання.

Схвальний відгук про четвертий том повного зібрання творів Шевченка, а також про видання "Поезія" (т. 1–2, 1927) за упорядкуванням С. Єфремова і М. Новицького та шевченкознавчі статті співробітників ВУАН Ол. Дорошкевич вмістив в іншій своїй праці "Шевченкознавство, як науково-громадська проблема" [Дорошкевич, 1928, с. 66]. Разом із тим велику надію Ол. Дорошкевич покладав "...на заснований недавно Науково-Дослідчий Інститут Тараса Шевченка в Харкові, з його філією в Києві, де працюють найвидатніші шевченкознавці та взагалі історики літератури" [Дорошкевич, 1928, с. 66]. Серед аспірантів та співробітників київської філії Інституту – Є. Кирилук (аспірант Ол. Дорошкевича), А. Лебідь, І. Миронець, В. Міяковський, Б. Навроцький, М. Новицький, В. Покальчук, Л. Смілянський. Більшість зазначених осіб разом із Ол. Дорошкевичем та директором Інституту Д. Багалієм і заступником директора С. Пилипенком є на відомій фотографії 1928 р., зробленій у стінах будиночка, у якому зупинявся Шевченко у 1846 р. і де до 1928 р. містилася київська філія Інституту Тараса Шевченка, а із листопада того ж року розпочав працювати Будинок-музей Т. Г. Шевченка (нині – Літературно-меморіальний Будинок-музей Т. Г. Шевченка, пров. Хрещатицький, 8). Очевидно, Ол. Дорошкевич, як керівник установи, доклав чимало зусиль, щоб будинок було передано для наукових потреб. Співробітники київської філії Інституту Тараса Шевченка готували першу експозицію музею. Коли музей було відкрито для відвідувачів, то Ол. Дорошкевич мав намір перевезти до нього на тимчасове експонування шевченківську виставку із харківської Галереї картин Шевченка [Лист Дорошкевича., 1930, с. 1]. На той час

Інститут Тараса Шевченка вже переїхав у будинок, що належав раніше родині Г. Галагана (на розі сучасних вулиць Б. Хмельницького, 7 і Пушкінської, будинок не зберігся).

У дослідницькій роботі Дорошкевич-шевченкознавець зосередив увагу на вивченні переказів про поета, які побутували серед селян здебільшого на Черкащині у 1920-х рр. Навіть записав кілька таких свідчень. Результатом напрацювань дослідника стала стаття "Шевченко в селянських переказах", яку він оприлюднив у третьому номері журналу "Життя й Революція" за 1929 р. [Дорошкевич, 1929]. На початку статті Ол. Дорошкевич проаналізував читацьку аудиторію Шевченка та зауважив, як здобуток радянської влади, появу масового читача творів поета.

В основній частині статті дослідник класифікував перекази про Шевченка на дві групи – біографічні та фантастичні (близькі до фольклору). Усі вони, відзначив Ол. Дорошкевич, підтверджують глибокий інтерес до особи поета. Серед типових сюжетів про Шевченка Ол. Дорошкевич відзначив такі: ночівля поета в тому чи іншому селі, переправа до Трахтемирова через Дніпро, про перебування Шевченка у М. Максимовича в Прохорівці, садіння верби. Сам Ол. Дорошкевич подав у статті записи чотирьох переказів, зібраних на батьківщині Шевченка. Дослідник і директор київської філії Інституту Тараса Шевченка виношував задум сфотографувати всі пам'ятки та місця, що їх міг бачити митець.

У ці роки Ол. Дорошкевич багато працює над вивченням літератури XIX ст. – досліджує творчість Марка Вовчка та Пантелеймона Куліша, видає з власними передмовами твори І. Карпенка-Карого, О. Кобилянської, П. Куліша, В. Самійленка, І. Франка. Під керівництвом Ол. Дорошкевича було надруковано і твори Шевченка для масового читача – для двох таких книг "Катерина" (1927, 1928, 1930) та "Марина" (1929, 1930) Ол. Дорошкевич написав передмови.

Наприкінці 1920-х рр. розпочався процес згортання українізації – друкувати наукові праці, позбавлені ідеологічних впливів радянської влади, ставало дедалі важке. На весні 1929 р. було організовано відверте цькування С. Єфремова.

Після арештів української інтелігенції у сфальсифікованій справі "Спілки визволення України", Ол. Дорошкевич очолив збори колективу ВУАН, скликаних з приводу викриття СВУ, та виступив із обвинувальною промовою діяльності академіка, віце-президента ВУАН С. Єфремова. Після його ув'язнення, робота над повним зібранням творів Шевченка припинилася (залишився не видрукований восьмий том мистецької спадщини Шевченка, який готував Ол. Новицький).

У 1930 р. побачила світ збірка Ол. Дорошкевича "Етюди з шевченкознавства", до якої увійшли доопрацьовані і дещо ідеологічно відкориговані статті 1920-х рр. Цикл із шести статей розпочинається розлогою розвідкою "Сучасний стан шевченкознавства", у якій автор подав докладний огляд всіх найголовніших праць з шевченкознавства за десять років радянської влади. У передмові до видання Ол. Дорошкевич визначив цей час як "переходова доба" із плюралізмом методології досліджень [Дорошкевич, 1930, с. 4], а у самій статті окреслив головні напрямки, у яких розвивалася біографічна шевченкіана: вивчення доби Шевченка, історії Шевченкового краю, оточення поета, його лектури, Кирило-Мефодіївського братства. Цікаво, що Ол. Дорошкевич наголосив на потребі опрацювання матеріалів до майбутньої біографії поета "Труди і дні". Як відомо, цю працю вдалося реалізувати літературознавцю П. Журу. Його книжка "Труды и дни Кобзаря" побачила світ у 1996 р. (видання українською мовою з'явилося у 2003 р.).

Частину статті "Сучасний стан шевченкознавства" Ол. Дорошкевич присвятив питанню текстологічного вивчення творів Шевченка. Найбільшим здобутком у шевченківській текстології Ол. Дорошкевич називає "Кобзар" за упорядкуванням І. Айзенштока і М. Плевако (1925) та "Поезія" (т. 1–2, 1927) за упорядкуванням С. Єфремова, М. Новицького. Підготовку нового видання Шевченкових творів Ол. Дорошкевич радив розпочати із зосередження всіх автографів поета в Інституті Тараса Шевченка.

У студіюванні Шевченкової творчості Ол. Дорошкевич відзначив такі напрацювання: статті соціологічного напрямку (В. Коряк, А. Річицький), дослідження стилю, форми і ритміки Шевченкових віршів (Л. Білецький, Б. Якубський, С. Смаль-

Стоцький, Б. Навроцький, П. Филипович, В. Щепотьєв), вивчення Шевченкової мови (І. Огієнко, О. Синявський, М. Сулима).

В останніх підрозділах цієї розлогої розвідки Ол. Дорошкевич окреслив здобутки у вивченні розвитку взаємин Шевченка із російською інтелігенцією, його художньої та прозової спадщини.

Завершується стаття традиційним для початку 1930-х рр. твердженням дослідника про найближчий розквіт шевченкознавства "під прапором марксистської ідеології" [Дорошкевич, 1930, с. 53].

До збірника також увійшли такі статті: "Петербурзьке оточення молодого Шевченка", "Шевченко і фур'єристи в 40-х рр.", "До питання про Герценів вплив на Шевченка", "Природа в Шевченковій поезії", "Трагедія самотнього чуття". Про ці дослідження літературознавця йшлося вище, тому тут на них не зупиняємося.

Вихід книжки у світ, попри підтримку автором радянської влади, був зустрінутий неприхильно. На помилки в роботі літературознавця вказував І. Лакиза у статті "Переходовий марксизм" Ол. Дорошкевича [Лакиза, 1931, с. 38–32]. Навіть через кілька років різко критикувати видання продовжив П. Колесник: "«Етюди з шевченкознавства» проф. Дорошкевича не роблять кроку до марксистського літературознавства, навпаки автор збірки обома ногами стоїть на ґрунті "буржуазного шевченкознавства" і з його позицій обстрілює своїх супротивників" [Колесник, 1937, с. 226].

Ол. Дорошкевич ще у 1931 р. виступив із покайнням. У журналі "Літературний архів" (ч. IV–V) він опублікував "Автореферат проф. О. К. Дорошкевича з приводу його книги «Етюди з шевченкознавства»".

2 листопада 1931 р. Ол. Дорошкевич у листі до директора Інституту Тараса Шевченка Д. Багалія повідомив про своє тверде рішення залишити посаду директора київської філії: "...я *твердо вирішив покинути директорування*. Наша партгрупа мене не пускає (що мене дуже тішить, бо свідчить, що моя п'ятирічна праця чогось варта), але я *фізично* не можу очолювати установу далі. Отже я дуже прошу Вас підтримати моє клопотання в Президії і Секторі науки. Повірте, що на даному

етапі це єдиний для мене вихід" (тут і далі – виділення курсивом Ол. Дорошкевича. – Г. К.) [Лист Дорошкевича..., 1931, арк. 9 зв.].

Ол. Дорошкевич повернувся до наукової роботи у ВУАН, де очолив Комісію промислової доби та капіталізму, створеної на зміну Комісії для видавання пам'яток новітнього письменства. Упродовж 1931–1932 рр. він виступив із критикою наукового методу роботи багатьох своїх колег: М. Грушевського, А. Кримського, М. Могилянського, М. Новицького (очевидно, під тиском Ол. Дорошкевича із самокритичною доповіддю виступив і М. Новицький, його тези доповіді зберігаються в ІЛ в особовому фонді Ол. Дорошкевича – ф. 160, од. зб. 12), В. Перетца, Ф. Савченка [Протоколи допиту..., 1933, арк. 39–40 зв.]. Згодом Ол. Дорошкевич згадував, що реакція наукової спільноти була однозначною – із ним відмовилися підтримувати будь-які стосунки, багато хто навіть не подавав руку [Протоколи допиту..., 1933, арк. 37 зв.].

В умовах цілковитого повороту до марксо-ленінської ідеології, розпочалася робота над новим повним зібранням творів Шевченка, яке мало вийти до 125-річчя від дня народження поета. Створений з цієї нагоди Редакційний Комітет видання очолив Д. Багалій (помер у квітні 1932 р.), заступниками призначили М. Христового та Ол. Дорошкевича.

Того ж року з'явилася друком фундаментальна праця Ол. Дорошкевича "Принципи організації тексту Шевченкової поезії" [Дорошкевич, 1932], а самого автора було премійовано як кращого співробітника ВУАН.

Статтю Ол. Дорошкевич розпочав із критичного огляду найважливіших видань "Кобзаря" Шевченка і обґрунтував необхідність підготовки нового видання його поетичних творів. Дослідник знову звернувся до проблеми розпорошеності Шевченкових рукописів, які на той час зберігалися у різних архівах та приватних колекціях (переважно у Києві, Чернігові та Харкові), що викликало додаткові труднощі під час підготовки творів до друку. Підготовку Шевченкових текстів суттєво полегшили б фото всієї архівної шевченкіани, право брати автографи в Інститут Тараса Шевченка на тривалий час, колекція усіх видань "Кобзарів", – підсумовує дослідник. Крім

того, на початку 1930-х рр. уже не вистачало кваліфікованих текстологів, які були б поза звинуваченням в "буржуазному націоналізмі" та з належним рівнем підготовки. "Пролетарські кадри, озброєні марксо-ленінською теорією не хочуть іти на цю марудну роботу" [Дорошкевич, 1932, с. 186], – доходить висновку Ол. Дорошкевич.

У статті "Принципи організації тексту Шевченкової поезії" науковець запропонував власний погляд на підготовку до друку Шевченкових творів. Крім традиційних критеріїв, як наприклад, брати до уваги наміри й бажання автора, завжди надавати перевагу автографам перед копіями, Ол. Дорошкевич пропонує вживати не традиційну назву "Кобзар", а "Поезія Т. Шевченка". Ця назва більше відповідала б волі самого автора, адже саме такий заголовок дав Шевченко у рукописі, поданому до Петербурзького цензурного комітету 1859 р. Під час вибору основного тексту того чи іншого твору Шевченка Ол. Дорошкевич радить враховувати ту редакцію, яку автор підготував до друку, або яку він вважав за остаточно викінчену, а не останню. Не оминув дослідник і соціологічний критерій: "серед варіантів однотипних ми повинні вибирати ті, які мають виразнішу соціальну ефективність..." [Дорошкевич, 1932, с. 190].

Цікавим є бачення дослідника щодо особливостей відбору та розташування поетичних творів Шевченка у виданнях. В основу видань Шевченкової поезії Ол. Дорошкевич запропонував покласти прижиттєві збірки, а не альбомний, хронологічний чи жанрово-хронологічний принципи. До окремих (циклізованих) збірок дослідник зараховує "Кобзар" 1840 р., "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки" (1842), рукопис "Три літа", цикл віршів "В казематі", "Більшу книжку". Труднощі в Ол. Дорошкевича викликала "Мала книжка", тексти якої до друку не призначалися. Учений розглядає цей рукопис як чернетку, хоча й погоджується, що до так званої захальвної книжки, крім кількох закреслених віршів, увійшло 43 завершені та важливі для вивчення твори.

Ол. Дорошкевич пропонує друкувати поезії Шевченка за такими розділами: 1. "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки"

1844 р.; 2. "Вірші 1838–1843 рр.", що не увійшли до "Кобзаря": "Причинна", "На вічну пам'ять Котляревському...", "Гамалія" та ін.; 3. "Три літа"; 4. Передмова до так званого "Другого Кобзаря". Поєми "Лілея", "Русалка", "Відьма"; 5. "В казематі. Моїм союзникам посвящаю"; 6. "Вірші 1847–1850 рр." (За "Більшою книжкою" з умовною назвою "Лічу в неволі дні і ночі..." (такий заголовок на думку Ол. Дорошкевича точніший, ніж "Невольничча поезія", вжитий у виданні "Поезія" 1927 р.); 7. "Вірші 1857–1861 рр."; 8. "Вірші невикінчені і принагідні, уривки" ("Мар'яна-черниця", "Юродивий", "Царі" ("Старенька сестро Аполлона...")), поетичні рядки з листів, твори з "Малої книжки", тощо) [Дорошкевич, 1932, с. 197].

Подібні міркування Ол. Дорошкевич висловив і у статті "Подбаймо за повне, науково-перевірене видання творів Т. Шевченка" [Дорошкевич, 1932, с. 1]. В обох статтях Ол. Дорошкевич наголосив на проблемі правопису і пунктуації у виданнях Шевченкових творів, прочитанні окремих слів і рядків. Дослідник заперечив відтворення видавцями окремих присвят Шевченка, які поет сам викреслив (наприклад, Є. Гребінці, П. Петровський, П. Мартосу), відстоював збереження усіх авторських наголосів (наприклад, "А то ж не діждешся його, // Того писання святого, // Святої правди ні від ко́го // Та й ждять не має од ко́го"), вимагав враховувати графіку розташування кожного Шевченкового рядка, схилявся до думки, що заголовки-криптоніми (Г. З., П. С., Н. Т.) до Шевченкових поезій варто друкувати розшифрованими, а не авторські назви слід відкинути зовсім ("Полякам", "Марина", "Сотник").

Ревізія усіх Шевченкових автографів допомогла б виправити хиби, допущені попередніми упорядниками, а також сприяла б виявленню власне Шевченкових описок. Свої міркування Ол. Дорошкевич підтвердив конкретними прикладами, які на прохання дослідника підготувала В. Плахотишина. Зокрема, у виданні "Поезія" (1927 р., т. 1) помилково надруковано: "А в мене діти не кричать, // І жінки немає" замість "А в мене діти не кричать // І жінка не лає" ("Сон (Комедія)") [Дорошкевич, 1932, с. 198], або у поемі "Княжна" рядки: "Ніхто

не знає, що діється // В нас на Україні" ("Поезія" 1927 р., т. 2) чи "І хто не знає, що діється // В нас на Україні" ("Кобзар", 1925 р.), Ол. Дорошкевич пропонує замінити на: "Бог не знає, що діється // В нас на Україні" (правка не обґрунтована) [Дорошкевич, 1932, с. 199]. У списку І. Лазаревського: "Остались Шашелі: гризуть, // Жруть і тлять старого діда... // А от коріння тихо, любо // Зелене корінне ростуть..." послідовно виправлено на: "Остались шашелі: гризуть, // Жеруть і тлять старого дуба... // А од коріння тихо, любо // Зелені парості ростуть..." [Дорошкевич, 1932, с. 205].

У 1932 р. Ол. Дорошкевич розробив та оприлюднив у "Бюлетні Комітету для видання творів Т. Г. Шевченка при II відділі ВУАН" (1933, № 1) план-проспект повного зібрання творів Шевченка. Згідно із проспектом, видання планувалося надрукувати у XV т. Крім творчої спадщини Шевченка, до зібрання мали увійти автографи поета, відтворені цинкографічним способом (т. X), матеріали для біографії Шевченка (документи, дослідження про оточення митця, історію батьківщини, т. XI), біографія Шевченка (т. XII), мемуари та епістолярій про поета (т. XIII), марксо-ленінська оцінка його творчості (т. XIV), бібліографія шевченкіани з анотаціями (т. XV).

У "Бюлетні Комітету для видання творів Т. Г. Шевченка при II відділі ВУАН", крім самого проекту зібрання, Ол. Дорошкевич вмістив також замітку "Організація тексту поезій", у якій ще раз зосередив увагу на принципах друку віршів Шевченка, наголосивши на потребі включити до видання і всі варіанти його творів. Із звіту Ол. Дорошкевича за 1932 р. відомо, що він на кінець року опрацював текст першого тому повного зібрання творів Шевченка [Звіт про роботу..., 1932, арк. 2].

Здійснити видання планувалося впродовж п'яти років. Однак вже невдовзі стало очевидно, що виконати такий обсяг роботи не вдасться. До ювілею Шевченка з'явилося тільки два перші томи повного зібрання. Готувалися вони до друку вже за проектом М. Новицького, який на прохання Ол. Дорошкевича та Є. Шаблювського, ще раз зв'язав поезії Шевченка за автографами.

Попри підтримку Ол. Дорошкевичем радянської влади, 24 лютого 1933 р. його було заарештовано у власній квартирі по

вул. Пятакова, 61 (кв. 9, нині вул. Саксаганського) [Ордер на арешт., 1933, арк. 3]. Приводом для арешту літературознавця стало звинувачення у контрреволюційній діяльності за статтями 54–11, 54–13. На час слідства Ол. Дорошкевич перебував у спецкорпусі Державного політичного управління № 1 (Харків) [Постанови про початок., 1933, арк. 1 а]. Постанова про початок слідства від 28 березня 1933 р.). Вдома на дослідника залишилися чекати матір, дружина Л. Граціанська та син Костянтин.

Допити Ол. Дорошкевича тривали із 2 травня до 21 серпня 1933 р. Ув'язнений відразу визнав методологічні помилки в науковій роботі, підтвердив співпрацю з "буржуазним націоналістом" М. Грушевським, причетність до Братства української державності (1921–1923) і навіть Української військової організації [Протоколи допиту., 1933, арк. 82–83]. Книжку поезій Шевченка "Твори: у 3 т.", надруковану у видавництві "Література і мистецтво" у 1933 р. за редакцією і текстологічними принципами Ол. Дорошкевича, було вилучено з наукового обігу.

Під час слідства Ол. Дорошкевич кілька разів звертався до Колегії Державного політичного управління УРСР з покаяльними листами (записи від 20 березня 1933 р. [Покаяльні листи., 1933, арк. 5–10], 29 березня 1933 р. [Покаяльні листи., 1933, арк. 31–33], 25 червня 1933 р. [Покаяльні листи., 1933, арк. 43–44 зв.]). У листі за червень місяць (число відсутнє) Ол. Дорошкевич свідчив: "Я рассказал следствию все, о чем меня спрашивали; я и впредь буду говорить обо всем, не щадя никого. Но я физически не могу говорить того, чего не знаю, и в этом причина кажущегося упорства... Я принес перед пролетарской властью полное искреннее рассказание, я хочу выйти из ГПУ (Главное политическое управление. – Г. К.), как из хорошей политической школы, психологически обновленным для дальнейшей работы" [Покаяльні листи., 1933, арк. 46 зв.].

Ол. Дорошкевич звернув увагу слідчих і на стан свого здоров'я. Він мав ваду серця, нервові розлади та ще до арешту перехворів черевним тифом [Анкета обмінюемого, 1933, арк. 4].

17 вересня 1933 р. слідство у справі Ол. Дорошкевича було припинено. Відповідну довідку підписали уповноважений слід-

чої групи [М.] Проскуряков, начальник II Секретно-політичного відділу Державного політичного управління УРСР (далі – СПВ ДПУ УРСР) [О.] Шерстов, начальник СПВ ДПУ УРСР [Б.] Козельський [Постанови про початок.., 1933, арк. 156].

3 листопада 1933 р. справу Ол. Дорошкевича внесено до переліку закритих [Постанови про початок.., 1933, арк. 158].

З автобіографії Ол. Дорошкевича відомо, що у 1934 р. він якийсь час працював редактором художнього відділу київської Кінофабрики, того ж року виїхав на Урал [Дорошкевич, 1940, арк. 1]. 25 жовтня 1934 р. був призначений виконуючим обов'язки професора російської літератури в Удмуртському державному педагогічному інституті. Упродовж 1935–1937 рр. отримував премію кращого співробітника. З 1 лютого 1938 р. читав курс російської літератури у Свердловському державному педагогічному інституті, а вже 25 лютого того ж року призначений деканом факультету російської мови і літератури. 11 червня 1938 р. вченому присвоєно звання професора російської літератури. З 1 вересня 1939 р. Ол. Дорошкевич – професор і завідувач кафедри російської літератури Рязанського державного педінституту.

Про цей період життя Ол. Дорошкевича розповідають листи до дружини Л. Граціанської. Наприклад, із листа від 28 вересня 1939 р. дізнаємося і про його працю над шевченківською темою: "Люба, у меня к тебе небольшая просьба: вышли мне заказной бандеролью некоторые книги, если это тебя не затруднит. Я взял тему – "Идея славянского единения в поэзии Т. Шевченко", но литературы во время пребывания в Москве, по оплошности, не взял. Очень прошу тебя выслать: 1) советское изд. Шевченка с примечаниями (укр.), первая часть, где "Дружное посланіє" и "Єретик або Іван Гус"; 2) сборники со статьями, где трактуется та же тема. Мое досадное заболевание неделю тому назад перепутало все мои планы и намерения. Сижу в своей комнате. 10°! Холодно, неуютно! Я сильно кашляю. Тоска невероятная. О многом, быть может, я сейчас сожалею, но силою вещей попал в такой круг, разорвать который очень трудно. Но и так, в колебании и сомнении, жить невозможно. Ал. [Дорошкевич, 1939].

Крепко благодарен тебе за теплый дружеский прием, который меня так растрогал" [Листи Дорошкевича, 1925, арк. 47–47 зв.].

З іншого листа від 22 червня 1941 р. відомо, що Ол. Дорошкевич отримав запрошення на посаду викладача в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, але повернення в Київ, за яким сумував дослідник, довелося відкласти у зв'язку із початком німецько-радянської війни [Дорошкевич, 1918, арк. 57 зв.].

Першою публікацією Ол. Дорошкевича після переїзду в столицю УРСР стала стаття "На берегах Неви. До 240-річчя від дня заснування Петербурга–Ленінграда", присвячена петербурзькому оточенню Шевченка і водночас сповнена захоплення самим містом і його одіозними творцями [Дорошкевич, 1943, с. 29–38].

Задум дослідити ідею слов'янської єдності у Шевченка вилився у статтю "Шевченко і слов'янський світ" [Дорошкевич, 1945, с. 3]. Така тема була ідеологічно вигідною, адже давала можливість не тільки розкрити обізнаність Шевченка із працями слов'янських "будителів" П.-Й. Шафарика і Я. Коллара, а й демонструвала вигідну радянській політиці начебто першість російської влади, під покровом якої у реаліях ХІХ ст. розглядали єдність слов'ян кирило-мефодіївці.

Взаємозв'язки творчості Шевченка і А. Міцкевича Ол. Дорошкевич окреслив у статті "Два поети" (1945). Дослідник зосередив увагу не тільки на можливі шляхи взаємопізнання їхньої творчості, підкресливши вплив поеми А. Міцкевича "Дзяди" на появу поеми Шевченка "Сон", а й слушно наголосив: "Випадки навіть певної подібності в сюжетах і мотивах частіше можна пояснити спільним для обох поетів джерелом – фольклором або безпосередніми життєвими спостереженнями" [Дорошкевич, 1945, с. 3].

Попри постійну заклопотаність науковою роботою – Ол. Дорошкевич очолив відділ української літератури ХІХ ст. в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та кафедру української літератури в Київському університеті, працював над дисертацією про Марка Вовчка, – літературознавець відчував внутрішню тривогу. Своїми сумнівами і душевними переживаннями він ділився із друзями, зокрема, і Л. Граціанською, яка на

той час працювала і мешкала в Москві: "Я просто не розумію, Любов Миколаївна: або я зробився дурнішим і непотрібним нікому або всі ми знервувалися до нестями або... словом, я сам не знаю, що ми робимо і куди йдемо. І тільки випадково зустрівши Чепігу і побалакавши з ним, я трохи якось очуняв" [Листи Дорошкевича..., 1925, арк. 67].

У 40-х рр. ХХ ст. Ол. Дорошкевича запросив до співпраці М. Рильський. Тоді готувалося до друку російськомовне видання "Кобзаря" у перекладі Максима Тадейовича та М. Ушакова. У ЦДАМЛМ України зберігається машинопис коментарів до видання з правками Ол. Дорошкевича [Дорошкевич, 1944–1946, арк. 1–40]. Примітки історико-культурного напрямку відбивають ідеологічні віяння того часу. Наприклад, постать Б. Хмельницького тут прокоментовано так: "...великий украинский гетман, возглавивший восстание украинского народа против польской шляхты и приведший его к объединению с великим русским народом на Переяславской Раде 1654 г." [Дорошкевич, 1944–1946, арк. 18]. Трапляються окремі неточності й у даних фактографічного ряду. Наприклад, долю Оксани Коваленко, дитячого кохання Шевченка, тут пов'язано із віршем "Ми вкупочці колись росли...", головна героїня якого стає покриткою. Натомість з архівних джерел достеменно відомо, що Оксана вийшла заміж у с. Пединівку за М. Сороку, разом подружжя виховало кількох дітей [Шевченківська енциклопедія, 2012, с. 422].

Окремі коментарі Ол. Дорошкевича до Шевченкових творів містять також недатовані "Замітки про твори Т. Г. Шевченка", що зберігаються в ІЛ (ф. 160, од. зб. 3). Крім поезії "Ми вкупочці колись росли...", літературознавцем прокоментовано поезію "І виріс я на чужині..." та поему "Чернець". Цікавим є спостереження Ол. Дорошкевича про джерело написання поеми, а саме – народний переказ про запорожців, вміщений у газеті "Киевские губернские ведомости" (1847, № 1, 3 січн.), яку міг читати Шевченко [Замітки про твори..., с. 2]. Як відомо, варіант цієї історії з уст Шевченка записав П. Куліш [Шевченко, 2003 с. 329–330].

Останньою працею дослідника у шевченкознавстві стала стаття "Деякі нові факти про перебування Шевченка на Аральському морі (листи О. І. Бутакова до О. І. Макшеева)" [Дорошкевич, 1946, с. 166–173]. У ній учений опублікував дружні листи О. Бутакова до О. Макшеева від 16 грудня 1846, 17 березня 1847 (з Раїма в Оренбург) та лист з орієнтовною датою 1851 р. з Оренбурга в Раїм про перебування О. Бутакова в цьому краї.

1 квітня 1946 р., через кілька днів після захисту докторської роботи про творчість Марка Вовчка, Ол. Дорошкевич відійшов у засвіти. Похований на Байковому кладовищі.

Посмертно побачили світ книги Ол. Дорошкевича "Реалізм і народність української літератури ХІХ ст." (1986, підготовлена за консультаціями сина Володимира Дорошкевича), "Підручник історії української літератури" (1991), у яких окремі розділи присвячено вивченню творчості Шевченка.

Архівна колекція документів Ол. Дорошкевича формувалася впродовж 1970–1990-х рр. На сьогодні порівняно невеликі за кількістю документів особові фонди вченого представлені у трьох архівах – ЦДАМЛМ України (ф. 549, оп. 1, 26 од. зб.), ІЛ (ф. 160, 13 од. зб.) та ІР (ф. 315, 82 од. зб.). Крім матеріалів до життєпису (варіанти автобіографії, епістолярій, іконографія) та наукових праць дослідника з історії літературознавства ХІХ ст., окрему частину документів становлять зібрані Ол. Дорошкевичем документальні першоджерела та матеріали інших авторів. Зокрема, в архівній шевченкіані Ол. Дорошкевича відклалися бібліографія про Шевченка (ІЛ, ф. 160, од. зб. 7, 15 арк.), машинописна копія фрагменту справи "Дело канцелярии министра народного просвещения... о дозволении художнику Т. Шевченко напечатать новым изданием соч. "Кобзарь" и «Гайдамаки»" (ІЛ, ф. 160, од. зб. 10, 33 арк.), уривки окремих поезій Шевченка з помітками Ол. Дорошкевича (ЦДАМЛМ України, ф. 549, од. зб. 17, 11 арк.) тощо.

Ол. Дорошкевич пропрацював в українському літературознавстві близько 30 років, упродовж яких проявив себе як дослідник і організатор науки. Широке визнання таланту Ол. Дорошкевича відбулося за Центральної Ради, тоді в уряді

І. Стешенка він опікувався українізацією освіти. На початку 1920-х рр. Ол. Дорошкевич багато часу присвятив педагогічній роботі і одночасно співпрацював з ВУАН під керівництвом С. Єфремова – у Комісії для видавання творів новітнього письменства та Історико-літературному товаристві. В історію літературознавства Ол. Дорошкевич увійшов як "одним із фундаторів радянського шевченкознавства" [Шевченкознавство..., 1975, с. 181]. У найпродуктивніший період – 1920-ті рр. Ол. Дорошкевич долучився до організації Інституту Тараса Шевченка, з 1926 р. очолив його київську філію, взяв участь у створенні першої експозиції Будинку-музею Тараса Шевченка. Під керівництвом Ол. Дорошкевича було написано ряд досліджень з історії української літератури ХІХ ст., зокрема й про Шевченка, видано окремі твори українського поета для широкого кола читачів. Ол. Дорошкевич був серед тих, хто розпочинав підготовку другого повного зібрання творів Шевченка. Попри підтримку радянської влади і гостру критику колег за відсутність у їхніх працях марксистсько-ленінської ідеології, вчений не уникнув арешту. Його праці, написані із застосуванням історико-культурного, соціологічного, подекуди з нахилом до вульгарного соціологізму методів, охоплюють найяскравіші постаті і твори української літератури ХІХ ст., крім Шевченка, – творчість П. Куліша, Марка Вовчка, І. Франка та ін. У шевченкознавчому доробку Ол. Дорошкевича – статті, присвячені становленню шевченкознавства як науки, вивченню взаємин Шевченка з провідними російськими діячами, його оточення, текстології Шевченкових творів, епістолярних та мемуарних джерел шевченкіани. Подальше цілісне дослідження здобутків усіх шевченкознавців 1920–1930-х рр. із залученням першоджерел та архівних матеріалів сприятиме належному та об'єктивному висвітленню внеску вчених у розвиток шевченкознавчої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Анкета обвиняемого [Ал. Дорошкевича], февраль 1933 г. // ЦДАГО. – Ф. 263. – оп. 1. – Од. зб. 44590. – Арк. 4–4 зв.
- Дорош С. Кріпацтво в творах Шевченка / С. Дорош // Рада. – 1911. – № 46. – С. 2.

Дорош С. Пам'яті М. Добролюбова (17.XI.186–17.XI.1911) / С. Дорош // Рада. – 1911. – № 260. – С. 2.

Дорошкевич Ал. Личное дело, 4 марта 1923 г. / Ал. Дорошкевич // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Од. зб. 2270. – Арк. 7, 10.

Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства: зб. ст. / О. Дорошкевич. – Х. ; К., 1930. – 208 с.

Дорошкевич О. К. Автобіографія, 28 липня 1940 р. / О. К. Дорошкевич // ЦДАМЛМ України. – Ф. 549. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 1–1 зв.

Дорошкевич О. К. Автореферат проф. О. К. Дорошкевича з приводу його книги "Етюди з шевченкознавства" / О. К. Дорошкевич // Літературний архів. – 1931. – Ч. IV–V. – С. 173–187.

Дорошкевич О. К. Реалізм і народність української літератури XIX ст. / О. К. Дорошкевич // АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1986. – 312 с.

Дорошкевич Ол. Анкетний листок наукового співробітника, 12.04.1927 р. / Ол. Дорошкевич // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Од. зб. 2270. – Арк. 1, 5.

Дорошкевич Ол. Два поети / Ол. Дорошкевич // Літературна газета. – 1945. – 29 листоп. – С. 3.

Дорошкевич Ол. Деякі нові факти про перебування Шевченка на Аральському морі (листи О. І. Бутакова до О. І. Макшеева) / Ол. Дорошкевич // Вітчизна. – 1946. – № 3. – С. 166–173.

Дорошкевич Ол. Замітки про твори Т. Г. Шевченка / Ол. Дорошкевич // ІЛ. – Ф. 160. – Од. зб. 3. – Арк. 1–3 зв.

Дорошкевич Ол. Маленький додаток до Шевченкових листів, 1920-ті рр., автограф / Ол. Дорошкевич // ІР НБУВ. – Ф. X. – Од. зб. 12416. – Арк. 1–5.

Дорошкевич Ол. На берегах Неви: до 240-ліття з дня заснування Петербурга – Ленінграда / Ол. Дорошкевич // Україна. – 1943. – № 3. – С. 29–38.

Дорошкевич Ол. Новий Шевченко / Ол. Дорошкевич // Пролетарська правда. – 1927. – 11 берез. – С. 3.

Дорошкевич Ол. Підручник історії української літератури / Ол. Дорошкевич. – К., 1929. – 351 с.

Дорошкевич Ол. Подбаймо за повне, науково-перевірене видання творів Т. Шевченка / Ол. Дорошкевич // За радянську академію. – 1932. – № 14. – С. 1.

Дорошкевич Ол. Примітки до зб. Шевченка Т. Г. "Кобзарь" в російському перекладі Ушакова М. М., Рильського М. Т., 1944–1946 / Ол. Дорошкевич // ЦДАМЛМ України. – Ф. 549. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – 40 арк.

Дорошкевич Ол. Принципи організації тексту Шевченкової поезії / Ол. Дорошкевич // Життя й Революція. – 1932. – Кн. VI–VII. – С. 186–206.

Дорошкевич Ол. Природа в поезії Шевченка / Ол. Дорошкевич // Тарас Шевченко: зб. – К., 1921. – С. 77–93.

Дорошкевич Ол. Трагедія самотнього чуття (Шевченко й Ликера) / Ол. Дорошкевич // Життя й Революція. – 1926. – № 9. – С. 73–89.

Дорошкевич Ол. Шевченко в приватному листуванні / Ол. Дорошкевич // Зап. іст.-філол. від. УАН. – 1926. – Кн. 7–8. – С. 369–385.

Дорошкевич Ол. Шевченко в селянських переказах / Ол. Дорошкевич // Життя й Революція. – 1929. – Кн. 3. – С. 110–115.

Дорошкевич Ол. Шевченко в соціалістичному оточенні / Ол. Дорошкевич // Шевченківський збірник. – К., 1924. – Т. 1. – С. 42–75.

Дорошкевич Ол. Шевченко. Деякі проблеми з шевченкознавства / Ол. Дорошкевич // Рад. освіта. – 1924. – № 3–4. – С. 74–85.

Дорошкевич Ол. Шевченко і слов'янський світ / Ол. Дорошкевич // Рад. Україна. – 1945. – 10 берез. – С. 3.

Дорошкевич Ол. Шевченко й наступні літературні генерації / Ол. Дорошкевич // Пролетарська правда. – 1926. – 10 берез. – С. 3

Дорошкевич Ол. Шевченко на лекціях літератури / Ол. Дорошкевич // Вільна укр. шк. – 1918. – № 7. – С. 130–145.

Дорошкевич Ол. Шевченкознавство, як науково-громадська проблема / Ол. Дорошкевич // Глобус. – 1928. – № 5. – С. 66.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – К., 1997. – 848 с.

(Бібліотека газети "Рада". Мемуари). Звіт про роботу редакційного комітету для видання Шевченківських творів при II відділі ВУАН від 1 січня до 1 грудня 1932 р. за підписом заст. редакц. коміт. Ол. Дорошкевича, 9 листопада 1932 р. // ЦДАМЛМ України. – Ф. 1. – Архів М. М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 368. – Арк. 1–8.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001. Сторінки історії / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2003. – 592 с.

Колесник П. Під забралом академічного об'єктивізму, 1 січня 1937 р. / П. Колесник // ІР НБУВ. – Ф. X. – Од. зб. 14580. – Арк. 226–240.

Лакиза І. "Переходовий марксизм" Ол. Дорошкевича / І. Лакиза // Літ. архів. – 1931. – Ч. 1/2. – С. 38–50.

Лист Дорошкевича Ол. до Айзенштока І. від 4 червня 1927 р. // ІЛ. – Ф. 182, в опрацюванні. – Арк. 1–2.

Лист Дорошкевича Ол. до Багалія Д. від 2 листопада 1931 р. // ІР НБУВ. – Ф. І. – Од. зб. 45733. – Арк. 9–10.

Лист Дорошкевича Ол. до Новицького М. від 2 квітня 1930 р. // ІР НБУВ. – Ф. XXXVII. – Од. зб. 1445. – Арк. 1–1 зв.

Листи Дорошкевича Ол. до Граціанської Л., 30–31 березня 1925 р., 28 вересня 1939 р., 22 червня 1942 р., [1940-ві рр.] // ЦДАМЛМ України. – Ф. 549. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – Арк. 18–22зв., 47–47 зв., 57–58, 66–67 зв.

Наукові праці Ол. Дорошкевича (найголовніші), 8 квітня 1927 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Од. зб. 2270. – Арк. 2–4.

Одарченко П. Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960) / П. Одарченко // Світи Тараса Шевченка: зб. ст. : до 175-річчя з дня народж. поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 348–409.

Ордер на арешт Дорошкевича Ол. № 1026 від 23 лютого 1933 р. // ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Оп. 44590. – Арк. 3.

Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці / С. Павличко // Світи Тараса Шевченка : зб. ст.: до 175-річчя з дня народж. поета. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1991. – С. 335–342.

Покаяльні листи Дорошкевича Ол. від 20, 29 березня, 25 червня, червень (число відсутнє) 1933 р. // ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Оп. 44590. – Арк. 5–10, 31–33, 43–44 зв., 45–47 зв.

Постанови про початок слідства, припинення слідства та про закриття справи Дорошкевича Ол., 28 березня, 17 вересня, 3 листопада 1933 р. // ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Оп. 44590. – Арк. 1а–1а зв., 156, 158.

Протоколи допиту Дорошкевича Ол. від 2 травня, 17 серпня 1933 р., машинопис // ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Оп. 44590. – Арк. 37–40 зв., 81–83.

Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2012. – Т. 2. – 756, XVI с.

Шевченко Т. Повне збір. творів : у 12 т. Т. 6 / Т. Шевченко. – К., 2003.

Шевченкознавство: підсумки і проблеми / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1975. – 564 с.

Яблонська О. Шевченкознавчі дослідження О. Дорошкевича // Шевченкознавчі студії. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 101–108.

REFERENCES

Fond 263, Inventory 1, Unit 44590, Folios 4–4 rev. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv. (in Russian).

Dorosh S. Kripatstvo v tvorakh Shevchenka [Serfdom in Shevchenko's Works]. *Rada*, 1911, 46, 2. (in Ukrainian).

Dorosh S. Pamiati M. Dobroliubova (17.XI.1861–17.XI.1911) [In memory of M. Dobrolyubov (17.XI.1861–17.XI.1911)]. *Rada*, 1911, 260, 2. (in Ukrainian).

Fond 166, Inventory 12, Unit 2270, Folios 7, 10. Central State Archive of Supreme Authorities and governments of Ukraine, Kyiv. (in Russian).

Doroshkevych, O. *Etiudy z shevchenkoznavstva* [Essays of Shevchenko Studies]. Kharkiv–Kyiv: DVU, 1930. (in Ukrainian).

Fond 549, Inventory 1, Unit 7, Folios 1–1 rev. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

Doroshkevych O. K. Avtoreferat prof. O. K. Doroshkevycha z pryvodu yoho knyhy "Etiudy z shevchenkoznavstva" [The abstract of prof. O. K. Doroshkevych about his book "Essays of Shevchenko Studies"]. *Literaturnyi arkhiv*, 1931, IV–V, 173–187. (in Ukrainian).

Doroshkevych O. K. Realizm i narodnist ukraïnskoi literatury XIX st. [Realism and nationality of Ukrainian literature of the nineteenth century]. Kyiv: Naukova dumka, 1986. (in Ukrainian).

Fond 166, Inventory 12, Unit 2270, Folios 1, 5. Central State Archive of Supreme Authorities and governments of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

Doroshkevych, Ol. Dva poety [Two poets]. *Literaturna hazeta*, 1945, 29 Novemb., 3. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Deiaki novi fakty pro perebuvannia Shevchenka na Aralskomu mori (lysty O. I. Butakova do O. I. Maksheieva) [Some New Facts About Shevchenko's Stay on the Aral Sea (Letters from O. I. Butakov to O. I. Maksheiev)]. *Vitchyzna*, 1946, 3, 166–173. (in Ukrainian).

Fond 160, Unit 3, Folios 1–3 rev. Shevchenko Institute of literature, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Fond X, Unit 12416, Folios 1–5. The Institute of Manuscript, Kyiv. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Na berehakh Nevy: do 240-littia z dnia zasnuvannia Peterburha – Leninhrada [On the banks of the Neva: to the 240th anniversary of the founding of St. Petersburg – Leningrad]. *Ukraina*, 1943, 3, 29–38. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Novyi Shevchenko [New Shevchenko]. *Proletarska pravda*, 1927, 11 March, 3. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. *Pidruchnyk istorii ukrainskoi literatury* [Schoolbook of history of Ukrainian literature] (fotoreprint: 4th ed., 1929). Miunkhen: UVU, 1991. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Podbaimo za povne, nauково-perevirene vydannia tvoriv T. Shevchenka [Let us take care of the complete, scientifically verified edition of T. Shevchenko's works]. *Za radiansku akademiiu*, 1932, 14, 1. (in Ukrainian).

Fond 549, Inventory 1, Unit 5, Folios 1–40. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Pryntsyppy orhanizatsii tekstu Shevchenkovoï poezii [The principles of text organization of Shevchenko's poetry]. *Zhyttia y Revoliutsiia*, 1932, VI–VII, 186–206. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Pryroda v poezii Shevchenka [Nature in Shevchenko's poetry]. *Taras Shevchenko: zb. K.*: DVU, 1921, pp. 77–93. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Trahediia samotnoho chuttia (Shevchenko y Lykera) [The tragedy of loneliness (Shevchenko and Lyckera)]. *Zhyttia y Revoliutsiia*, 1926, 9, 73–89. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko v pryvatnomu lystuvanni [Shevchenko in private correspondence]. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu UAN*, 1926, 7–8, 369–385. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko v selianskykh perekazakh [Shevchenko in peasant legends]. *Zhyttia y Revoliutsiia*, 1929, 3, 110–115. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko v sotsiialistychnomu ototchenni [Shevchenko in a socialist borders]. *Shevchenkivskyi zbirnyk. K.*: Sorabkop, 1924, vol. 1, pp. 42–75. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko. Deiaki problemy z shevchenkoznavstva [Shevchenko. Some problems of Shevchenko studies]. *Radianska osvita*, 1924, 3–4, 74–85. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko i slovianskyi svit [Shevchenko and the Slavic world]. *Radianska Ukraina*, 1945, 10 March, 3. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko y nastupni literaturni heneratsii [Shevchenko and next literary generations]. *Proletarska pravda*, 1926, 10 March, 3. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenko na lektsiakh literatury [Literature lectures about Shevchenko]. *Vilna ukrainska shkola*, 1918, 7, 130–145. (in Ukrainian).

Doroshkevych Ol. Shevchenkoznavstvo, yak naukovo-hromadska problema [Shevchenko studies as a scientific and public problem]. *Hlobus*, 1928, 5, 66. (in Ukrainian).

Yefremov S. Shchodennyky. 1923–1929. [Diaries. 1923–1929]. Kyiv: newspaper "Rada", 1997. (in Ukrainian).

Fond 1, Inventory 1, Unit 368, Folios 1–8. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Myshanych O. V. *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 1926–2001. Storinky istorii Institute of Literature [Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. 1926–2001. History pages of Literature Institute]*. K.: Naukova dumka, 2003. (in Ukrainian).

Fond X, Unit 14580, Folios 226–240. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Lakyza I. "Perekhodovyi marksyzm" Ol. Doroshkevycha ["Transitional marxism" of Ol. Doroshkevych]. *Literaturnyi arkhiv*, 1931, 1/2, 38–50. (in Ukrainian).

Fond 182, in the process of archival description, Folios 1–2. Shevchenko Institute of literature, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Fond I, Unit 45733, Folios 9–10. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian). Fond XXXVII, Unit 1445, Folios 1–1 rev. The Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Fond 549, Inventory 1, Unit 8, Folios 18–22 rev. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Fond 166, Inventory 12, Unit 2270, Folios 2–4. Central State Archive of Supreme Authorities and governments of Ukraine, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian).

Odarchenko P. Taras Shevchenko v radianskii literaturnii krytytsi (1920–1960) [Taras Shevchenko in Soviet literary criticism (1920–1960)]. *Svity Tarasa Shevchenka: zb. st.: do 175-richia z dnia narodzhennia poeta*. Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto; Lviv, 1991, pp. 348–409. (in Ukrainian).

Fond 263, Inventory 1, Unit 44590, Folios 3. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

Pavlychko S. Modeli shevchenkoznavstva v radianskii i neradianskii nausti [Models of Shevchenko Studies in Soviet and Non-Soviet Science]. *Svity Tarasa Shevchenka: zb. st.: do 175-richia z dnia narodzhennia poeta*. Niu-York; Paryzh; Sidnei; Toronto; Lviv, 1991, pp. 335–342. (in Ukrainian).

Fond 263, Inventory 1, Unit 44590, Folios 5–10, 31–33, 43–44 rev., 45–47 rev. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv. (in Ukrainian).

Fond 263, Inventory 1, Unit 44590, Folios 1a–1a rev., 156, 158. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv. (in Russian).

Fond 263, Inventory 1, Unit 44590, Folios 37–40 rev., 81–83. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, Kyiv. (in Russian).

Boron O. V. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t. [Shevchenko Encyclopedia: in 6 vols.]*, 2012, vol. 2. Kyiv. (in Ukrainian).

Shevchenko T. *Povne zibrannia tvoriv: u 12 t. [Complete Works: in 12 vols.]*, 2003, vol. 4. K.: Naukova dumka. (in Russian).

Shevchenko T. (2003). *Povne zibrannia tvoriv: u 12 t. [Complete Works: in 12 vols.]*, 2003, vol. 6. K.: Naukova dumka. (in Ukrainian, Russian).

Shevchenkoznavstvo: pidsumky i problemy. [Shevchenko studies: results and problems]. K.: Naukova dumka, 1975, 564 p. (in Ukrainian).

Yablonska O. Shevchenkoznavchi doslidzhennia O. Doroshkevycha. – *Shevchenko Study's research of O. Doroshkevych. Shevchenkoznavchi studii*, 2007, 9, 101–108. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 19.11.19

H. V. Karpinchuk, PhD, Junior Researcher
Shevchenko Institute of literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
halynakarpinchuk@ukr.net

**ORGANIZATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES
OF OLEKSANDR DOROSHKEVYCH
IN SHEVCHENKO STUDIES**
(with using the archival sources)

This article dedicated to Ol. Doroshkevych (1889–1946), one who is the author more than thirty articles about the famous Ukrainian poet Taras Shevchenko. Ol. Doroshkevych also known as the head of the Kyiv branch of the Taras Shevchenko Institute in 1926–1931 years. The participation of the scientist in the organization of Shevchenko Studies in the 1920's – early 1930's is investigated. The achievements of the scholar to the study of Shevchenko age, the investigation of poet's connections with friends and with the Slavic world are determined. The Doroshkevych contribution in the development of the textual principles of the publication of Shevchenko's works, study of memoirs and letters about the poet are described. The role of Ol. Doroshkevych in Shevchenko Studies of the first half of the twentieth century is determined by using the archival sources of the researcher.

Keywords: *Ol. Doroshkevych; editions of Taras Shevchenko's works; Taras Shevchenko Institute; archival materials; history of Shevchenko Studies.*

Т. О. Ковальчук, старш. лаборант

Всеукраїнського навчально-наукового центру шевченкознавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
trojana14@gmail.com

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ У "ГАЙДАМАКАХ" Т. ШЕВЧЕНКА ТА РОМАНАХ К. ПОЛІЩУКА "ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ БАТЬКО" ТА "ОТАМАН ЗЕЛЕНИЙ"

Проаналізовано зображення історичних постатей у романах К. Поліщука та поемі "Гайдамаки" Тараса Шевченка. Подано порівняння творів Шевченка з історичними дослідженнями того періоду. Порівнюється система образів творів К. Поліщука та образів поеми "Гайдамаки" Т. Шевченка.

Ключові слова: авторська свідомість, принципи образотворення, історичні постаті, художній вимисел.

Протягом десятиліть ім'я К. Поліщука не згадувалося навіть в антологіях, а твори забороняли читати. Письменник, розділивши долю побратимів "розстріляного відродження", потрапив до чорних списків "ворогів народу" і зник у проваллях людської пам'яті. Навіть сьогодні не знайдемо його друкованих віршів, оповідань і нарисів, що були популярними у 20-х рр.

Клим Поліщук й досі залишається малодослідженим письменником, а його історичні романи потребують прочитання та дослідження.

Про письменницький доробок К. Поліщука писали його сучасники: М. Богацький, С. Буда, П. Горецький, М. Жук, В. Коряк, В. Поліщук, В. Самійленко, Б. Тиверець, П. Тичина та ін. Життя та творчість письменника за радянських часів замовчувалися або оцінювалися в негативному ракурсі, навіть в сучасному літературознавстві його роботи залишаються маловідомими. За останні роки творчість митця досліджували Раїса Мовчан, Валерій Шевчук, Сергій Яковенко, Петро Ротач, Мирослава Ковальчук.

У творчості Кліма Поліщука спостерігається трагічне світо-відчуття, пов'язане з бінарною опозицією між високими

ідеалами та жорстокою реальністю. Герой письменника відчуває й усвідомлює трагічну роздвоєність свого екзистенційного існування. Він обирає нові незвичні шляхи пізнання трансцендентного, у якому виявляється своєрідний бунт проти узвичаєних норм поведінки та світоглядних засад. У романах "Отаман Зелений" (1922, друга редакція – 1925) та "Гуляйпільський батько" (1925) письменник змальовує широку панораму громадянської війни, створює образи ватажків протиборчих сил, художньо втілює особливості українського національного менталітету – демократизм та прагнення до свободи. Завдання, поставлене письменником в його романах, надзвичайно складне. Події революції та громадянської війни на Україні були настільки масштабними та суперечливими, що охопити їх розумом і дати об'єктивний аналіз було дуже складно навіть людині непересічній. Романи К. Поліщука не можна назвати історичними в повному розумінні цього слова, оскільки їх писав сучасник тих буремних подій.

В українській літературі, поруч із Климом Поліщуком, ті початкові, безпосередні враження від світової війни, революції й визвольної війни знайшли своє вираження в прозі Н. Романович-Ткаченко, О. Маковея ("Кроваве поле"), О. Турянського ("Поза межами болю"), В. Стефаника, М. Яцкова, Д. Лукіяновича, В. Підмогильного, А. Крушельницького, О. Кобця ("Записки полоненого"), в повістях М. Голубця, в романі Р. Купчинського "Заметіль", у новелах В. Софронова-Левицького, "Нотатнику" Ю. Липи, творах Ф. Дудка ("Дівчата відчайдушних днів", "Чорторий", "Отаман Крук"), Ю. Горліса-Горського ("Холодний Яр"), Ю. Яновського ("Вершники"), М. Хвильового, А. Головка, М. Івченка, Б. Антоненка-Давидовича ("На шляхах і роздоріжжях"), Г. Косинки, В. Сосюри ("Третя рота"), П. Панча ("Голубі ешелони") та ін.

Характерною для К. Поліщука є документальність розповіді, увага до історичних фактів, прагнення здійснити правдивий репортаж про події. Він фактично продовжує і розвиває жанр "новели факту", що стає популярним у ті часи. "Береться факт як його подає газета, – писав про цей жанр В. Коряк. – Вплив

преси, газетярства на літературу стає потужний в бойову добу, добу громадського напруження" [Коряк, 1931, с. 273].

Система образів К. Поліщука побудована на основі поєднання реальних історичних постатей та персонажів, створених художньою уявою автора. Шляхи історика і митця часто розходяться: перший намагається якомога повніше охопити й систематизувати конкретні факти, бо претендує на істинність, другий же має інше завдання – створити самодостатню картину історії. Таку творчу стратегію реалізують у своїй творчості Тарас Шевченко та Клим Поліщук. Шевченко бачить в історії не ідеї, події, а людей, їхні маленькі історії, які стікаються в великий вир історії. Шевченко використовує поетичні ілюстрації, що спонукають читача не розглядати історичний процес як сукупність сухих фактів, а емоційно співпереживати.

В центрі романів Клима Поліщука – образи знаменитих отаманів часів Визвольної війни, ватажків селянського руху Нестора Махна, Миколи Григоренка (Ничипіра Григор'єва), Зеленого (Данила Терпила). Другу групу складають образи їхніх найближчих соратників та противників. Це – Воленко, ідеолог махновського руху, Щусь та Петрик, керівники махновських загонів, Дик та Сокіл, на початку роману найближчі помічники Григоренка, Оріся, кохана дівчина Махна й Григоренка, Оксана – дружина Махна, Степан Шкуратов, односелець та непримиренний суперник Зеленого, соціаліст Онупрієнко, робітник Супоня, галичанин Проць – товариші та соратники Зеленого. Третя група – персонажі з народу, що характеризують його стан та еволюцію часів Визвольної війни. В другому романі – "Гуляйпільській батько" – прагнучи бути якнайближче до історичної дійсності, письменник вводить якомога більшу кількість образів реальних учасників революційних подій. Такими персонажами є, окрім отаманів Н. Махна та М. Григоренка (Н. Григор'єва), Воленко (Волін), Ф. Щусь, Петрик (Петренко), брат Махна Григорій. Як правило, їхні характери є невиразними, змальовані письменником схематично. Важливим для нього є лише їхня наближеність до Махна та відданість йому. Через них він розкриває характер самого селянського ватажка. Так, брат

Махна, "невеликий жовнір", що згадується автором лише на початку роману, з'являється знову тільки, щоб показати, як Махно переживає його смерть. Хоча насправді Григорій Махно був одним із найближчих соратників "батька", а влітку 1919 р., після об'єднання армій Махна та Григор'єва, став начальником штабу об'єднаних сил.

Образ Воленка, ідейного ватажка махновського руху, дає змогу простежити ідейну революцію Махна, який від анархістської ідеї формування вільних самоуправних комун приходить до думки про необхідність селянського повстання, відновлення давньої Запорізької Січі, зокрема щоб залучити козацтво Григоренка до анархістського руху ("Запорожці були також анархісти... Тепер козаки з нами мусять бути...") [Поліщук, 1991, с. 83]. Сам Н. Махно у своїх споминах писав про відсутність у нього "достатньої освіти та конкретно – позитивної підготовки в області соціально-політичних проблем анархізму", що "гнітило його" [Махно, 1991, с. 8].

Однак саме Махно, єдиний з анархістів, що були переважно теоретиками, зрозумів необхідність з'єднання анархізму з масовим народним рухом і реалізував це на практиці. І цей факт вірно підмітив К. Поліщук у романі. Ідейним керівником махновського руху спочатку був П. Аршинов, а не Волін (Воленко), як пише К. Поліщук. А у 1919 р. теоретиків-анархістів серед повстанців і зовсім не було, й агітаційно-пропагандистську роботу вів сам "батько" [Воловиківський, 1994, с. 81]. Однак письменник вірно показує настрої Махна щодо анархізму, прагнення відмежуватися від нього в певні періоди своєї діяльності. Це підтверджують дослідження істориків. Наприклад, на початку 1919 р. Махно відходить від анархізму, політика якого на даному етапі не відповідала інтересам селян, що боролися за землю і владу. "Я в першу чергу революціонер, а потім – анархіст", – говорив він [Воловиківський, 1994, с. 84].

Про Воліна як ідейного провідника армії Н. Махна пише також В. Підмогильний в оповіданні "Третя революція".

Вперше зустрічаємося з Махном у суворій сибірській тайзі. На вигляд непримітний, але письменник звертає увагу на його "невеликі, темно-сірі очі, з непорушним залізним поглядом,

який не змінювався навіть тоді, коли сміялося лице". Саме вони свідчили про те, що "ця людина кремезної вдачі, могутньої волі, сили та пристрасті, що вирує десь у глибині душі, і що під її, зовнішньо спокійним, смаглявим лицем відбувається якась скрита і запекла боротьба". Іноді "погляд його очей робився колючим, як гадюче жало, й товариші ніяково починали дивитися в землю" [Поліщук, 1991, с. 20].

К. Поліщук акцентує на очах Махна як на основній рисі його зовнішності. Свідчення про те, що погляд та очі Махна найбільше характеризували його зовнішність, зустрічаємо в споминах людей, яким доводилося спілкуватися з "батьком". Наприклад, М.Ф. Акулова, командира одного з червоноармійських загонів: "Махно зовсім не був схожий на українського "батька". Він виглядав звичайним бійцем. Тільки хитрі сірі очі його говорили про силу волі й жорстокість... [Воловиківський, 1994, с. 134]. Як згадувала вчителька Н. Сухогорська: "...найзапекліші розбійники-махновці не витримували цього погляду і починали тремтіти, як осикове листя" [Воловиківський, 1994, с. 144].

Інша характерна особливість героя – його мова: "коли говорив, то ясно й коротко, що товариші знали відразу, чого він хоче. Скаже їм своє "і тільки", а ті вже все знають". Потім це "і тільки..." лунає в найтяжчі хвилини відступів та поразок махновської армії.

Це також вказує на глибину дослідження К. Поліщуком історичної особистості Н. Махна. Як згадували очевидці, Махно говорив різко, нескладно, то знижуючи, то підвищуючи голос, повторюючи за кожною фразою, складеною з 5–10 слів, сповнене гніву: "І тільки" [Воловиківський, 1994, с. 144].

Письменник намагається з'ясувати, ким був Н. Махно насправді – справжнім революціонером чи звичайним бандитом. Сам Махно вважає себе уособленням української революції, що підняла народ на боротьбу за свої права, тож в останньому слові в польському суді заявляє: "Судите не Нестора Махна із Гуляйполя, а судите Українську революцію, яка щойно починає творити свою історію... Я – Майбутнє! Отже, судіть мене, коли можете судити!..." [Поліщук, 1991, с. 219]. "Бачу, що ти лицар

майбутнього...", – говорить Махнові Оксана [Поліщук, 1991, с. 198], і сам він іноді відчуває себе чистим від тієї крові, "яку пролив власними руками, часто навіть не знаючи – для чого саме" [Поліщук, 1991, с. 199].

У певний момент, залишений багатьма прихильниками, "оточений звідусіль непроглядною силою червоних", побачивши навколо себе лише те, "що придбав ціною сибірського "золотого пісочку", сам Махно також замислюється: "Що ж це воно? ...Невже ж це все не було боротьбою?! ...Революцією?! ... Невже я й справді тільки бандит?!" [Поліщук, 1991, с. 207–208]. Вже біля самого кордону, слухаючи старого пасічника, який розмірковує про стан справ на Запоріжжі – "...кажуть, що на тім Запоріжжю таке стало, що скоро люди від голоду будуть мерти ... все то отой проклятий Махно натворив" [Поліщук, 1991, с. 212], – "батько" промовляє: "Кінець!" Так, це кінець його боротьби. Не поразка від червоних, а саме усвідомлення своєї руйнівної діяльності, розуміння того, що в ході боротьби він відірвався від ґрунту, який завжди давав йому нові сили.

К. Поліщук, на відмінну від інших письменників та своїх попередніх оповідань про світову війну, уникає натуралістичних зображень звірств махновців, лише згадує факти вбивства ними безневинних людей. Так він уникає кровожерливого образу їхнього лідера, фактично створеного в уяві багатьох людей. Аналізуючи поему "Гайдамаки" Тараса Шевченка, слід зазначити, що в Кобзаря спостерігається інший підхід до зображення історичних постатей, поет не уникає натуралістичних описів повстання, Гонти Тараса Шевченка жорсткий і непохитний, письменник акцентує увагу на безкрайній відданості справі та вірності присязі, яку неодноразово демонструє ватажок.

Варто згадати, що історичні дослідження спростовують цей вчинок, що дає змогу дійти до висновку, що Т. Шевченко додав його радше для підкреслення сили ненависті українського народу до своїх загарбників.

Клим Поліщук не може дати на питання – ким був Махно насправді – однозначної відповіді. Однак це й не дивно, адже, судячи зі спогадів В. Винниченка, навіть керівники Директорії, які прагнули досягти угоди з Махном (і в певні моменти

досягали її), не мали чіткого уявлення про нього особисто та кінцеву мету його боротьби: "Неможливо з певністю сказати нічого навіть про таку відому постать у повстанському рухові, як Махно. З оповідань одних – він ідейний анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорізького; з оповідань других – це просто бандит, безпринципний, анти українець" [Воловиківський, 1994, с. 62]. Це питання – ким же був Махно насправді і до цього часу з'ясовують численні дослідники.

Що ж до К. Поліщука, для нього Н. Махно – перш за все людина, яка може бути щасливою лише на батьківщині, серед свого народу, на своєму ґрунті. Тож в епілозі до роману автор пише, що, можливо, Махно "подався у невідомі Мексиканські прерії, які ... дадуть йому ту силу, яку взяли в нього рідні простори..." [Поліщук, 1991, с. 219]. Махно для К. Поліщука – уособлення української революції, що призвела лише до руїни. Її трагедія – в розрізненості, розпорошеності її сил, в міжусобній боротьбі, а звідси – руїна.

Письменник намагається простежити еволюцію настроїв селянства від тріумфальної ходи Махна півднем України до того моменту, коли він змушений залишити рідну землю. К. Поліщук, як і Г. Косинка, працював у "сільській темі", і так само, як і він, прагнув показати революцію з погляду психології селянства. Однак, якщо, Г. Косинка "возвисив мужика до рівня духовно суверенної особистості і водночас виразив цю суверенність внутрішньо обжитою тим мужиком мовою" [Косинка, 1988, с. 13], то у К. Поліщука селянські образи майже відсутні. Вся увага автора зосереджена на двох колишніх селянах, ватажках селянського руху отаманах Зеленому та Махнові, а образи селян якщо і вводяться, то слугують лише допоміжними засобами у розкритті характерів основних героїв. Тоді як Тарас Шевченко в поемі "Гайдамаки" більш деталізує, додає описи підготовки та перебігу. Залізняка влучно характеризує Волох, називаючи козацьким батьком, що цікаво перегукується з "Гуляйпійським батьком" К. Поліщука та звичкою махновців називати батьком Махна. Асоціювання постаті ватажка з батьківською фігурою, а особливою згадуючи рівень

поваги, який завжди демонструвався до постаті батька в українській культурі – здається мені надзвичайно показовим і цікавим для подальшого дослідження. Образ Гонти набуває вичерпної характеристики в розділі "Гонта в Умані", а саме в епізоді вбивства Гонтою власних дітей. Автор транслює народні погляди на вірність присязі: "Мої діти – католики... // Щоб не було зради, // Щоб не було поговору. // Панове громадо! Я присягав, брав свячений // різать католика" [Шевченко, 1918, с. 67]. Психологізм згаданого дійства розкриває глибину любові Гонти до синів, адже його батьківський розпач безперечний. Дітей Гонта хоронить за козацькою звичкою, накривши очі червоною китайкою. Залізник, і Гонта зображуються справжніми народними ватажки, сповненими рішучості і близькими до народу. Саме такими народних ватажків Зеленого і Махна виписував й Клим Поліщук. Описуючі історичні події поет не намагається подавати об'єктивну хроніку подій, а подає більш зромантизовані образи, гострота і глибина яких нам згадується й дотепер.

Схоже спостерігаємо і в романах Кліма Поліщука. Там, де з'являється розповідь про Зеленого, у реалістичну картину зображення дійсності вплітаються романтичні мотиви. Зелений для Кліма Поліщука – "загадковий", мова його посланців до Махна – поетична, козацька: "Білих б'ємо й рубаємо і просто до Чорного моря зганяємо...Однак неабиякий клопіт із червоними маємо, з якими у нас не те, що нема тепер згоди, але й справжня війна почалася..." [Поліщук, 1991, с. 12]. Подарунок Махнові також відповідний "новісінька шабля у широ-злотій оправі" [Поліщук, 1991, с. 175]. І дії зеленівців відповідають славним козацьким традиціям. Так, над річкою Рось вони побили понад двадцять тисяч білих, спромігшись вистояти навіть проти танків. Для цього викопані ями, куди набралось води й вибратися звідти вони не змогли [Поліщук, 1991, с. 76].

Образність і стилістика народних пісень чітко прослідковується в рядках: "І воює, і гарцює, // З усієї сили", що підкреслює народність Залізняка, Гонти та їхніх прихильників.

Максима Залізняка поет показує сильною цільною особистістю. Він живе єдиною метою, але водночас не забуває про

біди простого люду і переймається ними. Саме його близькість спонукала гайдамаків називати Залізняка "батьком". Він не тільки вправно бився, а й знаходив добре, вчасне слово для своїх гайдамаків, завжди вмів підняти бойовий дух. Образ Залізняка – це образ улюбленця українського народу, улюбленця "громади в сіряках". Повстанці кажуть про свого ватажка: "У нас один старший – батько Максим". Поряд з емоційно-напруженою мовою Яреми – спокійна урівноважена мова Залізняка ("Добре, сину, ножі будуть на святе діло...") [Шевченко, 1918, с. 80].

Рушійною силою "батька" Зеленого в Кліма Поліщука є помста, яка керує Данилом (Зеленим), так само як і Махном. Після вбивства Онупрієнка "дні і ночі думав про те, як би так помститися за тих, що терплять й не можуть встати... Почуття кривди наповнювало всю його істоту..." [Поліщук, 1925, с. 69].

"Руйнуй, щоб будувати", написано на прапорі анархістів. Так само Данило приходить до висновку, що "чим більше руїни, тим більше горя, а чим більше горя, тим ближче кінець... А цей кінець був тільки революцією, яку бачив у снах своїх..." [Поліщук, 1925, с. 128]. Його погляди здаються схожими на анархістські, але це не так: "Треба добре вважати на те, що саме маєш руйнувати, бо руйнувати зовсім легше, ніж творити...", розмірковує він" [Поліщук, 1925, с. 166].

"Наш Зелений – для всіх, а ти для себе..." – говорять Махнові посланці Зеленого. Адже Махно не помічає сваволі своїх бійців, що розростається з кожним днем, і від якої страждає місцеве населення, у той час як Зелений привчив своїх бійців до самопожертви в ім'я революції.

Загалом Зелений і Махно – зовсім різні людські типи. У той час як Зелений працьовитий, серйозний, з дитинства любив книгу і розмірковував про сенс життя, Махно – розбишака, для якого прагнення що-небудь вкрасти чи кого-небудь побити й було тривалий час проявом анархізму. Вони обидва приймають насильство як життєво необхідний елемент революції, яку вони ставлять понад усе, навіть вище Бога. І хоча Зелений намагається обмежити насильство, а Махно особливо не переймається цими проблемами, результат один: насильство породжує насильство. Хоча особисто для Зеленого це глибока внутрішня

трагедія, пов'язана з відчуттям розпачу, внутрішньої кризи, екзистенційної пустки.

Отаман Зелений та очолюваний ним рух залишається для автора таким, що найбільше відповідає інтересам українського народу, але він виявляється не досить сильним, щоб створити власну державність. Одна з причин – відсутність єдності серед українців. Йому доводиться відбивати атаки білих і червоних, так і військ Директорії, а також боротися зі свавіллям Махна. Урешті перемагають червоні, які для автора – лише "зайди", але за ними реальна сила, перш за все – організаційна.

Романи К. Поліщука наглядно демонструють зростання його майстерності за короткий проміжок часу. Якщо перший роман, на думку деяких критиків, є найбільш невдалим твором письменника, то другий – набагато майстерніший, вдосконалення авторського стилю виявилось не лише у прагненні до об'єктивності зображення, в більшому психологізмі персонажів, набагато ширшій проблематиці романів, але й у використанні більш широкої палітри художніх засобів. Якщо у першому романі "Отаман Зелений" письменник ідеалізував персонажів, то в "Гуляйпільському батьку" намагається реалістично змалювати героїв. Образ Григоренка у К. Поліщука менш психологічний, ніж образи Махна та Зеленого. Він виконує, очевидно, допоміжну роль для кращого розкриття характеру Махна.

Аналіз романів та їх порівняння з історичними дослідженнями змалюваного періоду свідчать, що ці факти не завжди відповідають історичній дійсності. Письменник, як і Тарас Шевченко, іноді відступав від історичних фактів для більшої образності. Однак зрозуміло, що без достатнього знання історичних фактів витворити подібні твори неможливо. Тож різниця між історичною правдою і зображеним в творах абсолютно свідомо і слугує меті письменників. Також, слід розуміти, що не завжди письменник має можливість послуговуватися достеменними історичними фактами, деякі з них виявляються людськими вигадками, вірогідність яких на час написання твору перевірити не було можливості. Так, в поемі "Гайдамаки" Тараса Шевченка смерть вільшанського титаря, за дослідженнями Антоновича, виявилася місцевою "сагою", яких тисячі живе по

святій Русі. Шевченко пише про Гонту, що перед уманською різнею "на Поліссі Гонта бенкетує", і немов то також перед уманською різнею Гонта разом з Залізняком спалив Лисянку, однак відомо, що Гонта з Залізняком зійшовся аж під Уманню. А образ Гонти, який убив своїх дітей, так запав в пам'ять, що в колі літераторів, а часом і деяких істориків склалася думка про Гонту, як про вбивцю двох своїх малолітніх синів. Насправді ж Гонта мав чотири доньки і одного сина, таких же ревних православних, як і їх мати. Не був він і таким кровожерливим, як його намагалися показати польські джерела. Навпаки, Гонта врятував життя двох старших дітей католика Младановича [Шевченківська енциклопедія, 2015, с. 956].

У романах Клима Поліщука факти також далеко не завжди відповідають історичній дійсності. Вже відомості про життя та діяльність Н. Махна до революції спростовуються дослідженнями істориків. Так, К. Поліщук пише про те, що Махно був на каторзі у Зерентуї. Потрапив він туди через збройний напад на Бердянську повітову скарбницю з метою отримання коштів і визволення соціал-демократів, що сиділи в Січеславській тюрмі, і сталося це 1906 р. Весною 1907 р. Махно був засуджений Таврійським окружним судом до довічної каторги. Спочатку він був висланий до московської централі, потім – до Акатую, пізніше – Зерентую, звідки Махно "кілька разів пробував утікати і одного разу йому пощастило вирватися із каторжної копальні, але варта зробила облаву і знайшла його в хатині дроворуба". Лише після лютневої революції 1917 р. він здобув амністію [Поліщук, 1991, с. 11].

Історик В. Воловиківський, користуючись документальними джерелами, доводить, що на каторзі у Зерентуї Махно не був. Його було заарештовано 5 жовтня 1907 р. за розбійницький напад на двох стражників в селі Гуляйполе після невдалої спроби пограбування одного багатія [Воловиківський, 1994, с. 11–12]. Під час перебування Махна під слідством у в'язниці 22 листопада 1909 р. члени анархістської організації "Спілка бідних хліборобів", до якої належав і Махно, вбили урядника Караченцева, унаслідок чого 15 осіб, серед яких – Н. Махно – були віддані під суд. За ухвалою Одеського військово-

окружного суду від 22 березня 1910 р. Н. Махна разом із чотирма товаришами засуджено до страти через повішання, але помилувано і замінено страту безстроковою каторгою. У серпні 1911 р. його перевезено до московської центральної пересильної в'язниці – Бутирки, де він і провів майже шість років, до того часу, доки у ніч з 1 на 2 березня 1917 р. був звільнений лютневою революцією (тут К. Поліщук не помилився) [Поліщук, 1991, с. 19–20].

Отже, уже з такого невеличкого епізоду видно, що Махно був засуджений до каторги з іншої причини, ніж та, про яку пише К. Поліщук, в іншому році, й не будучи на каторзі у Сибіру, не міг здійснити напад на золоті копальні, який описує письменник, а пізніше підкупити золотим піском багатьох своїх прихильників.

Пристрасно засуджуючи єврейські погроми, письменник, однак, грішить перед історичною правдою, вважаючи отамана Григоренка непричетним до них. К. Поліщук приписує антисемітизм лише окремим представникам григоренківського руху, вважаючи, що вони діяли без дозволу отамана. Однак, за свідченням істориків, шлях отамана Григор'єва до незалежної Української держави пролягав через єврейські та російські погроми, що було однією з причин поразки очолюваного ним руху. Пізніше (1927) Н. Махно доводив, що однією з причин розстрілу Григор'єва була організація ним масових єврейських погромів [Воловиківський, 1994, с. 245].

Більш суттєвою є хронологічна, а врешті й смислова невідповідність щодо зародження григор'євського руху. Він виник не одразу після лютневою революції 1917 р., а лише наприкінці літа 1918 р. як революційно-селянський рух, спрямований на ліквідацію влади гетьмана й австро-німецьких окупантів. Тож Григоренко не формував загони "вільного козацтва" за дорученням Центральної Ради, як це показує Поліщук, не воював з більшовиками від її імені. Він також не боровся з самого початку з гетьманом, навпаки, у травні 1918 р. пішов на службу в його армію, де отримав чин полковника. Лише влітку 1918 року він розірвав відносини з гетьманським режимом і став одним з найактивніших борців з ним.

Клим Поліщук прагне об'єктивно висвітлити події революції та громадянської війни на Україні, однак більшості сил була властива досить непроста динаміка власного розвитку, швидка зміна політичних уподобань, перехід з одного ворожого табору до іншого. Цілком природно, що ця надзвичайно складна історична епоха породила чимало складних суспільних явищ, суть яких намагалися осмислити як історики, так і митці, й які аж ніяк неможливо було зрозуміти з позицій схематичного, чорно-білого бачення історичної дійсності. Характерною рисою авторського стилю Кліма Поліщука є документальність розповіді, увага до історичних фактів, прагнення здійснити правдивий репортаж про події. В романах письменник надає перевагу опису над аналізом, констатації фактів чи поведінки героя над психологічним аналітизмом. Розповідь здійснюється в традиційній, нарисово-оповідній манері. Принцип вірності реальній дійсності усвідомлюється митцем як критерій художності.

Незважаючи на прагнення письменника намалювати реалістичну картину революційної дійсності, не можна не бачити глибокого психологізму його творів, хоча саме брак психологізму й закидали К. Поліщуку його рецензенти [Поліщук, 1918, с. 248–249]. Однак психологізм у прозі вимірюється не вагою психологічного навантаження, причепленого до тієї чи іншої життєвої події, а тим, скільки знання про людину в певний історичний момент вдається "накрити" словом [Гинзбург, 1977, с. 4]. Йдеться про схоплення і належне відображення письменником того, що психологи називають "історичною психікою людини".

Вплив Тараса Шевченка, його історичних творів чітко простежується в творчості Кліма Поліщука. Найсильніше враження у дитинстві на К. Поліщука справив "Кобзар" Шевченка, який був для нього орієнтиром у художній творчості протягом життя. У романі "Отаман Зелений" головний герой – Данило Терпило (згодом Отаман Зелений), допитливий селянин, схильний до самоосвіти, часто цитує улюблену книжку – "Кобзар". Саме Шевченко за Поліщуком, справив вирішальний вплив на становлення особистості Зеленого, формування його світогляду. Низку ремінісценцій, цитат із Шевченка містять листи Поліщука із заслання. Звіряючись у своєму захопленні творчістю М. Гоголя

і В. Короленка, Поліщук зауважував: "Адже ж вони наші, тільки смілості у них не було тієї, що мав її "мужик" Шевченко" (лист від 14 грудня 1934 р.) [Шевченківська енциклопедія, 2015, с. 958].

Письменник досліджує величезний комплекс проблем, вивчає події громадянської війни на Україні як явища національно-визвольного та соціального, намагається з'ясувати, що є революція, і розкриває її не лише як рушійну силу історії, що розбиває окови рабства, але і як явище руйнівне й трагічне. Він досліджує народ в революції, не оминаючи його дикої стихії, еволюцію настроїв селянства, взаємовідносини між різними військово-політичними силами, між містом і селом, між Великою Україною й Галичиною, півднем і північчю України тощо. Увесь цей комплекс проблем приводить його до висновку про причини поразки української Визвольної війни. Він проводить глибинне дослідження людини в революції з її прагненнями, почуттями й стражданнями. Серед проблем, які підіймає автор, й суто моральні: визначення межі, виходячи за яку любов перестає бути високим почуттям; високого й низького в людині, що найбільше проявляється в революційні роки.

Зображаючи історичних постатей, Клим Поліщук намагається відтворити історично вірні, але дещо романтизовані постаті. Його "батько" Зелений – цілісний образ селянського ватажка, а очолюваний ним рух залишається для автора народним в прямому розумінні цього слова. Тарас Шевченко в поемі "Гайдамаки" також романтизує "батька" Залізняка, однак зображуючи історичних постатей, не уникає натуралістичності, навпаки додає образу Гонти кривавий елемент – синовбивство, який для багатьох читачів і досі залишається історичною правдою. Змальовуючи історичні постаті в художніх творах, дуже складно уникнути художніх вимислів, адже навіть для сучасників Махна він залишався загадковою постаттю і його біографія була наповнена низкою легенд та переказів, вірогідність яких на той момент було складно або й неможливо перевірити. Однак художні вимисли з'являються в історичних творах не тільки через неможливість перевірити біографічні відомості й відсутність деталізованих описів подій, а й через намагання письменників додати об'єму персонажу. Т. Шевченко вводить нову деталь в біографію Гонти не заради більшої кривавості подій,

а щоб підкреслити, до якої межі був доведений український народ. Історичний твір тим і відрізняється від історичного дослідження, що шляхи історика і митця часто розходяться: перший намагається якомога повніше охопити й систематизувати конкретні факти, бо претендує на істинність, другий же має інше завдання – створити самодостатню картину історії. У творчості Кобзаря пізнання історичного минулого України було засобом розкриття сучасного та спробою подивитися в майбутнє свого народу. Однак одне якісне історичне оповідання зробить більше, ніж десятки історичних досліджень, які ніхто не прочитає, тож йти шляхом об'єктивного, сухого викладення фактів не завжди виправдано. Саме оповідання буде тим, що читача зацікавить, захопить, стане тією версією історичних подій, яку людина пам'ятатиме. Однак, яскравий образ, домальований художньою вигадкою, назавжди закарбується в пам'яті читача і для багатьох замінить реальні факти біографії історичної постаті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях / Б. Антоненко-Давидович. – К., 1999. – 214 с.
- Воловиківський В. Нестор Махно: легенди і реальність. – К., 1994. – 256 с.
- Гинзбург Л. О психологической прозе / Л. Гинзбург. – Л., 1977. – 449 с.
- Остання адреса : до 60-річчя словецької трагедії : у 3 т. – К., 1999. – Т. 3. – 394 с.
- Ковальчук М. Романи Кліма Поліщука в контексті художнього осмислення подій української революції 1917–1920 років / М. Ковальчук // Вісн. КНУ ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2003. – № 14. – С. 31–35.
- Коряк В. Українська література. Конспект / В. Коряк – Х., 1931. – 273 с.
- Косинка Г. Гармонія. Оповідання, публіцистика, спогади про Григорія Косинку. / Г. Косинка – К., 1988. – 286 с.
- Махно Н. Воспоминания / Н. Махно. – К., 1991. – 8 с.
- Поліщук К. Поезія / К. Поліщук // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Кн. XII. – С. 248–249.
- Поліщук К. Гуляйпільський "батько" / К. Поліщук. – Львів, 1991. – 221 с.
- Поліщук К. Отаман Зелений. – Скрентон, 1925. – 246 с.
- Шевченко Т. Г. Гайдамаки / Т. Г. Шевченко. – К., 1918. – 92 с.
- Шевченко Т. Г. Іван Підкова ; Гамалія ; Тарасова ніч. – К., 1918. – 11 с.
- Шевченко Т. Г. Збірка [уривків з] творів з нагоди 106-річчя його уродин / з поясн. С. С. Пастушенко. – Умань, 1920. – 45 с.
- Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2015. – Т. 5. – 1040 с.
- Яковенко С. Клим Поліщук: проза трагічного гуманізму / С. Яковенко // Клим Поліщук. Вибр. твори. – К., 2008. – С. 5–47.

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych B. *Na shlyaxax i rozdorizhzhayax [On the roads and intersections]*. – K. : Smolosky'p, 1999. – 215 s. [in Ukrainian].
- Volovy'kovskiy V. *Nestor Maxno: legendy i realnist' [Nestor Makhno: Legends and Reality]*. – Perlit Prodakshn, LTD, 1994. – 256 s. [in Ukrainian].
- Gy'nzburg L. *O psy'xology'cheskoj proze [About psychological prose]*. – L.:Y'ntrada, 1977. – 413 s. [in Ukrainian].
- Kly'm Polishhuk: [pro n'ogo] // *Ostannya adresa: do 60-richchya solovecz'koyi tragediyi: v 3t [Last address: to the 60th anniversary of the Solovets tragedy]*. – Ky'yiv: Sfera, 1999. – T. 3. – S. 374–375. [in Ukrainian].
- Koval'chuk M. *Romany' Kly'ma Polishhuka v konteksti xudozhn'ogo osmy'slennya podij ukrayins'koyi revolyuciyi 1917–1920 rokiv [Visnyk Ky'yivs'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Tarasa Shevchenka/Ky'yivs'kyj nacional'nyj universy'tet imeni Tarasa Shevchenka [Klim Polishchuk's Novels in the Context of the Artistic Understanding of the Events of the Ukrainian Revolution of 1917-1920]*. – Ky'yiv, 2003. – S. 31–35. [in Ukrainian].
- Koryak V. *Ukrayins'ka literatura. Konspekt [Ukrainian literature. Compendium]*. – X., 1931. – 273 s. [in Ukrainian].
- Kosy'nka Gr. *Garmoniya. Opovidannya, publicy'sty'ka, spogady' pro Gr. Kosy'nku [Harmony. Short stories, journalism, memoirs about G. Kosynka]*. – K.: Dnipro, 1988. – 246 s. [in Ukrainian].
- Kly'm Polishhuk. *Poeziya // Literaturno-Naukovy'j visnyk [Poetry]*– 1918. – kn. XII. – S. 248–249. [in Ukrainian].
- Maxno N. *Vospomy'nany'ya [Makhno N. Memories]*. – Kn. 1. – K. : Ukray'na, 1991. – 156 s. [in Ukrainian].
- Polishhuk K. *Gulyajpil's'kyj "bat'ko": roman / K. Polishhuk [Gulyaypil's "father": a novel]*. – L'viv: Feniks, 1991. – 221 s. [in Ukrainian].
- Polishhuk K. *Otaman Zeleny'j [Ataman Green]*. – Skrenton, Nakladom Ukrayins'kogo Robitny'chogo Soyuzu, z drukarni "Narodnoyi voli", 1925. – 246 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Gajdamaky' [Haydamaky]*. – K.: Vy'd. t-vo "Kry'ny'cya"; Vijs'k. druk. "Gerol'd", 1918. – 92 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Ivan Pidkova; Gamaliya; Tarasova nich / Pid red. S.Rusovoyi, Yu.Sirogo (psevd.) (Yu.Ty'shhenko), Ya.Chepigy' (psevd.) (Ya.Zelenkevych), S.Cherkasenska/Ivan Podkova; Gamalia; Tarasova Night]*. – K. : Vy'd. t-vo "Dzvin"; Ukrayins'ka shkola; Druk. b. 1-yi Ky'yiv. druk. spilky', 1918. – 11 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Zbirka [ury'vkiv z] tvoriv z nagody' 106-richny'ci jogo urody'n / Z poyasn. S.S.Pastushenko [Collection of [excerpts from] works on the occasion of the 106th anniversary of his birth]*. – Uman': Vy'd. povit. vid. nar. osvity'; Druk. "Drukar" A.Galkina, [1920]. – 45 s. [in Ukrainian].
- Shevchenkivs'ka ency'klopediya: v 6 t. – t.5: Pe-S/NAN Ukrayiny, In-t l-ry' im. T. G. Shevchenka; redkol.: M. G. Zhuly'ns'kogo [The Shevchenko Encyclopedia]*. – K., 2015. – 1040 s.: [904] il. [in Ukrainian].
- Yakovenko S. *Kly'm Polishhuk: proza tragichnogo gumanizmu/Sergij Yakovenko // Kly'm Polishhuk. Vy'brani tvory' [Klim Polishchuk: prose of tragic humanism]*. – Ky'yiv: Smolosky'p, 2008. – S. 5–47. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.19

**ARTISTIC DISPLAYS OF HISTORICAL FIGURES IN "HAYDAMAKY"
OF T. SHEVCHENKO AND IN THE ROMANS OF K. POLISHCHUK**

The article analyzes the image of historical figures in the novels of Klim Polishchuk and the poem "Haydamaky" by Taras Shevchenko. The analysis of works and their comparison with historical studies of the depicted period shows that historical facts in these works far from always correspond to historical reality. Klim Polishchuk, like Taras Shevchenko, sometimes departed from historical facts for greater imagery. However, it is clear that without sufficient knowledge of historical reality, it is impossible to create such works. So the difference between the historical truth and the depictions in the works is absolutely conscious and serves the purpose of the writers. Trying to depict bulky, interesting characters, writers often deviate from the historical truth. Taras Shevchenko uses poetic illustrations, which encourage the reader not to consider the historical process as a collection of dry facts, and emotionally empathize. The novels of Klim Polishchuk can not be called historic in the full sense of the word, since they were written by a contemporary of those stormy events, and some of the probable at that time facts were later refuted by historians. The system of images of Klim Polishchuk is based on a combination of real historical figures and characters created by the artist's artistic imagination. The task of the poet Taras Shevchenko did not see that to recreate events and to portray outstanding historical figures as accurately as possible, but to be able to express their own thoughts about a particular historical event with the help of a poetic word.

Keywords: "Haydamaky", Taras Shevchenko, Klim Polishchuk, historical figures, artistic fiction.

ЗМІСТ

Бандура Г. О. Шевченкіана на сторінках журналу "Сучасність"	5
Бондаренко І. П., Кузьменко Ю. С. Проблеми перекладацької майстерності творів Т. Шевченка в японській славістиці	30
Боронь О. В. Дві згадки про Поля де Кока у Шевченковій повісті "Художник": спроба тлумачення.....	44
Гаєвська Н. М., Гаєвська О. В. Ідейно-естетична суголосність поезії Тараса Шевченка і Павла Грабовського.....	55
Гнатенко В. І. Тарас Шевченко в оцінці прижиттєвої критики	72
Гудима А. О. Образ Чигирини в поезіях Тараса Шевченка та в "Історії Русів"	84
Дяченко С. І. Античний топос у повісті "Художник" Тараса Шевченка	97
Калинчук А. М. У пошуках наукових досліджень поезії Тараса Шевченка	112
Карпінчук Г. В. Організаційна та наукова діяльність Олександра Дорошкевича в галузі шевченкознавства	129
Ковальчук Т. О. Художнє відображення історичних постатей у "Гайдамаках" Т. Шевченка та романах К. Поліщука "Гуляйпільський батько" та "Отаман Зелений"	157

CONTENTS

Bandura H. O. Shevchenkiana on the Page of "Suchasnist Journal"	5
Bondarenko I. P. , Kuzmenko Yu. S. Issues of translational mastership of Taras Shevchenko's poems in the japanese slavic studies	30
Boron O. V. Two references to Paul de Kock in Shevchenko's novel "The Artist": an attempt of interpretation.....	44
Gaevska N. M. , Gaevska O. V. Idea-aesthetic couple of poetry Tarasa Shevchenko and Paul Hrabovsky ...	55
Hnatenko V. I. The role of Taras Shevchenko in evaluation in of his lifetime critical reviews	72
Hudyma A. O. The image of Chygyryn in the poetry of T. Shevchenko and in "History of Rus People"	84
Dyachenko S. I. Antique topos in a story "An Artist" by Taras Shevchenko.....	97
Kalynchuk A. M. In search of scientific studies of Taras Shevchenko's poetry	112
Karpinchuk H. V. Organizational and scientific activities of Oleksandr Doroshkevych in shevchenko studies	129
Kovalchuk T. O. Artistic displays of historical figures in "Haydamaky" of T. Shevchenko and in the romans of K. Polishchuk.....	157

Наукове видання

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 1(23)

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 10,2. Наклад 100. Зам. № 3ам 220-9762.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. Іф 4.
Підписано до друку 14.12.20

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02